

Privat på jobbet

Diskussioner om etik, lag och normer
kring sexköp och porrkonsumtion
kopplat till statlig tjänst

Krus är en stabsmyndighet som ger regeringen stöd i frågor som rör statsförvaltningens strategiska kompetensförsörjning. Krus erbjuder utbildning, verktyg och mötesplatser kring kompetensförsörjning till statens myndigheter. Syftet är att stärka och utveckla kompetensen så att statsförvaltningen har rätt förutsättningar att lösa sitt samhällsuppdrag – på såväl kort som lång sikt. Krus strävar efter att nå synergier genom samverkan samt kompetens- och erfarenhetsutbyte.

Krus har 2011-2012 i uppdrag att fokusera särskilt på följande prioriterade områden:

► **Offentligt etos – en god förvaltningskultur**, som ska ge stöd i myndigheternas arbete med de värderingar som ska gälla i staten och i rollen som statstjänsteman.

► **Kvinnors karriärutveckling i staten**, som ska ge stöd att utveckla jämställda karriärvägar.

► **Privat på jobbet – kompetenssatsning mot sexköp och porrkonsumtion i tjänst**, som ska underlätta arbetet med att utveckla rutiner och policys för dessa frågor.

► **EU-kompetens**, som ska ge statsanställda möjlighet att lära av arbetet i andra länder och utveckla den kompetens som krävs för ett effektivt EU-arbete.

Krus erbjuder också information och träning för svenska medborgare som vill göra ett uttagningsprov för att kunna söka jobb i EU:s institutioner.

Diarienummer Krus 2011/186
Tryck: Elanders AB 2012

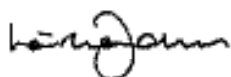
Förord

Denna antologi innehåller en samling perspektiv på frågor som rör pornografi, sexköp och människohandel. Redaktör för antologin är Susanne Wigorts Yngvesson, universitetslektor i etik vid Teologiska högskolan i Stockholm. Antologin är framtagen inom ramen för Krus regeringsuppdrag *Privat på Jobbet? Kompetenssatsning mot sexköp och porrkonsumtion i tjänst*, där en rad forskare och praktiker har fått fria händer att ge sina reflektioner och dela med sig av sin kunskap.

Uppdraget har sitt ursprung i regeringens handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål. När uppdraget startade under våren 2011 stod det snart klart att det fanns många frågor hos myndigheterna om hur, när och varför man kan arbeta med etiska riktlinjer för verksamheten.

Antologin är tänkt att ge medarbetare och chefer inom statsförvaltningen ökad förståelse för och kunskap om olika aspekter av problematiken. De nio kapitlen ger möjlighet att fokusera på just de frågor som är mest angelägna utifrån verksamhet och aktuellt läge. Är vi mest intresserade av att veta vad arbetsrätten säger på området? Är nu ett bra tillfälle att undersöka hur vi kan motverka sexuella trakasserier på arbetsplatsen? Hur hänger prostitution och människohandel egentligen ihop?

Läs antologin. Diskutera den tillsammans. För det är bara genom samtal som det går att nå en överenskommelse om var just ni på er arbetsplats står i de här frågorna. Hur skapar vi i statsförvaltningen en trygg och kreativ arbetsmiljö, där alla kan känna sig respekterade och där vi kan utföra våra uppdrag utifrån statens grundläggande värden? Hur vill ni ha det på er arbetsplats?

Lärke Johns
Direktör Krus

Innehåll

Presentation av författarna	6
Inledning	9
Susanne Wigorts Yngvesson	
Statsanställdas pornografikonsumtion och sexköp – arbetsrättsliga aspekter	15
Sören Öman	
Tillåtet där – förbjudet här	29
Mårten Schultz	
Att porrsurfa på jobbet och andra moraliska dilemman	43
Susanne Wigorts Yngvesson	
Pornografi och internet	57
Kristian Daneback	
Statliga direktiv om sex – om staten som arena för normalitet och sexualitet	71
Ulrika Svalfors	
Sexköp – inte bara sex	85
Petra Östergren	
Staten, prostitutionen och människohandeln – ett genusperspektiv	101
Susanne Axmacher	
Gråzoner och sexuella trakasserier – reflektioner kring gränsdragningar och jämställdhet i arbetslivet	117
Gunilla Carstensen	
Innan det har hänt – och efter	131
Gullvi Sandin	

Presentation av författarna

Susanne Axmacher

Susanne Axmacher har en masterexamen mänskliga rättigheter från London School of Economics och har i flera år arbetat med kvinnors rättigheter och att integrera ett genusperspektiv i internationella insatser. Hon har bland annat arbetat för FN:s befolkningsfond (UNFPA), FN:s jordbruksorganisation (FAO), Statens Räddningsverk, Försvarsmakten och EU:s fredsbevarande styrka i Tchad och Centralafrikanska republiken. Hon undervisar i kvinnors mänskliga rättigheter på Teologiska Högskolan i Stockholm.

Gunilla Carstensen

Gunilla Carstensen är universitetslektor och forskare i sociologi vid Högskolan Dalarna. Hennes huvudsakliga forskningsområden är sexuella trakasserier och könskränkande processer i arbetslivet, framför allt i akademien, karriärvägar och sociala nätverk. Hon har utbildat universitetslärare i genusmedveten pedagogik. En av hennes publikationer är *Sexuella trakasserier finns nog i en annan värld. Konstriktioner av ett (o)giltigt problem i akademien*.

Kristian Daneback

Kristian Daneback är docent i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet. Hans huvudsakliga forskningsområde är kärlek och sexualitet på internet inom vilket han publicerat ett flertal vetenskapliga arbeten och läromedel. Han är ofta anlitad av internationella sexologiska tidskrifter som sakkunnig och föreläser inom och utanför universitetet.

Gullvi Sandin

Gullvi Sandin är socionom, leg. psykolog, leg. psykoterapeut och psykoanalytiker i Stockholm. Hon har en omfattande erfarenhet av arbete med dels ledarskap, dels sexrelaterad problematik, bland annat som konsult på RFSU där hon också har medverkat i forskningsprojektet *Sex på Köpet*. Sandin har bidragit med artiklar i ett flertal tidskrifter och antologier som rör sexualitet.

Mårten Schultz

Foto: Mikael Westman

Mårten Schultz är professor i civilrätt vid Stockholms universitet som är knutet till Stockholm Centre for Commercial Law. Han är även kolumnist i Dagens Nyheter och initiativtagare till Juridikbloggen.com. Schultz håller särskilt på med ansvarsfrågor, mänskliga rättigheter och rättsteori. En av hans publikationer är *Kränkning: studier i skadeståndsrättslig argumentation*.

Ulrika Svalfors

Ulrika Svalfors är forskare och lektor i systematisk teologi med livsåskådningsforskning vid Uppsala universitet. Hon forskar om makt, kön och normaliseringsprocesser. Just nu medverkar hon i ett tvärvetenskapligt projekt som rör unga svenskars attityder, engagemang och handlingar när det gäller hållbar utveckling. Hon disputerade på avhandlingen *Andlighetens ordning: en diskursiv läsning av tidskriften Pilgrim*.

Susanne Wigorts Yngvesson

Susanne Wigorts Yngvesson är universitetslektor i etik vid Teologiska högskolan i Stockholm. Hon forskar om etik och mänskliga relationer, framför allt inom medieetik, övervakningssamhälle och kärleksrelationer. Hon har medverkat i ett flertal antologier och skriver regelbundet i dags- och branschtidningar. En av hennes publikationer är *Den moraliska journalisten. En analys av yrkesetik, ideal och dygder*.

Sören Öman

Foto: Marika Götthard

Sören Öman är vice ordförande i Arbetsdomstolen och föreståndare för Stockholm Centre for Commercial Law vid Stockholms universitet. Han arbetar också som konsult med bland annat utredningar, rådgivning, skiljemannauppdrag och föredrag. Han har medverkat i ett flertal statliga utredningar, och bland annat författat skriften *Vad är lagligt? En arbetsrättslig vägledning om sexköp och porrkonsumtion i samband med statlig tjänst* åt Krus.

Petra Östergren

Foto: Olovina C. Ekström

Petra Östergren är författare och doktorand i socialantropologi vid Lunds universitet. Hon har skrivit ett flertal böcker, bland annat *Porr, horor och feminister* som behandlar det svenska motståndet mot kommersiellt sex. För närvarande forskar hon om den svenska sexköpslagens kulturella meningar, men ger även ut skönlitteratur och föreläser i Sverige och internationellt.

Inledning

Att diskutera etik, lagar och normer kring sexuella handlingar kopplat till statlig tjänst skulle kunna bli ett avsevärt stort forskningsprojekt. Denna antologi kan ses som en skiss för att belysa några av de frågor som är relevanta. Vissa avgränsningar har gjorts. Det finns inte ett uttalat syfte att jämföra lag och etik internationellt kring dessa frågor. Inte desto mindre är det några av författarna som gör internationella utblickar. Det finns inte heller ett syfte att ifrågasätta den befintliga lagstiftningen kring detta område, utan istället att diskutera och analysera konsekvenser av lagar och etiska principer ur olika perspektiv. En tredje avgränsning är att denna antologi inte stöder sig på ett eget empiriskt forskningsmaterial om attityder och normer inriktat på just statsanställda. Däremot finns det enskilda forskare i antologin som har gjort andra studier vars resultat fungerar som ett avstamp för parallella diskussioner för statsanställda. I denna antologi görs alltså inga anspråk på att säga något om hur statsanställda själva faktiskt resonerar och handlar. Men det finns policydokument och statliga direktiv, förutom lagstiftningen, som texterna förhåller sig till. Det bör väl också sägas att villkoren och kulturen för statsanställda ser olika ut beroende på vilken arbetsplats det handlar om. Är man anställd vid Försvarsmakten och är stationerad utomlands så är frågorna sannolikt andra än om man arbetar på ekonomiafdelningen vid Kronofogdemyndigheten.

Ett ändamål med antologin har varit att ge ett underlag för kunskap och samtal om frågor kring sexuella handlingar kopplat till statlig tjänst. Det handlar om bedömningar av frågor som vid en första anblick kan verka enkla för oss som enskilda individer, men som i sitt sammanhang kan bli komplicerade. Att definiera innebörden av en sexuell handling är inte enkelt. Det görs heller ingen entydig definition i denna antologi, utan snarare har texterna förhållit sig till de områden som Krus i det statliga regeringsuppdraget *Privat på Jobbet? Kompetenssatsning mot sexköp och porrkonsumtion i tjänst*, ville ha utrett och belyst. Ett särskilt fokus har därför lagts vid sexköp och porrkonsumtion i samband med statlig tjänst. De teman som på ett omedelbart sätt berör att vara privat på jobbet är lagstiftningen om den anställdes och arbetsgivarens skyldigheter och rättigheter. Vad säger lagen om detta? Ett annat tema som direkt berör uppdraget är etiska och normativa förhållningssätt till pornografi samt vad relevanta statliga utredningar och dokument innehåller ur ett maktanalytiskt perspektiv. Ett tredje nära tema är frågan om vad sexköp och prostitution är och hur forskare anser att det ska definieras. Några av artiklarna berör sexköp och pornografi på ett mer indirekt sätt. Det handlar om att folk tenderar att se den egna lagstiftningen som etiskt mer god än andra länders, såsom när det gäller förbud eller inte av sexköp och prostitution. Det handlar också om kopp-

lingar till människohandel och kriminell verksamhet. Även sådana handlingar som inte är förbjudna i ett land kan vara problematiska av andra skäl, såsom att man som statsanställd direkt eller indirekt riskerar att bli indragen i eller drabbad av kriminell verksamhet. Sexuella handlingar och attityder kan även få konsekvenser för den egna arbetsmiljön i form av trakasserier, vilket två av författarna diskuterar i slutet av antologin. En viktig fråga för alla dessa aspekter blir: hur hanterar man alla dessa frågor på arbetsplatsen?

Sören Öman redogör i antologins första kapitel för de juridiska ramar som finns för arbetsgivarens möjligheter att påverka eller reagera på anställdas handlingar som rör sexköp och porrkonsumtion på arbetstid, liksom de rättigheter man som anställd har för att skydda sig mot intrång i den privata sfären eller ens informations- och yttrandefrihet. En central diskussion hos Öman är frågor om när grundläggande rättigheter riskerar att hamna i konflikt med varandra vid bedömningar mellan arbetsgivare och anställda. Dessa frågor förankrar han i rättsfall om situationer där sexköp eller porrkonsumtion har förekommit. Han visar att lagstiftningen på området inte är glasklar. Öman har utrett frågan mer detaljerat i skriften *Vad är lagligt? En arbetsrättslig vägledning om sexköp och porrkonsumtion i samband med statlig tjänst*, framtagen av Krus inom det övergripande projektet *Privat på jobbet*. I denna antologi bildar texten en juridisk ingång till de frågeställningar som sedan analyseras utifrån andra perspektiv.

Mårten Schultz är också jurist, men diskuterar i sin artikel en annan frågeställning, nämligen en övergripande och principiell fråga om lagens valör mellan olika länder. Det kan ju exempelvis vara förbjudet i ett land, som i Sverige, att betala för en sexuell tjänst. Men i andra länder, som i Tyskland, kan samma handling vara tillåten. Hur ska man ur ett svenskt statstjänstemannaperspektiv se på handlingar som utförs, som i Sverige bedöms som förbjudna men inte i andra (demokratiska) länder? Schultz tar avstamp i en pre-juridisk diskussion om att moralen föregår lagen, men att denna moral är knuten till sina respektive traditioner. Han argumenterar för att lagen är en normativ och kulturell tolkning som vilar på traditioner i sina respektive länder. Därför är det svårt att säga att en lag är mer god eller bättre än någon annan, förutsatt att besluten om lagarna är demokratiskt fattade. Lagen kan alltså ses som ett styrningsverktyg för medborgares handlingar kopplat till specifika rättskulturer.

Susanne Wigorts Yngvesson analyserar vad etik är och vilka funktioner den kan ha i arbetslivet. Det är vanligt att tala om yrkesetik och etiska policyprinciper som samlade begrepp, men vad som är yrkesetiskt och etiskt för-svarbart råder det delade meningar om. För att belysa detta för hon en särskild diskussion om pornografi där hennes syfte är att problematisera vedertagna föreställningar. Associationerna om porr handlar ofta om filmer, men porr är ett mycket vidare begrepp. Det gör det problematiskt när en statlig myndighet och arbetsgivare vill skapa etiska ramverk för att begränsa porrkonsumtion. I sin text analyserar hon närmare skälen till att arbetsgivaren vill motverka

porrkonsumtion på arbetstid, vilket handlar om vad den anställde gör med sin arbetstid; vad den anställde gör med sina arbetsredskap (dator, telefon etcetera) samt vem arbetsgivaren önskar att den anställde ska vara, vilken karaktär som är eftersträvansvärd.

Kristian Daneback diskuterar sociala och kulturella föreställningar av pornografi över tid. En fråga han särskilt lyfter fram är på vilket sätt internet har förändrat attityder till framställningar av sex på nätet. Han visar att en ökad tillgänglighet av porr har förändrat svenskars normer och attityder till porr. Förr betraktades det som tabubelagt och skadligt, medan det numera är en mer eller mindre etablerad väg för att konsumera sex för både information och upphetsning. Likaså har könsrollerna i mainstream-porren förändrats från att ses som kvinnoförnedrande till att bli alltmer mer jämställd i både konsumtion och produktion. Huruvida porrkonsumtion ska betraktas som acceptabel eller inte på arbetstid lämnar Daneback öppet, men en rekommendation är att diskutera vad pornografi är och vad som i så fall bör vara förbjudet eller tillåtet på arbetstid.

Ulrika Svalfors gör en närläsning av ett urval av aktuella statliga direktiv och utredningar om sex utifrån en maktanalytisk position. Hon analyserar vad som framkommer i texterna "mellan raderna", det vill säga vad det finns för kulturella och ideologiska förutsättningar för att direktiven formuleras just som de gör. Svalfors använder teoretiska verktyg för att tolka undertexter om normalitet, sexualitet, kön och makt. Det handlar inte om att ifrågasätta direktiven, utan om att djupare förstå och problematisera de kulturella och politiska inställningar som finns i just dessa direktiv och utredningar. En tes som Svalfors driver är att direktiven handlar om statlig styrning utifrån tre moment: kompetensutveckling; hjälp till självhjälp och checklistor. Styrningen görs inte endast från chefer och beslutsfattare utan också genom sociala kulturer mellan individer på arbetsplatserna.

Petra Östergren visar i sin artikel komplexiteten av prostitution, ett område som vanligtvis innehåller en mängd stereotypa föreställningar. Hon skriver om kulturella normer kring sex, kriminalisering av sexköp och den faktiska utövningen hos både köpare och säljare. Östergren skiljer mellan människohandel och prostitution och relaterar det svenska sammanhanget till ett internationellt. Sedvänjor och faktorer kring sexsäljares motiv och villkor varierar, vilket man bör komma ihåg när man diskuterar etiska riktlinjer. Det är inte enkelt att veta vilka lagar som gäller i olika länder eftersom de inte är klagörande. Vissa länder kriminaliserar prostitution eller sexköp, andra reglerar den och andra har avkriminaliserat den. Argumentet för alla dessa modeller är att skydda sexsäljarna. Men på vilket sätt det görs varierar mellan länder och uttalade intressen från sexsäljarna själva.

Susanne Axmacher redogör för några aspekter av människohandel utifrån konventioner om mänskliga rättigheter. Hon visar på de internationella ramverk som motiverar bekämpningen av människohandel, såsom att skydda en-

skilda – särskilt kvinnor och barn som är extra utsatta. Axmacher pekar också på kopplingar mellan människohandel, prostitution och pornografi. Hon diskuterar maktförhållanden, frivilligheten i sexrelaterad kommersiell verksamhet och hur människohandeln faktiskt ser ut. En grundläggande utgångspunkt för artikeln är: om man konsumerar pornografi på nätet eller köper en sexuell tjänst, riskerar man då att bidra till människohandel? Om det finns en sådan risk bör den motverkas från arbetsgivarens sida, av hänsyn till mänskliga rättigheter men också för att skydda den anställde från att, direkt eller indirekt, dras in i kriminell verksamhet.

Gunilla Carstensen diskuterar sexuella trakasserier på arbetsplatsen, dess betydelse och konsekvenser. Det handlar om en viss sorts attityder som kan vara medvetna eller omedvetna, men som i grunden handlar om jämställdhet och hur vi bemöter varandra. Det kan vara svårt att se och tolka ett trakasserier därför att vi kulturellt förväntar oss att män och kvinnor ska bete sig på ett visst sätt och att vissa yrken därtill är könskodade. Liksom pornografi är även sexuella trakasserier svåra att avgränsa och definiera, vilket beror på att den officiella versionen och hur begreppet används i praktiken inte stämmer överens. Det finns gråzoner av handlingar som kan betraktas som olämpliga men inte olagliga, såsom att exempelvis porrkonsumtion eller sexuella anspelningar bland kolleger på arbetsplatsen kan uppfattas som en form av sexuella trakasserier.

Gullvi Sandin tar avstamp i frågan om vad man gör på arbetsplatsen när det blir känt för kolleger eller chefer att ett sexuellt gränsöverskridande har ägt rum, såsom att en anställd har brutit mot etiska policyregler när det gäller sexköp eller porrkonsumtion. Här kan det vara svårt att bedöma vad som faktiskt har hänt och varför. Vilka är de bakomliggande orsakerna? Ett sexmissbruk, en livsstil, en attityd? Viktigt är att förebygga för denna typ av händelser så att man hanterar situationen rätt. Utöver sexköp och porrkonsumtion kan även förälskelse på arbetsplatsen vålla bekymmer mellan kolleger i form av hemlighetsmakeri eller konflikter om relationen tar slut. Sandin ger praktiska råd för chefer och medarbetare angående rekommendationer om terapi, extern professionell hjälp, öppna eller slutna samtal om det inträffade samt relevanta ansvarsfrågor.

Kanske är alla artiklar i denna antologi inte lika relevanta för det sammanhang där du själv arbetar, men i sin bredd är jag säker på att det finns texter som passar särskilt för just dig. Du kanske inte hittar svar på dina frågor, men de många perspektiven kan ge dig en djupare förståelse för komplexiteten i de aktuella juridiska, etiska och sociala frågorna. Läs texterna, diskutera dem, tänk vidare på egen hand och tillsammans med andra. På Krus hemsida www.krus.nu kan du gå en webutbildning om dessa frågor. Gör gärna det!

Susanne Wigorts Yngvesson
redaktör

Statsanställdas pornografikonsumtion och sexköp – arbetsrättsliga aspekter

Av Sören Öman

De statliga myndigheterna måste respektera medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter som slås fast i grundlagarna och internationella överenskommelser som Sverige har åtagit sig att följa, till exempel den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

De fri- och rättigheterna måste de statliga myndigheterna respektera också i förhållande till sina egna anställda. Fri- och rättigheterna innefattar ett skydd mot repressalier för att man utnyttjat dem. Det kan förhindra en statlig arbetsgivare att ingripa mot vissa beteenden som en privat arbetsgivare kan ingripa arbetsrättsligt mot.

Fri- och rättigheterna kan under vissa förutsättningar begränsas genom lag, till exempel genom att vissa förfaranden görs straffbara. Först berörs informations-, yttrande- och åsiktsfrihet, och sedan berörs möjligheterna att begränsa dessa friheter. I ett senare avsnitt berörs det fallet att en anställd har begått ett brott i samband med tjänsten.

Alla är gentemot det allmänna tillförsäkrade *informationsfrihet*, som innebär en frihet att inhämta och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden.¹

Alla, även statsanställda, har således en grundlagsskyddad frihet att ta del av bland annat pornografiska framställningar utan att riskera repressalier – negativa konsekvenser – från det allmänna. Det gäller oavsett formen för framställningen, text, tal, stillbild, rörlig bild eller föreställningar där pornografiska verk framförs till exempel på en porrklubb. Vad detta repressalieförbud närmare innebär berörs strax.

Alla är vidare gentemot det allmänna tillförsäkrade *yttrandefrihet*, som innebär en frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor.² Yttrandefriheten kan sägas innefatta ett skydd för *åsiktsfriheten*, dvs. en frihet att tycka vad man vill och ge uttryck för det. Åsiktsfriheten skyddas också av bland annat ett förbud för det allmänna att tvinga någon att delta i sammankomst för opinionsbildning eller i demonstration eller annan meningsyttring.³

Skyddet för yttrandefriheten i regeringsformen gäller som synes alla former för yttranden, till exempel samtal med andra människor och levande framföranden av pornografiska verk. Vissa former för att yttra sig har ansetts så

viktiga att de i stället har fått ett särskilt, förstärkt skydd i egna grundlagar, tryckfrihetsförordningen för tryckta medier, såsom tidningar och tidskrifter, och yttrandefrihetsgrundlagen för film, video, radio, tv och visst material på internet. Den som medverkar i eller vid tillkomsten av ett yttrande i ett skyddat medium, till exempel en pornografisk film, kan normalt inte straffas för sin medverkan, utan straffet får i stället den ansvarige utgivaren ta i de undantagsfall när ett visst förfarande utgör något av de i grundlagarna uppräknade särskilda tryck- och yttrandefrihetsbrotten. Det är till och med straffbart för en myndighetsföreträdare att efterforska om det är någon anställd vid myndigheten som har medverkat i en pornografisk film i ett skyddat medium. Frågor om detta får alltså inte ställas, till exempel vid en anställningsintervju.

De särskilda grundlagarna innehåller ett förbud mot spridningshinder.⁴ Förbudet innebär att det inte utan grundlagsstöd är tillåtet för en myndighet att på grund av ett skyddat yttrandes innehåll hindra spridningen av yttrandet bland allmänheten.

I de särskilda grundlagarna finns det numera ett uttryckligt *repressalieförbud*. Myndigheter får inte ingripa mot någon för att han eller hon har utnyttjat tryck- eller yttrandefriheten enligt dessa grundlagar eller medverkat till ett sådant utnyttjande.⁵ Varje åtgärd som medför negativa konsekvenser för en offentligt anställd och som grundar sig på medverkan till publicering i ett grundlagsskyddat medium anses i princip otillåten, se proposition 2009/10:81 sidorna 37 och 63. Exempel på sådana åtgärder är fråntagande av arbetsuppgifter och utebliven löneförhöjning men också mindre påtagliga konsekvenser såsom tillrättavisande utskällningar och utfrysning på arbetsplatsen. De allra allvarligaste formerna av uppsåtligt ingripande – avskedande, uppsägning, meddelande av disciplinpåföljd eller en liknande åtgärd – har till och med straffbelagts med böter eller fängelse i högst ett år.⁶ Med annan liknande åtgärd avses en åtgärd som har en effekt som kan jämföras med avskedande, uppsägning eller meddelande av disciplinpåföljd. Det kan till exempel röra sig om ett fråntagande av merparten av en persons arbetsuppgifter eller vissa allvarligare fall av utebliven löneökning. Den myndighetsföreträdare som bryter mot repressalieförbudet utanför det straffbara området kan drabbas av kritik av Justitieombudsmannen eller Justitiekanslern.

Justitieombudsmannen har ansett att den allmänna bestämmelsen om yttrandefrihet i regeringsformen, liksom bestämmelsen om informationsfrihet, innefattar ett motsvarande repressalieförbud när yttrandefriheten har använts i andra former än de som skyddas av de särskilda grundlagarna. Vad som är otillåtet är ett ingripande som framstår som en bestraffning eller reprimand mot den som gjort bruk av sin frihet. En negativ förändring av en tjänstemans anställningsförhållanden är ett typexempel på en sådan åtgärd. Det är dock bara sådana repressalieåtgärder som är ett tjänstefel vid myndighetsutövning – till exempel meddelande av en disciplinpåföljd enligt lagen om offentlig an-

ställning⁷ – som är straffbara när de särskilda grundlagarna inte är tillämpliga.

Justitieombudsmannen har i ett principiellt utformat beslut nyligen sammanfattat innebörden av yttrande- och åsiktsfriheten på ett värtaligt sätt som är värt att citera:

Innebörden av att yttrande- och åsiktsfrihet råder är bland annat att det allmänna som arbetsgivare inte får lägga sig i vilka åsikter de anställda har eller hur de brukar sin yttrandefrihet. En offentlig arbetsgivare kan därmed inte av sina anställda kräva att de utanför tjänsten avhåller sig från att ge uttryck för en viss typ av värderingar. Det gäller även när dessa kan synas helt avvika från det arbetsgivaren står för. Eventuella anspråk från en myndighet på att dess anställda som privatpersoner ska omfatta en viss värdegrund strider mot grundlagens krav på respekt för den enskildes yttrande- och åsiktsfrihet. Förtroendet för myndigheterna upprätthålls inte genom tillsyn över de anställdas åsikter utan genom att verksamheten utövas under lagarna och kontrolleras rättsligt.

I princip är en tjänstemans åsikter – även offentligen uttalade – därför en privatsak. Det allmännas befattningshavare förutsätts äga förmåga att vara objektiva och får inte låta sig påverkas av ovidkommande hänsyn, såsom personliga åsikter, oavsett vilka åsikter det rör sig om.⁸

Skyddet för yttrandefriheten innebär således att en myndighet inte får ingripa mot en anställd för att han eller hon medverkat eller avser att medverka vid framställningen av ett pornografiskt verk eller offentligen gett uttryck för sina sexuella känslor. Yttrande- och åsiktsfriheten hindrar också myndigheter från att ingripa på grund av att någon uttryckt sina åsikter i sexualpolitiska frågor, till exempel offentligt verkat för att förbudet mot sexköp och mot sexuell kontakt med barn ska upphävas. Informationsfriheten hindrar i sin tur att myndigheten ingriper på grund av att någon tagit del av andras yttranden och verk, till exempel tittat på pornografi eller en levande föreställning på en porrklubb.

Från ett grundlagsperspektiv är således inte problemet att statsanställda tittar på eller producerar pornografi utan att arbetsgivarmyndigheten lägger sig i det.

Begränsningar av fri- och rättigheterna

De grundläggande fri- och rättigheter som slås fast i regeringsformen kan bara begränsas genom lag och inte genom till exempel myndighetsföreskrifter. Det finns i regeringsformen särskilda förutsättningar angivna för när och hur en begränsning får beslutas i lag.⁹ Att meddela föreskrifter som utan avseende på yttrandens innehåll närmare reglerar ett visst sätt att sprida eller ta emot yttranden anses dock inte som en begränsning av yttrandefriheten och informationsfriheten.¹⁰ Bestämmelsen om barnpornografibrott i 16 kapitlet 10 a § brottsbalken som numera straffbelägger såväl innehav som enbart betraktande

av pornografiska bilder som skildrar barn är ett exempel på en sådan begränsning av informationsfriheten.¹¹

Regleringen i regeringsformen om när fri- och rättigheterna får begränsas tar sikte på sådana föreskrifter där det av föreskriften uttryckligen eller underförstått framgår att en rättighetsbegränsning är åsyftad eller ingår som ett naturligt led i regleringen.¹² Andra bestämmelser i en lag, förordning eller myndighetsföreskrift som gäller helt generellt kan mycket väl påverka möjligheterna att utnyttja fri- och rättigheterna. De generella straffbestämmelser som förbjuder inbrott påverkar till exempel möjligheten att skaffa sig information och därmed utnyttja informationsfriheten.

Även ett civilrättsligt avtal mellan en statlig myndighet och en enskild, till exempel en anställd, kan mycket väl på ett allmänt plan påverka möjligheterna att utnyttja fri- och rättigheterna. Anställningsavtalet innebär exempelvis att den anställde har åtagit sig att under arbetstid utföra anvisat arbete för myndighetens räkning och därför under den tiden inte kan helt fritt utnyttja sin informations- eller yttrandefrihet. Om det däremot av en avtalsföreskrift uttryckligen eller underförstått framgår att en rättighetsbegränsning är åsyftad eller ingår som ett naturligt led i regleringen, torde den dock strida mot regeringsformens krav på lag för att begränsa rättigheten och inte kunna genomdrivas av myndigheten.¹³

Med äganderätten följer vidare en rätt att bestämma om användningen av det man äger. Det gäller även när det allmänna äger något. Det anses tillåtet att myndigheter – utan lagstöd – bestämmer att dess tillgångar inte får användas för att ta del av en viss typ av information trots att en sådan föreskrift direkt tar sikte på att begränsa friheten att ta del av just sådan information. Justitieombudsmannen har flera gånger kommit fram till att det är tillåtet för kommunala bibliotek att bestämma att dess datorer inte får användas för sökning på internet efter visst material, bland annat pornografiskt material, se till exempel Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2001/02 sidan 469. Också i fråga om vilken information som får spridas i en myndighets lokaler bestämmer i princip myndigheten. Justitieombudsmannen har uttryckt det så här i till exempel Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2010/11 sidan 622:

Grundlagarnas skydd för yttrandefriheten hindrar inte att det allmännas företrädare, i lokaler där det allmänna svarar för verksamheten, reglerar i vad mån olika typer av budskap får spridas. Reglerna måste dock vara generella till sin karaktär och får inte diskriminera mellan olika enskilda framställningar på grund av deras innehåll. Regeringsformens krav på saklighet och opartiskhet ska iakttas.

Det är alltså tillåtet att i fråga om myndighetens lokaler förbjuda all slags affischering, all utdelning av flygblad eller utläggning av alla slags namnlistor eller upprop. I det nämnda fallet från Justitieombudsmannen verkar det ha godtagits

att en myndighet förbjuder all spridning i sina lokaler av material av opinionsbildande karaktär. Det talar för att en myndighet skulle kunna förbjuda uppsättning i lokalerna av bara framställningar av pornografisk karaktär. Å andra sidan har Justitieombudsmannen ansett att det är tillåtet att förbjuda all användning av skolpersonals postfack för privata meddelanden men påpekat att det är av stor vikt att inte göra skillnad mellan olika privata meddelanden med hänsyn till innehållet i dessa, till exempel bara förbjuda politisk propaganda, se Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 1999/2000 sidan 422. Det är inte säkert att ett förbud mot spridning i lokalerna av bara just pornografi skulle undgå kritik av Justitieombudsmannen.

Det anses dock strida mot förbudet mot spridningshinder i 1 kapitlet 2 § 2 stycket tryckfrihetsförordningen att på grund av en tryckt skrifs innehåll hindra spridning av skriften, till exempel en affisch på en anslagstavla, inom en skola av annat än ordningsskäl, se till exempel Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2004/05 sidan 401. Samma kriterier tillämpar Justitieombudsmannen även när det gäller spridningen av budskap inom en skola som inte skyddas av tryckfrihetsförordningen men då med hänvisning till yttrandefriheten enligt regeringsformen, se Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2006/07 sidan 506. Justitieombudsmannen har dock godtagit förbud mot försäljning av just herrtidningar från en fängelsekiosk till fångar på en specialavdelning för sexualbrottsdömda, se Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2006/07 sidan 91.

När det gäller förbud att bara själv inneha viss privat införskaffad information, till exempel pornografiska tidningar, i en myndighets lokaler har en annan bedömning gjorts. Ett sådant förbud som ju begränsar informationsfriheten har ansetts kräva lagstöd i fråga om fångar och andra tvångsomhändertagna som har låsts in hos myndigheter, se allmänt proposition 1973:90 sidan 239 och i fråga om fångar bland annat proposition 2006/07:127 sidan 16 och följande sida samt i fråga om andra tvångsomhändertagna bland annat proposition 2005/06:195 sidan 23 och följande sida, Statens offentliga utredningar 2004:3 sidan 199 och följande sida och Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2009/10 sidan 316. Under förutsättning att det är sakligt motiverat torde dock en myndighet till följd av anställningsavtal kunna förbjuda sina anställda att inneha alla slags privata tillhörigheter på arbetet. Det är mera tveksamt om en myndighet som i och för sig tillåter att de anställda har med sig egna tidskrifter på arbetet eller förvarar dem i sina klädsåkåp kan förbjuda bara tidskrifter med pornografiskt innehåll.

Mot bakgrund av det sagda kan man fråga sig hur det är med de generella lagbestämmelserna om när en statlig myndighet får ålägga en anställd en disciplinpåföljd eller säga upp eller avskeda honom eller henne eller avsluta en provanställning. Kan dessa bestämmelser, som ju inte är avsedda att innebära en sådan rättighetsbegränsning som avses i regeringsformen, ge stöd för att

vidta nämnda åtgärder just därför att den anställde har utnyttjat någon fri- och rättighet och därigenom förverkat myndighetens eller allmänhetens förtroende för den anställde eller negativt påverkat myndighetens anseende? På motsvarande sätt kan man fråga sig om den statliga myndigheten på grund av anställningsavtalen kan vidta andra arbetsrättsliga åtgärder, till exempel en tillsägelse eller omplacering/förflyttning, just därför att den anställde har utnyttjat någon fri- och rättighet. Så har emellertid inte Arbetsdomstolen, Justitieombudsmannen och Justitiekanslern sett på saken, se till exempel Arbetsdomstolens domar 1991 nummer 106, 1995 nummer 122, 2007 nummer 20 och 2011 nr 74. I domen Arbetsdomstolens domar 2003 nummer 51 sammanfattade Arbetsdomstolen rättsläget:

En myndighet kan i regel inte ingripa mot en anställd vid myndigheten för att den anställde genom att utnyttja sina grundlagsfästa fri- och rättigheter förorsakat störningar i verksamheten eller skadat myndighetens anseende och allmänhetens förtroende för myndigheten. Annat kan måhända gälla om det är fråga om en arbetstagare med en utpräglad förtroendeställning och direkt ansvar för myndighetens beslut eller i andra ytterlighetssituationer. [...] Givetvis bör en myndighet [...] kunna ingripa mot en anställd som inte utför sina arbetsuppgifter på ett riktigt sätt.

Förbudet i 7 § lagen om offentlig anställning¹⁴ för statsanställda att ha förtroendeskadliga bisysslor som kan skada myndighetens anseende har inte heller ansetts kunna användas för att förbjuda en grundlagsskyddad rättighet.¹⁵

Det är alltså i princip inte tillåtet för en statlig myndighet att ingripa mot en anställd för att han eller hon har utnyttjat sina fri- och rättigheter eller för att utnyttjandet skadat myndighetens eller allmänhetens förtroende för den anställde eller myndighetens anseende. Inte heller är det tillåtet för myndigheten att ingripa mot den anställde för att utnyttjandet av fri- och rättigheter har orsakat sådana störningar i verksamheten som att personalen upprört samtalar om det inträffade eller att allmänheten eller journalister med anledning av det inträffade ställer frågor eller kommer in med meningssyftningar eller på annat sätt protesterar.

När det gäller yttrande- och föreningsfriheten har Arbetsdomstolen lämnat öppet för att det kan finnas ytterlighetssituationer där yttranden eller föreningsstillhörighet i sig kan ge en myndighet fog för att ingripa arbetsrättsligt, se till exempel Arbetsdomstolens domar 1991 nummer 106. Arbetsdomstolen har dock ännu inte hittat någon sådan ytterlighetssituation. Det är svårt att tänka sig att en statsanställds grundlagsskyddade pornografikonsumtion utanför arbetstiden och utan användning av sådant som arbetsgivaren har tillhandahållit någonsin skulle kunna utgöra en sådan ytterlighetssituation som kan göra ett arbetsrättsligt ingripande berättigat.

Har den anställde inte skött sina arbetsuppgifter på ett fullgott sätt, till exempel därför att han eller hon tittat på pornografi i stället för att jobba, eller har den anställde brutit mot sådana riktlinjer för arbetet som arbetsgivaren får uppställa, till exempel under en rast brutit mot ett uppställt förbud mot att använda arbetsgivarens datorutrustning för surfning på pornografiska webbplatser, kan myndigheten ingripa mot den misskötseln trots sambandet med utnyttjandet av fri- och rättigheterna.

Myndigheten måste som nämnts tåla förtroende- och anseendeskadorna samt vissa verksamhetsstörningar till följd av en anställds utnyttjande av fri- och rättigheter. Utnyttjandet kan emellertid få andra följder i form av allvarliga samarbetssvårigheter på arbetsplatsen. Det finns enligt rättspraxis ett utrymme för att vidta arbetsrättsliga åtgärder med anledning av allvarliga samarbetssvårigheter, även om dessa ytterst har sin grund i att en anställd utnyttjat sina grundlagsskyddade fri- och rättigheter.¹⁶ Arbetsdomstolen tyckte dock att det var av största vikt att de anställda upplever att de, utan rädsla för repressalier, kan använda sig av sina grundlagsskyddade fri- och rättigheter.

Det var därför, enligt Arbetsdomstolen, allvarligt om anställda som utnyttjar sin yttrande- och meddelarfrihet drabbas av, i deras ögon, negativa följdverkningar av arbetsrättslig art. Enligt Arbetsdomstolens mening fanns det därför anledning att ställa särskilt höga krav på de skäl som kan läggas till grund för en arbetsrättslig åtgärd.¹⁷ Det kan tyda på att arbetsgivaren i första hand bör försöka att tala till rätta eller flytta på de anställda som inte längre kan samarbeta med den som utnyttjat sina fri- och rättigheter, men en arbetsgivare är inte skyldig att byta ut nästan alla anställda på en avdelning bara för att den som utnyttjat sina fri- och rättigheter inte ska utsättas för en förflyttning som gör att man kommer till rätta med samarbetsproblemen.

Arbetsgivarens möjligheter att bestämma hur de anställda ska bete sig i samband med tjänsten

En arbetsgivare kan i kraft av sin arbetsledningsrätt enligt anställningsavtalet i princip bestämma vad och hur en anställd ska och får göra under arbetstid. En arbetsgivare kan vidare i kraft av sin arbetslednings-, företagslednings- och äganderätt bestämma vilken utrustning som ska tillhandahållas de anställda och hur den får användas. Som närmare beskrivits i föregående avsnitt hindrar den anställdes fri- och rättigheter normalt inte att arbetsgivaren beslutar om detta och ingriper arbetsrättsligt när anställda bryter mot det som beslutats, givetvis med iakttagande av saklighet och opartiskhet. Myndigheten måste förstås också följa de regler om proceduren som gäller vid respektive arbetsrättslig åtgärd.

Myndigheten bör tydligt informera de anställda om vad som gäller och följa upp det som är bestämt samt konsekvent ingripa mot den som inte följer direktiven.

Myndigheten kan till exempel bestämma att en anställd inte under arbetstid får läsa eller titta på pornografi eller ha med sig pornografiska alster enligt myndighetens egen definition, dock att undantag torde få göras för sådant som är tatuerat på den anställdes kropp.

Normalt utgör något enstaka brott mot ordningsföreskrifter av sådan karaktär dock inte tillräcklig grund för avskedande, uppsägning eller en omplacering med ingripande verkningar, om inte förseelsen är verkligt allvarlig, se Arbetsdomstolens domar 1996 nummer 78 om avskedande av en polis som en enda gång hade sex i polisbilen. För sådant ingripande krävs normalt att den anställda upprepade gånger medvetet brutit mot föreskriften eller att han eller hon trots tillsägelse upprepat beteendet på ett tredskande vis. Myndigheten bör i första hand ingripa med tillsägelser. Ett brott mot sådana ordningsföreskrifter kan också föranleda disciplinpåföljd, om inte felet med hänsyn till samtliga omständigheter är ringa, jämför Arbetsdomstolens domar 1995 nummer 69 om disciplinpåföljd för präst som vid självårdande samtal använt pornografiskt material.

Det är mera tveksamt i vilken utsträckning myndigheten kan genomdriva föreskrifter om hur den anställda ska bete sig på sådan fritid som har ett samband med tjänsten, till exempel på raster, vid resa till eller från arbetsplatsen, under tjänsteresa eller annars vid stationering på annan ort. Med fritid bör avses sådan tid då den anställda inte är inplanerad för arbete eller, vid oreglerad arbetstid, inte arbetar. Man torde alltså inte kunna se saken så att den som har oreglerad arbetstid eller, såsom polismän, är skyldiga att i vissa fall ingripa även då de är lediga alltid är ”i tjänst” på ett sådant sätt att myndigheten på den grunden kan bestämma hur de ska bete sig på fritiden, se i fråga om domare med oreglerad arbetstid Arbetsdomstolens domar 2007 nummer 63. Motsvarande bör gälla vid tjänsteresor och stationering på annan ort än den vanliga, till exempel i utlandet, se i fråga om fritid vid utlandsstationering Arbetsdomstolens domar 2008 nummer 2.

En myndighetsföreskrift eller avtalsföreskrift som direkt går ut på att inskränka den anställdes frihet att på fritiden ta del av information med visst innehåll, till exempel pornografi, torde som framgått tidigare strida mot regeringsformens krav på lag för att få begränsa informationsfriheten. Detsamma gäller i fråga om de andra fri- och rättigheterna enligt regeringsformen.

Det allmänna som arbetsgivare får som tidigare nämnts inte lägga sig i vilka åsikter de anställda har och hur de använder fri- och rättigheterna på fritiden. Justitieombudsmannen har flera gånger framhållit att en myndighet inte får försöka motarbeta att dess anställda använder sina fri- och rättigheter, se till exempel Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2004/05 sidan 73 i fråga om yttrandefrihet. Det bör man hålla i minnet om myndigheten till exempel vill informera de anställda om pornografi eller diskutera värdegrunder. Myndigheten får inte heller försöka tvinga de anställda att ge till känna sin egen syn på

till exempel sexualpolitiska frågor eller försöka tvinga dem att delta i möten som syftar till att skapa opinion mot pornografi, 2 kapitlet 2 § regeringsformen. Det kan nämnas att Justitiekanslern har haft en mindre restriktiv syn på till exempel en myndighets etiska diskussioner med de anställda om hur yttrande- och meddelarfriheten bör användas eller att myndigheten till och med i skarpa ordalag fördömer hur friheten har använts, se till exempel beslut 2003-05-30, diarienummer 295-01-30.

I fråga om förfaranden på fritiden som inte innebär ett utnyttjande av fri- och rättigheter sätter den tidigare nämnda bisyssleregeln i 7 § lagen om offentlig anställning¹⁸ en gräns för vilken verksamhet en statsanställd får utöva på sin fritid. Att en anställd på fritiden har sexuellt umgänge i avskildhet, även om det sker med många olika personer, på ett sätt som avviker från det som är vanligt eller innebär att den anställda är otrogen, torde dock normalt få ses som en sådan verksamhet som typiskt sett hör hemma på området för den anställdes privatliv och därmed enligt förarbetena är undantagen från bisyssleregeln.¹⁹

I undantagsfall kan dock lagligt men icke grundlagsskyddat beteende med sexuell anknytning under fritiden göra det befogat med ett arbetsrättsligt ingripande. Det visar rättsfallet Arbetsdomstolens domar 2007 nummer 63. Det rättsfallet gällde en icke ordinarie domare som vid tre tillfällen hade besökt vad han visste var en bordell. Han hade fått vanlig ryggmassage och sedan mot extra betalning själv onanerat inför en kvinna, eftersom ingen kvinna ville onanera åt honom trots att han bad om det. Domaren hade dessutom ringt ett telefonsamtal till bordellen i syfte att få kvinnor där att onanera åt honom. Det domaren hade gjort var inte straffbart. Domaranställningens natur gjorde dock att det fanns anledning att ställa särskilda krav på den anställda även när det gäller aktiviteter utom anställningen. En domare måste ju åtnjuta allmänt förtroende och allmän aktning för att kunna fullgöra sin uppgift, varför särskilt stora krav måste ställas på en domares redbarhet och oförvitlighet. Man måste, enligt Arbetsdomstolen, dock räkna med att det finns åtskilliga fall där det kan riktas berättigad kritik mot en anställd som riskerar myndighetens anseende utan att det för den skull finns tillräckliga skäl för att skilja honom eller henne från anställningen.

Det kan enligt Arbetsdomstolen finnas anledning att se mindre allvarligt på en handling som framstår som en engångshändelse förorsakad av ett tillfälligt svaghets- eller sjukdomstillstånd eller på en handling som på annat sätt av särskilda skäl ter sig ursäktlig. Det domaren hade gjort kunde dock enligt Arbetsdomstolen inte gärna ses på detta sätt. Domaren ansågs ha handlat synnerligen olämpligt och omdömeslöst genom att vid tre olika tillfällen besöka en lokal där det, enligt vad han var medveten om, erbjöds sexuella tjänster mot betalning. Han hade också tydligt manifesterat en vilja att begå en brottslig gärning. Enligt Arbetsdomstolen måste domaren genom sina handlingar anses ha allvarligt skadat inte bara förtroendet för honom som domare, utan även dom-

stolsväsendets anseende. Det fanns därför grund för avsked. Rättsfallet visar att en domare som på fritiden upprepade gånger medvetet söker sig till en brottsmiljö och där försöker att själv begå brott kan avskedas även om brottsförsöken misslyckas. På samma sätt skulle förmodligen andra yrkeskategorier som direkt har till arbetsuppgift att utreda och lagföra brott av aktuellt slag bedömas.

Arbetsdomstolen har emellertid uttryckligen klargjort att den inte kan godta ett synsätt som innebär att den som gjort sig skyldig till köp av sexuell tjänst i princip alltid skulle kunna skiljas från anställningen, oavsett gärningens samband med arbetet, se Arbetsdomstolens domar 2008 nummer 2. I rättsfallet hade en privatanställd resemontör, utan chefsposition eller annan särskild förtroendeställning hos arbetsgivaren, under stationering i Folkrepubliken Kina på fritiden köpt sex och därför blivit frihetsberövad under 15 dagar. Arbetsdomstolen ansåg att sexköpet, som var ett brott i Folkrepubliken Kina, hade begåtts utom anställningen och inte hade något samband med fullgörandet av resemontörens arbetsuppgifter. Det fanns enligt Arbetsdomstolen inte saklig grund för att säga upp resemontören som hade jobbat länge och väl hos arbetsgivaren och fortfarande kunde användas i andra länder än Folkrepubliken Kina.

Myndigheten bestämmer som tidigare har nämnts över sin utrustning. Det är således fullt tillåtet för en myndighet att installera filter för pornografiska webbplatser i sin informationsteknologiska utrustning eller bestämma att de anställda inte får använda myndighetens utrustning och lokaler för att hantera pornografi, besöka webbsidor som främjar sexköp eller prata snusk enligt myndighetens egen definition.

Även annat än utrustning som myndigheten tillhandahåller de anställda kan myndigheten bestämma över. Det finns således inget arbetsrättsligt som hindrar myndigheten från att vid tjänsteresor tillhandahålla de anställda bara hotellrum utan pornografisk service. Myndigheten torde också kunna bestämma vad den anställde ska eller inte ska göra på fritiden i det hotellrum som tillhandahålls, till exempel förbjuda pornografikonsumtion, besök av utomstående och sexuella handlingar, under förutsättning att det är sakligt motiverat i enlighet med 1 kapitlet 9 § regeringsformen. Myndigheten torde på motsvarande sätt kunna bestämma hur den anställde ska bete sig medan han eller hon är på ett färdmedel, till exempel ett tåg, som myndigheten tillhandahållit.

Användande av arbetsgivarens utrustning för privata syften i strid mot vad arbetsgivaren bestämt torde generellt sett bedömas som något allvarligare än till exempel ett brott mot ett förbud att läsa medhavda pornografiska tidningar på arbetstid. Den anställde har ju då för egna syften missbrukat något som anförtrotts honom eller henne av arbetsgivaren, vilket är särskilt ägnat att leda till en förtroendeskada.

Enstaka brott mot användningsföreskrifterna som beror på misstag eller obetänksamhet torde inte berättiga arbetsgivaren till en allvarligare arbetsrättslig åtgärd än en tillsägelse om att bättra sig. I rättsfallet Arbetsdomstolens

domar 2010 nummer 11 hade ett landsting förbjudit de anställda att besöka pornografiska sidor på internet med landstingets datorer. Vid genomgång av en anställds datoranvändning kom det fram att han en gång hade besökt en pornografisk sida. Den anställde förklarade att han hade fått ett mejl från en släkting med en länk till en webbsida som innehöll hans eget namn, men som visade sig gå till den pornografiska sidan vilken han omedelbart stängde. Enligt Arbetsdomstolen framstod det inträffade som ett misstag från den anställdes sida och en klar engångsföreteelse.

Vid verkligt allvarligt enstaka missbruk av arbetsgivarens utrustning kan till och med avsked komma i fråga. I rättsfallet Arbetsdomstolens domar 1996 nummer 78 hade en polis vid bara ett enda tillfälle haft sexuellt umgänge i en målad polisbil med en kvinna som han under tjänsteutövning gett viss hjälp. Arbetsdomstolen tyckte att det var befogat att avskeda polismannen.

I rättsfallet Arbetsdomstolens domar 2007 nummer 62, som inte är refererat i publikationen Arbetsdomstolens domar, hade en anställd vid ett privat informationsteknologiskt företag laddat ned tre filmer med pornografi och fyra bilder på nakna kvinnor på hårddisken på sin arbetsdator. Det fanns enligt Arbetsdomstolen anledning att se mycket allvarligt på den anställdes nedladdning av de pornografiska filerna i företagets dator. Handlandet stred nämligen, enligt Arbetsdomstolen, i hög grad mot de värderingar som råder på arbetsmarknaden. Till detta kom att filernas karaktär medförde särskilt höga risker för datavirus. Företaget drev ett webbhotell och därför var denna risk av allvarlig beskaffenhet, eftersom en eventuell skada skulle kunna bli mycket omfattande. Den anställde hade också inlett verksamhet som konkurrerade med arbetsgivarens. Sammantaget gav det enligt Arbetsdomstolen arbetsgivaren rätt att avskeda den anställde.

Något renodlat fall från Arbetsdomstolen som gällt arbetsrättsliga åtgärder med anledning av enbart nedladdning av pornografi eller surfning på pornografiska webbplatser finns inte. Det verkar som om statsanställdas brott mot föreskrifter om sådant i praktiken normalt inte föranleder arbetsgivarmyndigheten att vidta en strängare arbetsrättslig åtgärd än disciplinpåföljd²⁰, även om det finns exempel på en myndighet som sagt upp anställda för surfning på pornografiska webbplatser, se de ärenden hos Luftfartsverket som berördes i Regeringsrättens dom 2010-02-23 i mål nummer 6174-09²¹.

Anställda som begår brott i samband med tjänsten

En arbetsgivare behöver inte uttryckligen förbjuda en anställd att begå brott i samband med tjänsten. Det gäller ju ändå på grund av straffbestämmelserna. Arbetsgivaren kan vidare utan hinder av den anställdes fri- och rättigheter ingripa arbetsrättsligt mot brott som den anställde begått i samband med tjänsten.

Det rättsfall från Arbetsdomstolen som finns om brott med koppling till tjänsten som är relaterat till pornografi eller sexköp är det tidigare berörda

rättsfallet Arbetsdomstolens domar 2008 nummer 2 om den privatanställda resemontören som på fritiden under stationering i Folkrepubliken Kina köpte sex och fängslades. I det fallet ansåg Arbetsdomstolen dock som nämnts att brottet hade begåtts utom anställningen och inte hade något samband med fullgörandet av resemontörens arbetsuppgifter. Domstolen klargjorde också att man inte kan godta synsättet att den som gjort sig skyldig till köp av sexuell tjänst i princip alltid skulle kunna skiljas från anställningen, oavsett gärningens samband med arbetet. Justitiekanslern har vidare ansett att ett fall av brott mot sexköpslagen på fritiden, som föranlett ett förhållandevis begränsat bötesstraff om 50 dagsböter, inte gör att en ordinarie domare visat sig uppenbarligen olämplig att inneha sin domartjänst i Högsta domstolen, beslut 2005-05-25, diarienummer 2495-05-22.

Ett straffbart sexköp som har en klar koppling till tjänsten torde dock bedömas strängare och kunna berättiga till och med till avsked. Polismannen som hade sex i polisbilen kunde till exempel avskedas trots att han inte hade köpt sex, vilket för övrigt inte var straffbart vid tillfället.²² Man kan också tänka sig det fallet att en statsanställd köper sex av någon han eller hon har ett vård- eller tillsynsansvar för eller av en arbetskamrat eller underlydande under en gemensam tjänsteresa.

Även brottslig pornografihanteringen med en klar koppling till tjänsten torde bedömas strängt, till exempel om hanteringen har skett med arbetsgivarens utrustning eller om den olagliga pornografin har framställts i arbetsgivarens lokaler. I rättsfallet Arbetsdomstolens domar 2002 nummer 80 hade en polisman på fritiden begått ett barnpornografibrott i form av innehav av barnpornografi, som bara var ringa och hade föranlett 80 dagsböter. Arbetsdomstolen ansåg ändå att polismannen hade förbrukat det förtroende som allmänheten måste ha för poliser och godtog ett avskedande.

Sammanfattning

Arbetsgivarmyndigheten måste respektera de statsanställdas grundlagsskyddade frihet att konsumera pornografi. Arbetsgivarmyndigheten får inte ingripa mot sådant utan får tåla förtroende- och anseendeskador samt vissa verksamhetsstörningar till följd av att en anställd utnyttjar sina fri- och rättigheter. Undantag gäller för det som är straffbart, till exempel att titta på barnpornografi. Om det uppkommer allvarliga samarbetssvårigheter till följd av pornografikonsumtion, kan arbetsgivarmyndigheten ingripa mot dessa.

Arbetsgivarmyndigheten kan dock bestämma att de anställda inte under arbetstiden eller med användning av det som arbetsgivarmyndigheten tillhandahåller får konsumera pornografi. Vilka arbetsrättsliga åtgärder som arbetsgivarmyndigheten kan vidta när den anställda har brutit mot det som har bestämts beror bland annat på hur allvarlig misskötsamheten är och hur den påverkar arbetet.

Arbetsgivarmyndigheten behöver inte uttryckligen förbjuda sina anställda ett begå brott såsom sexköp utan det gäller ändå. Sexköp som sker under arbetstiden eller med användning av det som arbetsgivarmyndigheten tillhandahåller kan ofta vara grund för att avsluta anställningen. Att någon köpt sex på fritiden under en tjänsteresa/utlandsstationering är dock inte automatiskt tillräckligt för att avsluta anställningen. Att en statsanställd har barnpornografi på jobbet torde räcka för ett avskedande, i vart fall om det är fråga om en polis.

Litteratur

Samuelsson, Marianne: *Förekomst av etiska riktlinjer inom statsförvaltningen*, diarienummer FI2009/6623/SÄRSK

Proposition 1970:72

Proposition 1973:90

Proposition 2005/06:195

Proposition 2006/07:127

Proposition 2009/10:70

Proposition 2009/10:81

Statens offentliga utredningar 2000:80

Statens offentliga utredningar 2004:3

1. 2 kapitlet 1 § 1 stycket 1 regeringsformen

2. 2 kapitlet 1 § 1 stycket 2 regeringsformen

3. 2 kapitlet 2 § regeringsformen

4. 1 kapitlet 2 § 2 stycket tryckfrihetsförordningen och 1 kapitlet 3 § 1 stycket yttrandefrihetsgrundlagen

5. 3 kapitlet 4 § 2 stycket tryckfrihetsförordningen och 2 kapitlet 4 § 3 stycket yttrandefrihetsgrundlagen

6. 3 kapitlet 5 § 3 stycket tryckfrihetsförordningen och 2 kapitlet 5 § 3 stycket yttrandefrihetsgrundlagen

7. Svensk författningssamling 1994:260

8. Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2010/11 sidan 605

9. 2 kapitlet 20–25 §§

10. 2 kapitlet 23 § 3 stycket regeringsformen

11. Proposition 2009/10:70 sidan 27 och följande sida

12. Proposition 1975/76:209 sidan 154

13. Jämför Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 2000/01 sidan 544

14. Svensk författningssamling 1994:260

15. Statens offentliga utredningar 2000:80 sidan 138 och följande sida samt Arbetsdomstolens domar 2011 nummer 74

16. Arbetsdomstolens domar 2011 nummer 15, jämför också Arbetsdomstolens domar 2000 nummer 76

17. Se också Arbetsdomstolens domar 2011 nummer 74

18. Svensk författningssamling 1994:260

19. Proposition 1970:72 sidan 75

20. Se Marianne Samuelssons rapport *Förekomst av etiska riktlinjer inom statsförvaltningen*, diarienummer FI2009/6623/SÄRSK

21. Regeringsrättens årsbok 2010 referat 20

22. Arbetsdomstolens domar 1996 nummer 78

Tillåtet där – förbjudet här

Av Märten Schultz

Den här essän handlar om en tämligen enkel och liten frågeställning: bör lagstiftaren ge svenska domstolar möjlighet att bestraffa människor som köper sexuella tjänster i andra länder, där sexköp är tillåtna?

Bakom den lilla frågan vilar emellertid en komplicerad och djup frågeställning: på vilket sätt gör vi bedömningen att svensk rätt är bättre än det aktualiserade utländska rättssystemet på att reglera en fråga som denna? Hur företar vi den analys som mynnar ut i ställningstagandet att den svenska lagstiftaren sitter inne med det moraliskt överlägsna svaret som gör det rimligt att ge svenska domstolar makten att döma över handlingar i andra länder?

Essän nedan kommer att kretsa kring dessa temata. Det finns inte några slutgiltiga svar att ge, men det finns ifrågasättanden som bör göras och invändningar som man tar alltför lättvindigt på.

Som avstamp för behandlingen av dessa frågor kommer jag ofta att välja exempel från USA. Det finns flera anledningar till att just USA får stå för berättelserna. En anledning är att vårt kulturella samtal, särskilt vårt populärkulturella samtal, till stor del bottnar i dessa berättelser och detta samtal, påstår jag utan bevis, har stor betydelse för hur vi betraktar andra rättsordningar. En annan anledning är att vi tror oss ha kunskaper om det amerikanska rättssystemet och till viss del har vi det också. Vi har dessutom ofta starka uppfattningar om USA:s juridik, eller kanske snarare vår bild av amerikansk juridik. Ytterligare en anledning är att vi ofta jämför vårt eget system med just USA när vi anser oss behöva ett jämförelseobjekt.

Att bedöma brott som har begåtts utomlands

Artikeln kommer att med breda penseldrag behandla de temata som har nämnts. Men innan dess finns det anledning att först kort presentera regleringen i sin nuvarande tappning. Den centrala regeln för bedömning av ansvar för gärningar som skett utomlands återfinns i den andra paragrafen i brottsbalkens andra kapitel. Även om regeln är något svårläst, åtminstone för den som inte redan är van vid brottsbalksprosa, är det lämpligt att inledningsvis citera regeln i sin helhet. Genom att läsa hela regeln får man en bättre bild av vad som är huvudregel och vad som är undantag.

För brott som begåtts utom riket döms efter svensk lag och vid svensk domstol, om brottet begåtts

- 1. av svensk medborgare eller av utlänning med hemvist i Sverige,*
- 2. av utlänning utan hemvist i Sverige, som efter brottet blivit svensk medborgare eller tagit hemvist här i riket eller som är dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare och finns här, eller*
- 3. av annan utlänning som finns här i riket och på brottet enligt svensk lag kan följa fängelse i mer än sex månader.*

Första stycket gäller inte, om gärningen är fri från ansvar enligt lagen på gärningsorten eller om den begåtts inom område som inte tillhör någon stat och enligt svensk lag svårare straff än böter inte kan följa på gärningen.

I fall som avses i denna paragraf får inte dömas till påföljd som är att anse som strängare än det svåraste straff som är föreskrivet för brottet enligt lagen på gärningsorten.

De inskränkningar av svensk domsrätt som anges i andra och tredje styckena gäller inte för brott som avses i 6 kap. 1-6 §§, 8 § tredje stycket och 12 § eller försök till sådana brott, om brottet begåtts mot en person som inte fyllt arton år. Inte heller gäller inskränkningarna för brott som avses i 4 kap. 1 a § eller 16 kap. 10 a § första stycket 1 och femte stycket eller försök till sådana brott.

Av inledningen av regeln framgår att svenskar kan dömas till ansvar för svenska brott, det vill säga sådana gärningar som enligt svensk lag är att betrakta som brott, även om det påstådda brottet skett utomlands. Lagtexten är alltså principiellt inte helt avvisande till att tillmäta den svenska lagstiftarens normer relevans på händelser i andra länder.

Av de efter inledningen följande punkterna och framför allt paragrafens andra stycke framgår emellertid att svenska domstolars makt att döma ut ansvar för vad som inträffat "utom riket" i realiteten är kraftigt beskuren. Till att börja med är det i första hand bara svenska medborgare som omfattas av ansvar, även om punkten 3 medger att även utlänningar kan dömas om de vistas i Sverige och brottet är av kvalificerad art.

I det andra stycket formuleras det allmänna dubbelbestraffningskravet. Den viktigaste innebörden av regeln är att en svensk domstol inte kan döma någon till straffansvar för vad hon gjort utomlands om inte handlingen var straffbar i det land där den begicks. Om jag förolämpar min medresenär på charterresan i Turkiet kan jag bara dömas till ansvar för ärekränkning om den var av sådant slag att den var kriminell enligt såväl svensk som turkisk lag. Av det tredje stycket framgår att jag inte heller får dömas till ett strängare straff än vad som hade kunnat utdömas i en turkisk domstol.

I sin helhet är regeln tydlig i sin principiella inställning: svenska domstolar har inte givits mandat att köra över ett annat lands regelverk för handlingar som inträffat i det landet. Händelser i andra länder kan bara bestraffas om det medges av det landets regelverk.

Undantag från huvudregeln

Det finns dock undantag. I fjärde stycket av den ovan citerade regeln stadgas att en del brott som regleras i brottsbalkens 4, 6 och 16 kapitel kan bestraffas även om de inträffat i länder där dessa handlingar inte är brottsliga. Bakom dessa paragrafhänvisningar döljer sig, förutom människohandel, olika sexbrott mot barn. Förutom fysiska övergrepp gäller undantaget från kravet på dubbel straffbarhet även barnpornografibrott och grova fall av "utnyttjande av barn för sexuell posering".

Även försök till dessa brott kan bestraffas även om det inte är kriminellt i det land där gärningen begåtts. Det innebär till exempel att om någon som befinner sig i ett annat land filmar barn på ett sätt som i svensk rätt bedöms som barnpornografibrott så kan hon dömas till ansvar även om det inte skulle vara straffbart där.

Förutom den allmänna regeln i den ovan citerade paragrafen innehåller kapitlet även vissa andra regler med undantag från kravet på dubbel straffbarhet. Svensk lag är således tillämplig oavsett gärningsortens lag om brottet begåtts av någon anställd vid Försvarsmakten vid tjänstgöring i en internationell militär insats. Denna regel är intressant i sammanhanget eftersom det särskilt har diskuterats hur man bör betrakta svenska soldater som köper sexuella tjänster i samband med utlandstjänstgöring.

Sammantaget ger det följande bild. Utgångspunkten är att svenska domstolar kan utdöma straff för gärningar i andra länder enbart när gärningarna är straffbara även i det land där gärningen begåtts. Begränsningen innebär inte bara att svenska domstolar är förhindrade att bestraffa det som inte är straffbart på gärningsorten, utan även att straffet i sig kan begränsas om det finns lindrigare påföljdsregler i det andra landet. Ser man lindrigare på den aktuella handlingen i det land där gärningen utfördes så begränsas den svenska domstolens mandat i motsvarande mån. Från detta finns det vissa undantag. Undantagen gäller vissa brott som den svenska lagstiftaren tycker är särskilt allvarliga och där det finns, vad som ur ett svenskt perspektiv uppfattas som, välkända brister i andra rättsordningar. De viktigaste undantagen är människohandel och vissa sexualbrott mot barn, brott som lagstiftaren betraktat som särskilt betydelsefulla att motverka särskilt med hänsyn till brottets offer.

Förklaringar och villkor med dubbel straffbarhet

Den negativa grundinställningen till att bestraffa handlingar som i Sverige är brott, ibland allvarliga brott, utförda i länder där gärningarna inte är brottsliga kan förklaras på olika sätt. Här vill jag lyfta fram några skissartade förklarande argument.

Den första förklaringen utgår från statssuveränitetstankar, i vid bemärkelse. Varje land har rätten att själv bestämma vilka normer som ska reglera det som sker på dess territorium. När man talar om statssuveränitet associerar man i

första hand kanske till folkrättens system och till relationen mellan stater. Inställningen kan emellertid även uttryckas i termer av kulturell eller samhällelig självbestämmanderätt: Olika samhällen ska ha rätt att skapa sina egna normer för hur människor inom samhället ska kunna interagera med varandra. Med en sådan förklaring blir det naturligt att värja sig mot påverkan från normer som kommer utifrån, från ett annat samhälle eller en annan rättskultur.

En aspekt av samma resonemang är att det kan finnas en risk för att andra länder skulle reagera på samma sätt som Sverige om man släpper på kravet om dubbel straffbarhet, vilket leder till att svenskar skulle kunna löpa risk för att aktiviteter som skett i Sverige och som var lagliga här kan bestraffas när vi åker på semester eller flyttar utomlands. Argumentet är i och för sig av ett slags "sluttande plan"-typ och sådana argument bör man förhålla sig skeptisk till. Men icke desto mindre framstår det på ett hypotetiskt plan inte som otänkbart att andra rättsordningar skulle kunna uppfatta ett återkommande lagförande i Sverige för handlingar i dessa andra rättsordningar och var lagliga där som närmast en form av imperialism.

En tredje förklaring är rättssäkerhetsorienterad. Man ska inte riskera att drabbas av straffansvar när man handlat i enlighet med reglerna i det land man befinner sig, eftersom man ska kunna förlita sig på att det landets lagar fullständigt reglerar gränserna för det tillåtna. Om varje land skulle ha rätten att bestraffa enligt, sina egna lagar, handlingar som har utförts i andra länder medför det förutsebarhetsproblem, åtminstone för personer som inte har full kunskap om alla länders rättssystem. Och några sådana omnipotenta personer finns ju inte.

Är svensk rätt bättre?

De förklaringar som nyss har framhållits till varför dubbelbestraffningskravet ställs upp kan på ett ytligt plan omvandlas till argument mot att utöka undantagsreglerna i brottsbalkens andra kapitel med flera brott. I avslutningen kommer jag utifrån dessa synpunkter att argumentera mot att lägga till brott som sexköp i listan med undantag.

Innan dess ska jag på ett litet djupare plan angripa några problem som kan uppstå i mötet mellan olika rättssystem och rättsliga kulturer. Mer konkret kommer jag att anföra några argument för att visa att det finns anledning att förhålla sig skeptisk till grundantagandet att till exempel sexköpsförbudet borde ges universell tillämpning. Grundantagandet är att *svensk rätt är bättre än andra rättssystem*.

Det är enbart om vi i svensk rätt gör bedömningen att en svensk lösning är överlägsen den i andra system som det finns en legitim anledning att låta de svenska reglerna verka normerande i andra system. Legitimiteten förutsätter en värdering som mynnar ut i slutsatsen att den svenska lösningen är bättre än alternativen. Detta grundantagande kan emellertid ifrågasättas utifrån flera argument.

Det *första* argumentet är att det kan finnas anledning att ifrågasätta den svenska rättens regelverk och det även i situationer där redan idag kravet på dubbelbestraffning åsidosatts. Inte ens i situationer där vi utgår från att svensk rätt intar en särskilt framträdande position framträder rättssystemet i en särskilt positiv dager när man riktar blicken mot vissa specifika effekter av regleringen. När vi jämför oss med andra rättsordningar måste vi först djupanalysera vårt eget system och de konkreta effekter som reglerna i detta system kan få.

Det *andra* argumentet visar att den bild som vi i Sverige har av den svenska rättsordningen präglas av ett grundläggande förtroende för systemet, vilket i sin tur bygger på en kontextuell förståelse av enskilda juridiska fenomen. Vi ser även märkliga egenheter i svensk rätt mot bakgrund av en förförståelse av det svenska rättssystemet som i det hela taget rimligt och välavvägt. När vi tar av oss de kontextuella glasögonen kommer vi att upptäcka att den raljans vi ägnar åt andra länders juridik även kan riktas mot det svenska regelverket. Det är en insikt som vi bör ta med oss i en utvärdering av olika rättsordningars relativa förtjänster.

Det *tredje* argumentet syftar till att visa att den bild vi har av andra rättsordningars regelverk, även rättsordningar vi tror oss känna ganska väl, präglas av myter och fördomar. Våra intryck av den andra, den främmande, skapas i en mylla av okunskap, fördomar och generaliseringar.

Vilken rätt är moraliskt överlägsen andra?

Det torde råda det närmaste konsensus om att de brott som redan idag är undantagna från kravet på dubbel straffbarhet träffar handlingar som är klandervärda. Det torde också råda relativt stor enighet om bedömningen att kravet på dubbel straffbarhet åsidosatts för dessa brott är rimlig. Barnpornografer, till exempel, bör kunna bestraffas även om de begår sina gärningar i moraliskt korrupta stater där barnpornografi inte är kriminaliserat.

Problemet är dock att det inte är säkert att det ens i detta till synes självklara fall, svensk rätt är moraliskt överlägsen andra rättsordningar. Undantaget från kravet på dubbel straffbarhet kan dessutom ge märkliga effekter. Jag ska ge ett utförligt exempel som avstamp för en diskussion kring detta. Exemplet är den så kallade mangadomen. Fallet är särskilt intressant i eftersom det hör till ett rättsområde där vi har fostrats att tro att den svenska rättsordningen är alldeles speciellt högtstående: yttrandefriheten.

Svea hovrätt dömde den 28 januari 2011 en uppländsk serietecknare och översättare för barnpornografibrott. Serietecknaren hade i sin dator mangaserier med barnpornografiska inslag, som han skulle översätta. Bilderna upptäcktes vid ett tillslag mot mannen.

I domskälen konstaterades att merparten av de aktualiserade bilderna ”ohöljt och utmanande skildrar barn på ett sätt som leder till slutsatsen att de haft som väsentligt ändamål att påverka betraktaren sexuellt.” Härigenom var

bilderna ur ett straffrättsligt perspektiv att bedöma som pornografiska bilder av barn.

Serieöversättarens invändning att innehållet av de bilder som konstaterats utgöra barnpornografi i lagens mening var försvarligt med hänsyn till hans yrkesverksamhet som föreläsare samt översättare och kännare av mangaserier underkändes av domstolen. Han dömdes därför för barnpornografibrott.¹

I domskälen lyser yttrandefrihetsaspekten med sin frånvaro. Serieöversättarens yttrande- och informationsfrihet nämns inte med ett ord. Rättighetsnormer, som de i Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (som integrerats i svensk rätt genom en lag) eller i grundlagarna, skymtar över huvud taget inte i domskälen.

Det är besynnerligt. Även sådant som lagen bedömer som barnpornografi kan naturligtvis aktualisera yttrandefrihetsrättsliga aspekter. Romanen Lolita är ett exempel på det. Sjuttioalets många ungdomsromaner som behandlade ung sexualitet utgör ett annat. Det är just i de svåra fallen som en yttrandefrihetsreglering sätts på prov.

I samhällsdebatten framhålls ofta att den svenska yttrandefrihetslagstiftningen är unik och stark. Men mangadomen visar att det finns all anledning att tona ned självgodheten. Det brott som serieöversättaren fälldes för faller nämligen helt utanför den grundlagsskyddade yttrandefriheten i svensk rätt.

Barnpornografi är alltså inte bara straffbart. Det finns många yttranden som anses icke skyddsvärda och som därmed är straffbara inom grundlagens område (förtal, hets mot folkgrupp, et cetera). Men barnpornografi faller inte under grundlagen över huvud taget. Det betraktas inte som ett relevant yttrande i grundlagens mening.

Det innebär att grundlagen helt sätts ur spel vid prövningen av ett fall som mangafallet. Om serieöversättaren däremot hade översatt en text med samma innehåll som serierna hade han varit skyddad, starkt skyddad till och med, av den svenska tryckfrihetsrätten. Det gör att någon avvägning mellan yttrandefriheten (och informationsfriheten) och de intressen som barnpornografibrottet avser att skydda inte kan göras inom grundlagens form.

I praktiken innebär det att någon rättighetsavvägning inte görs. Hade en sådan avvägning gjorts mot bakgrund av det värde vi i vanliga fall tillmäter yttrandefriheten skulle rimligen tecknade bilder med figurer som möjligen kan betraktas som barnsliga och som saknar verkliga förlagor knappast anses som så klandervärda att yttrandefriheten skulle få falla tillbaka. Sammantaget gör det att det finns starka skäl för att kritisera svensk rätt för att vara inkonsekvent, men också för att på denna punkt inta en orimlig inställning.

Låt oss med mangadomen på näthinnan återvända till temat om dubbelstraffningskravet. För det fall den svenska mangadomen står sig öppnar det upp för ett vidsträckt ansvar. I Japan står den pornografiska mangan för en betydande del av seriemarknaden och personer med inblick i kulturen har i debatten efter

mangadomen förklarar att den typ av bilder som blev föremål för prövning i mangamålet är vanligt förekommande. I realiteten är de människor som konsumerat dessa serier i Japan ur svensk synvinkel brottslingar. Men inte bara det, svensk rätt har också förbehållit sig en långtgående rätt att kunna döma dessa människor i svensk domstol. Ansvarspotentialen i regleringen är omfattande.

Det här öppnar för praktiska och principiella problem. Det praktiska problemet står att finna i svårigheterna för rättsväsendet att ta på allvar det brott som enligt lagstiftaren är väldigt allvarligt – och i de flesta andra fall är naturligtvis barnpornografibrott väldigt allvarligt – genom att rent praktiskt försöka lagföra personer i Sverige för att ha tagit del av detta slags manga utomlands. Men det principiella problemet är mer intressant.

Det principiella problemet är, om man delar min uppfattning, att svensk lagstiftning tillåter svenska domstolar att lagföra människor för handlingar som var tillåtna där de utfördes – trots att det svenska rättsordningen är moraliskt ”sämre” än de andra i detta avseende. En därvid anknytande principiell poäng är att den bedömning av olika rättsordningars relativa förtjänster som är en förutsättning för utvärderingen av huruvida dubbelbestraffningskravet ska avskaffas avseende det ena eller andra brottet fordrar att vi tar med inte bara de typiska effekterna av respektive regelverk utan även andra effekter.

Kända förklaringar

De flesta av oss har någon gång fått ett e-mail eller på andra sätt kommit i kontakt med listor med märkliga regler eller rättsfall från USA. Det finns många sådana listor från just USA där roliga anakronismer samsas med bigotta tokigheter. Ett famöst exempel är det årliga internet-skämtet ”Stella Awards”, som delar ut pris till ”wild, outrageous, or ridiculous lawsuits”.² Andra listor tar upp mer eller mindre ålderdomliga straffregler från olika delstater, där förbud mot att dunka en man i ryggen i Georgia radas upp bredvid straffbud mot att göra grimaser åt hundar, i roliga sammansättningar.³ Genom att sätta samman sådana här listor får intrycket av ett rättssystem präglad av absurditeter. Exempel av dessa slag blir till humor i en svensk kontext.

Men hur ser det då ut i Sverige? Här är några nedslag i svensk rätt.

- ▶ Om jag har fått ett jobb som polis så kan jag utan risk för straff eller andra sanktioner dela med mig av hemliga uppgifter till journalister mot betalning, även om det sker bara för egen vinnings skull.
- ▶ Om jag vill byta kön till kvinna så måste jag sterilisera mig enligt en lag som skrevs med rashygieniska ideal för ögonen.
- ▶ Det är fullt tillåtet att sätta in spionkameror på toaletter eller duschrumbådar så länge det inte är barn som filmas nakna.
- ▶ Om jag köper en sexuell tjänst kan jag straffas med ett års fängelse. Om jag däremot övertygar någon att köpa en sexuell tjänst från mig så riskerar jag inte straff – och kan behålla pengarna som jag fått från sexköparen.

När vi läser exempel som dessa reagerar vi kanske med munterhet, om vi inte har särskilda kunskaper om varför det ser ut som det gör. Men det finns, gissar jag, en avgörande skillnad i reaktionen på denna uppställning och Stella Awards. När vi läser exemplen över de märkliga svenska reglerna så ser vi den inte som tecken på att hela systemet är galet eller skevt, vilket däremot är intrycket vi får av listorna med aparta exempel från amerikansk rätt.

En del av de regler som kan framstå som märkliga har en känd förklaring, till andra normer, som förklarar dessa som mer eller mindre rimliga. Andra regler ser förvisso konstiga ut, men vi vet att de inte tillämpas. Åter andra betraktar vi som rätthistoriska kuriosor.

Med andra ord: vi läser reglerna mot bakgrund av det förtroende som präglar vårt förhållande till systemet i stort. Med jämna mellanrum uttrycker debattörer misstroenden mot systemet, men det är ytterst sällan som sådana misstroendeförklaringar bygger på allmänna iakttagelser, på identifieringen av i reell mening systemfel eller brister i rättsordningens bas. Istället rör kritiken oftast enskilda företeelser, regler eller domar som ogillas.

Institutionerna i sig, liksom det grundläggande regelverket, ifrågasätts oftast inte av dessa kritiker. I allmänhet torde knappast den som, liksom partiledaren för Piratpartiet efter The Pirate Bay-domen, utmålar rättssystemet som i boten korrupt och präglad av fundamental rättsröta, ifrågasätta de flesta misshandelsdomar, konkursdomar eller beslut om rättshjälp. Förtroendet för systemet i stort är stort, även hos de som kritiserar enskilda företeelser i systemet. När vi läser listorna från USA, eller när vi tar del av berättelser från afrikanska eller asiatiska rättssystem, gör vi det med andra ögon. De enskilda berättelserna betraktas som allmäntillgängligt relevanta.

Att förhålla sig skeptisk till andra rättssystem

Grundantagandet är att svensk rätt är bättre än andra rättssystem, framhöll jag ovan som ett underliggande tema i diskussionen om möjligheterna att i svensk domstol bestraffa personer för handlingar som var lagliga där de utfördes. Att det finns anledning att förhålla sig skeptisk mot att placera det svenska regelverket på piedestal har framgått. Men det finns också anledning att förhålla sig skeptisk till våra bilder av andra rättssystem och rättskulturer.

När vi jämför det svenska rättssystemet med andra rättssystem ställer vi ofta bilder där jämförelseobjektet är konstruerat på fördomar och myter. Jämförelseobjektet är det som är annorlunda, främmande och det vi har mindre reell kunskap om. En rättvis jämförelse kräver att jämförelseobjektet förstås utifrån sin egen kontext. En rättslig reglering, ett rättsfall eller en institution i en annan rättsordning kan bara till fullo förstås om man på djupet sätter sig in i den rättsordningens rättskultur.

Mötet mellan olika rättsliga föreställningar, olika nationella egenheter, präglas alltså av vår förförståelse, våra värderingar (som ofta är sociala) och våra

fördomar. Detta är närmast en truism i den komparativa juridiska forskningen. Men det är en truism som har något att säga oss i diskussionen om hur vi bör förhålla oss till de svenska domstolarnas möjlighet att ägna sig åt rättsskipning över handlingar i andra rättsordningar.

Härvid kan det finnas anledning att först säga något om vad en jämförelse av det här slaget egentligen innebär. Ett frånsteg från kravet på dubbel straffbarhet är legitimt enbart om det svenska regelverket uppfattas som bättre än regelverket i det land där handlingen har inträffat. Bedömningen förutsätter moraliska, eller som jurister föredrar att kalla det: rättspolitiska, jämförelser mellan olika rättsordningar. För att uttrycka det något tillkrånglat kräver en sådan jämförelse tre bedömningar: en bedömning av situationen i svensk rätt; en bedömning av situationen i den rättsordning eller de rättsordningar som jämförelsen ska göras med samt en bedömning av själva jämförelsen.

Det kan till exempel vara så att vi finner att det svenska systemet är moraliskt optimalt reglerat i en viss fråga. Det kan i samma fråga kanske konstateras att det andra landet som vi jämför med inte är på samma höga nivå som det svenska systemet. I jämförelse kommer således den svenska lösningen att anses som överlägsen. Denna jämförelse kan vi sedan lägga till grund för bedömningar av dubbelbestraffningskrav och liknande regleringar. Men när denna formalistiskt formulerade hållning ska översättas till en mer konkret situation ställs bedömaren inför ett antal problem.

Problemen står dels att finna i beskrivningen av de företeelser som ska jämföras med varandra. En förutsättning för en intressant jämförelse är att beskrivningarna är rättvisande, men också att de företeelser som ska jämföras med varandra är av samma slag.

I en bedömning av om kravet på dubbel straffbarhet bör slopas avseende något svenskt brott så är jämförelsen inte mellan å ena sidan Sverige och å andra sidan Norge, Kanada eller Laos. Jämförelsen måste istället göras avseende å ena sidan Sverige och å andra sidan alla andra rättsordningar i hela världen. Detta i sig gör jämförelsen vanskelig. Det går naturligtvis inte att till fullo bedöma samtliga världens rättsordningar. Denna monumentala okunskap måste hållas i åtanke när vi funderar över om vi i praktiken bör låta den svenska lagstiftarens makt att skriva straffbud sträcka sig utanför landets gränser.

Ovanpå det ska vi lägga ovanstående iakttagelser av hur vi konstruerar jämförelseobjekten. När vi observerar och värderar andra rättsordningar så gör vi det genom prismet av vår egen rättskultur. De juridiska institutionerna och lagstiftningen åtnjuter på det hela taget stort förtroende i Sverige. Våra intryck präglas av detta grundläggande förtroende. Den relativt goda kunskapen om systemets detaljer – även icke-jurister har basala insikter om det svenska systemets grundläggande värderingar och känner ofta till även en del konkreta egenheter – påverkar helhetsintrycket. Brister i systemet tonas ned eller kontextualiseras på ett sådant sätt att de inte längre betraktas som brister. Rättsordningens

avvägningar i principiella frågor lägger sig så djupt i de allmänna föreställningarna om hur ett gott juridiskt system bör konstrueras att de ibland närmast betraktas som självklara, eller i alla fall som uppenbara som ett slags juridiskt sunt förnuft.⁴ Så skapas en juridisk självbild där det svenska rättssamhället kanske inte placeras på piedestal, men i alla fall framträder som framstående.

Jämförelseobjektet – det eller de länder som svensk rätt jämförs och kontrasteras med – skapas på ett annat sätt. Här finns det sällan något förtroendekapital eftersom det andra systemet är okänt. I värderingen av det okända systemet framträder ofta fördomar.

Sådana rent juridiska fördomar florerar kanske särskilt när det gäller rättssystem som USA:s, där vi tror oss ha vissa kunskaper men där kunskaperna i realiteten främst bygger på populärkulturella berättelser. När det gäller mindre kända kulturer, som afrikanska eller asiatiska rättsordningars rättskultur, tycks fördomarna snarast vara utflöden ur de allmänna föreställningar som präglar vår syn på länder i dessa regioner.

Om jag skulle drista mig till att gissa tror jag att en undersökning skulle visa att svenskar överlag, även svenska jurister och lagstiftare, utgår från att de afrikanska och många av de asiatiska rättssystemen är mer primitiva än det svenska. Förutom att betrakta dessa systems institutioner med skepsis tycks även synen på själva regelmassan präglas av grundsynen. Det gäller inte minst på sexualstraffrättens område: ”Om de bara slipper krig och verkligen får tänka över sin lagstiftning kommer de att dela våra mer utvecklade värderingar.” I diskussionen om sexköpsförbudet dyker ibland sådana argument upp, den svenska regleringen betraktas närmast som nästa steg i en rättsordnings naturliga evolution.

I den allmänna debatten talas det ibland om kulturrelativistiska uppfattningar. Sådana beskyllningar är oftast kritiska – kulturrelativa (eller – relativistiska) argument är ryggradslösa, framförda av den inte vågar ta ställning för sina värderingar och grundläggande moraliska uppfattningar. I den debatt som förs om rättsliga företeelser, inklusive den debatt som förs av politiker och även lagstiftaren, är problemet emellertid ofta det motsatta: det görs alltför få försök att sätta saker i ett sammanhang och att försöka förstå anledningarna till att det ena eller andra rättssystemet har utvecklat vissa egenskaper.

Låt mig uttrycka min tes i tillspetsade termer. När vi betraktar andra rättsordningars regelsystem så gör vi det ofta i en anda av juridisk orientalism. Våra omdömen färgas av myter och fördomar om det andra landet, rättsordningen eller rättskulturen och vi gör oss sällan omaket att undersöka den historiska, kulturella eller rättstekniska kontexten. När vi sätter oss till doms över andra nationers efterblivna lagstiftningar så gör vi oss skyldiga till en slags juridisk imperialism. Vi uttrycker varje gång kravet på dubbel straffbarhet åsidosätts att man inte kan förlita sig på att de mindre utvecklade rättssystemen adekvat kan reglera handlingar på sitt eget territorium.

Ibland är denna inställning, åtminstone enligt min egen moral, önskvärd, till och med berömvärd. Mord, människohandel och övergrepp på barn är brott som karakteriseras av att de fundamentalt kränker mänskliga rättigheter. Dessutom utgör dessa brott rättighetskränkningar i en bemärkelse av rättighetsbegreppet som är närmast universellt accepterad. För det fall en rättsordning inte tillhandahåller tillräckliga rättsliga verktyg för att sanktionera sådana rättighetskränkningar är det rimligt att svensk rätt tillhandahåller rättsliga möjligheter för att kunna lagföra brottslingarna i Sverige.

Men när det gäller brott som sexköp, eller vissa rattfylleribrott, eller hets mot folkgrupp, eller högmålsbrott, eller förtal, eller misshandel i form av barnaga, så ligger det annorlunda till. Rättsordningar som inte har samma regler som vi har i dessa fall kan mycket väl ha funnit att i den rättsordningens kontext regler av dessa slag inte passar in, eller inte är lämpliga. Anledningarna till det kan vara komplexa. I en sådan situation finns det starka skäl att vara försiktig med att underkänna det andra rättssystemets inställning.

Slutsatser

Denna essä har sitt ursprung i en diskussion om huruvida svenska medborgares sexköp utomlands borde göras kriminella även om sexköpet inte är kriminellt i det land där det utfördes. I realiteten är det i de allra flesta länder inte kriminaliserat att köpa sexuella tjänster. Med några få undantag är prostitution tillåtet och bara några enstaka rättsordningar har slagit in på den svenska vägen att kriminalisera sexköparen samtidigt som sexsäljarens agerande, även om det är han eller hon som är initiativtagare, är straffritt.

Den svenska lagstiftningens inställning till sexköp vilar emellertid inte på en i grunden annorlunda syn på mänskliga rättigheter än vad som präglar de flesta andra rättsordningar. Den svenska regeln vilar istället på en institutionaliserad avvägning, en på förhand nedlagd värdering, där en kollektiverad syn på hur mycket frihet människor kan betros i ett samhälle tillåts övertrumfa den annars gällande utgångspunkten, nämligen att envar ska ha rätt att göra vad hon vill så länge hon inte skadar någon annan än sig själv.

Vad som tenderar att glömmas bort i en sådan här utvärdering är med vilka argument som den rättsordning man jämför sig med motiverar sin reglering. Oftast frågas över huvud taget inte efter några argument för denna inställning. Den betraktas som ett primitivt rättsligt tillstånd, en inställning till juridikens ansvarssystem som hör till ett förciviliserat samhälle. Det är ett intellektuellt ovärdigt sätt att behandla andra rättsordningar.

Emfasen i denna essä har legat på att problematisera frågan om hur vi kan erhålla ett adekvat underlag för en värdering att betrakta svensk rätt som överlägset andra rättssystemets lösningar. Delar man dessa uppfattningar leder det till en skepsis mot att betrakta svensk rätt som överlägset på ett sådant sätt att den bör tillåtas verka normerande även i andra länder. Men låt mig avslutnings-

vis återvända till de mer metodologiska motiveringar som ovan framhållits mot att slopa dubbelbestraffningskravet när det gäller till exempel sexköp.

Dessa motiveringar framhöll att en sådan åtgärd underminerar tanken att varje stat, eller på andra sätt definierade rättssystem, har en exklusiv rätt att bestämma vad som gäller på det egna territoriet. Det kan medföra risker för en ömsesidig upprustning där andra länder kontrar med att försöka lagföra människor för handlingar som utförts i Sverige och är lagliga här. Det kan också medföra rättssäkerhetsrisker genom att ansvaret kan bli oförutsebart. Dessa argument gör sig gällande även här.

Om svenska åklagare skulle börja inleda förundersökningar mot till exempel turister från andra länder som Tyskland eller Nederländerna, för att ta två närliggande länder där sexköp är tillåtet, varje gång det finns anledning att misstänka att dessa köpt sexuella tjänster skulle det sannolikt uppfattas som en svårsmält arrogans i dessa länder. Kanske skulle en sådan åtgärd medföra motreaktioner från lagstiftarna i andra länder: Kommer Irland slå till mot svenska kvinnor på resa i Dublin när dessa låtit utföra en abort i Sverige? Och hur ska enskilda kunna förutse de ansvarsrisker en sådan utveckling kan medföra i en alltmer globaliserad värld?

1. Domen har överklagats till Högsta domstolen, som inte fattat något beslut när detta skrivs.

2. Se www.stellaawards.com.

3. Just dessa två exempel är tagna från en sammanställning gjord av Morton & Germany, en advokat-

byrå i Memphis, Tennessee. http://www.mortongermany.com/faqs/crim_strangetruelaws

4. Synen på den svenska tryckfrihetsrätten är ett särskilt bra exempel på detta.

Att porrsurfa på jobbet och andra moraliska dilemman

Av Susanne Wigorts Yngvesson

Pornografi är ett mångfacetterat begrepp, men spontant tänker vi framför allt på pornografi som film via internet eller tv-kanaler. Om vi stannar vid det har vi förenklat frågan. Faktum är att det är svårt att dra definitiva gränser för vad pornografi är eller hur den ska förmedlas för att bli pornografisk. Syftet med porr är att upphetsa och vara gränsöverskridande, men vad som är eggande och tabu för en person behöver ju inte vara det för en annan. Trots skillnader mellan individer så finns det en svävande kulturell förståelse i varje samtid för vad som är pornografiskt. Pornografin förmedlas inte bara genom filmer, utan även genom böcker, bildkonst eller seriemagasin. Det finns till och med bibeltexter som har tolkats pornografiskt. Därför: när man vill utforma riktlinjer för att motverka porrkonsumtion för statligt anställda så är det relevant att fråga vad pornografi är och vad det är som ska motverkas i relation till denna.

I en vardagsnära konkret situation kan flera moraliska frågor bli synliga. Vi föreställer oss en statligt anställd kvinna som är på tjänsteresa. Efter en lång dag av möten och förhandlingar drar hon sig tillbaka till hotellrummet. Hon sätter på tv:n och lyssnar på CNN medan hon gör sig i ordning i badrummet. Innan hon lägger sig zappar hon bland kanalerna och fastnar för en erotisk film som visar två kvinnor som smeker varandra. Hon lockas av det hon ser och beställer ett filmpaket som hon betalar för egna pengar när hon checkar ut. De frågor som uppstår i denna enkla historia är till exempel: Är hon privat eller fortfarande i tjänst på rummet när hon bor där på arbetsgivarens bekostnad? Räknas ett hotellrum alltid som en arbetsplats? Är det otillåtet att titta på porrfilm, men tillåtet att läsa en erotisk novell eller lyssna på en nedladdad erotisk uppläsning från P1 i telefonen? Dessa frågor kanske framstår som hårklyverier, men den övergripande principfrågan är var gränserna för privat och i tjänst går – och vad den statliga arbetsgivaren rimligen kan förvänta sig av en anställd.

I den här artikeln kommer jag att vrida och vända på moraliska dilemman som handlar om etiska riktlinjer och konsumtion av pornografi i statlig tjänst. Jag börjar med att diskutera begreppet etik och vilka olika funktioner etiken kan ha i arbetslivet. Därefter kommer jag att analysera varför det inte är självklart att pornografi är oetiskt. Min ambition är att ifrågasätta sådant som vi tror att vi är överens om för att få ett underlag till ett fortsatt samtal om etiken i sammanhanget.

Vad då etisk?

Ibland får jag intrycket att yrkesgrupper ser på etiska riktlinjer som självuppfyllande profetior: bara genom att ha dem så är man etisk. När negativ kritik framförs mot etiska riktlinjer så handlar det ofta om att de tas fram för att man måste, sedan ligger de och skvalpar som en länk på arbetsplatsens hemsida. En annan kritik är att de ofta uttrycks i så allmänna ordalag att de säger allt och inget på samma gång. De blir som spröda plantor i konsensusjorden.

Min uppfattning är att det inte spelar så stor roll hur etiska riktlinjer formuleras, men det är bra om de är principiella och inte detaljreglerade. Funktionen är nämligen att få till stånd samtal om vad som är rätt eller fel och var gränser går för vårt liv med varandra. Ta som exempel en domare vars etiska riktlinjer kortfattat kan sägas med två ord: Var rättvis! En sådan princip uttrycker både ett befintligt och ett eftersträvänt ideal för domarkåren. Hur rättvisan ska tolkas och visas i de enskilda fallen är en fråga för den enskilda domaren, för dem hon möter i sin yrkesroll, för lagstiftaren och för allmänheten i stort som förväntar sig att en domare ska vara och handla på ett visst sätt. Diskussionerna präglar etiken, men det är inte säkert att man genom diskussionerna och handlingarna uppfyller etiken man vill försvara. Etiken är mer än summan av argument och handlingar. Den uttrycker också sin samtids ideologi, livsåskådning och människosyn.

En styrka med etiska riktlinjer kan vara att de värnar ett förtroende utåt samtidigt som de fungerar som ett sammanhållande kitt inåt, gentemot den egna yrkesgruppen.¹ En svaghet är att kollektiva strukturer kan bidra till osund sammanhållning, en kåranda där kritik inom gruppen blir svår att framföra. En annan svaghet med framför allt detaljreglerade etiska riktlinjer är att de främjar en ytlig förståelse av moral, det vill säga att vi handlar utan att reflektera varför.² Etiska normer kan alltså både förstärka det som är önskvärt och det som inte är det.

Många yrkeskategorier har formulerade etiska riktlinjer för hur yrkesgruppen som kollektiv eller arbetsgivare anser att anställda bör bete sig när de är i tjänst. För vissa yrkesgrupper är de etiska riktlinjerna mer utförligt formulerade än hos andra. Den gemensamma värdegrunden för statsanställda beskrivs kortfattat i sex punkter utifrån tolkningar av lagar och förordningar: demokrati; legalitet; objektivitet, saktighet och likabehandling; fri åsiktsbildning; respekt samt effektivitet och service.³

Dessa normer säger inte något om vilken slags etik som främjar normerna eller hur anställda moraliskt bör handla för att uppnå saktighet, respekt etcetera. Det finns ett tolkningsutrymme i statens värdegrund för etiken, vid sidan om lagen, som dock underförstått innebär att etiken bör främja normerna. I professionsetik är det särskilt ett värde som vanligen lyfts fram: förtroende.⁴

Det är detta som håller samman en yrkesgrupp inåt och som får sin status eller bekräftelse från dem yrkesgruppen vänder sig till. "Att vara professionell

är att tjäna klientens bästa”, skriver filosofen Daryl Koehn i anslutning till läkares etik.⁵

Det är inte tydligt för vems skull statens värdegrund och etiska normer finns. Vilket ändamål har de? Frågan är relevant för att vi bättre ska förstå funktionen. Koehn har tre modeller för relationen mellan det professionella och det allmänna goda som kan bidra med perspektiv på värdegrund och normer i staten. Den första är att allmänhetens intresse främjas genom exklusiv och brinnande professionell lojalitet till den specifika individen som den professionella möter i sin yrkesroll. Den andra modellen handlar om att professionell moral är identisk med den allmänna moralen. Slutligen den tredje modellen, att professionell etik är en institutionaliserad form av etik med syfte att råda över den allmänna moralen.⁶

Översatt till statsanställda kan alltså etiken syfta till att stärka banden mellan den statsanställda och dem hon möter i sitt arbete; harmoniera med den allmänna moralen, det vill säga att statsanställdas moral bör stämma överens med allmänhetens moral eller, till sist, att statsanställdas moral bör vara ett föredöme för andra. När det gäller frågor om sexualitet kopplat till statsanställdas tjänsteutövning så är det Koehns första och andra modell som verkar vara mest aktuell. Det betyder att normer och moral kan kollidera för den enskilda i hennes privatliv respektive yrkesliv. En person behöver ju inte omfatta samma moraliska värderingar på jobbet som hon gör hemma, även om det kan vara önskvärt att de sammanfaller (därmed inte sagt att den privata moraliska övertygelsen bör ge vika för yrkesetiken).

När vi kommer hem efter jobbet så lägger vi inte av oss en arbets kropp och ett jobbmedvetande och byter till en fritids kropp och ett ledighetsmedvetande. Vi förblir en och desamma. Ändå kan vi säga att vi inte riktigt är identiska personer i vårt yrke och som privatpersoner.⁷

En funktion för etiken, om den fungerar, är att skapa sammanhang. Till sammanhanget hör tre delar. Att det hos den enskilda finns en upplevelse av *meningsfullhet*, det vill säga att livet har en känslomässig innebörd. Att sammanhanget är *hanterbart*, vilket betyder att det finns möjlighet att klara de förväntningar man ställs inför. Den tredje delen är *begriplighet*, som innebär att det som förväntas är möjligt att förstå förnuftigt.⁸

När Claes Trollestad intervjuade högre chefer inom svenskt näringsliv så beskrev de sitt sammanhang med främst fyra motiv utifrån vilka de motiverade etiken: ekonomiskt; för medarbetares orientering; för kultur- och varumärkesorientering samt för kundnyttan. Skäl som tar ”sin utgångspunkt i moraliska värden” var mindre frekventa. Insikten som dessa chefer vittnar om är att etik inte endast är en lyx att unna sig under högkonjunktur, utan en nödvändig del av ett företagande för att vinna förtroende och skapa ett starkt varumärke. Det

framstår som om den konstruktiva etiken är sådan att den står i samklang med verksamhetens idé och praktik.⁹

Då kan man fråga sig om en yrkesetik växer ur en viss praktik eller om praktiken är resultatet av att människor önskar uppnå vissa ideal om samhället eller sitt eget liv. Frågan kanske verkar abstrakt, men det har betydelse om vi använder etiken för att underordna den en verksamhet så att människor ”uppfostas” att lyda och anpassa sig till en yrkeskultur. Eller om vi värnar om ideal för samhällets gemensamma goda, där yrkesetiken avspeglar en del av det gemensamma goda.¹⁰

Jag menar att en yrkesetik blir mer motiverad och konstruktiv om individer inte enbart identifierar sig med en etik för att man tillhör en viss yrkesgrupp, utan därför att man genom sitt arbete finns i ett sammanhang som sträcker sig utöver yrkesverksamheten. En sådan syn på etiken kan leda till att tolkningar av vad som är rätt och fel varierar inom en och samma yrkesgrupp. Att inte nå konsensus om allt ska inte betraktas som ett misslyckande. Det är en god sak att vara oense om etiska och moraliska frågor för det betyder att vi reflekterar över våra handlingar. Vi kan vara ense om vilka ideal och normer som förenar statsanställda, men kan ändå tillmäta normerna olika betydelser i våra moraliska handlingar.

Det finns dock gränser för vilka handlingar som inte kan bedömas som försvarbara i en yrkesgrupp. En domare bör inte ge den åtalade sexuella inviter. En polis bör inte ha sex i polisbilen (eller på andra ställen heller under tjänstetid). En statstjänsteman bör inte porrsurfa på arbetstid. Att en statstjänsteman ger en person sexuella inviter är inte en handling som är moraliskt fel i sig. Det beror på sammanhanget. För en sexarbetare vore det konstigt om hon eller han inte gav sexuella inviter under arbetstid. Det är ju det som är själva yrkespraktiken, vilket det inte är för statsanställda i Sverige.¹¹ Till statstjänstemannarollen hör normer som objektiv, opartisk, lyhörd, lojal och oberoende¹² och om en statsanställd har sex under tjänstetid så kan det finnas skäl att ifrågasätta om hon uppfyller de förväntade normerna. På längre sikt kan statsanställdas moraliskt ifrågasatta handlingar underminera människors förtroende för staten, vilket är en allvarlig fråga för demokratin. Exemplet kan framstå klart som korvspad, men det är inte alltid tydligt när man är i tjänst och inte. Och även om det är tydligt för en själv, så kan omgivningen uppfatta det annorlunda. I någon mån representerar man alltid sitt sammanhang och sin yrkesroll, både på hemmaplan och på tjänsteresa.

Ska det vara så farligt att porrsurfa på jobbet?

För ett tag sedan kastade jag ut en fråga på twitter om det är ok att porrsurfa på jobbet. De spontana reaktionerna var ”nej”. Sedan ställde jag frågan om det är ok att porrsurfa om man är på tjänsteresa. Vissa tyckte att det var i sin ordning medan andra ansåg att man inte ska använda arbetsgivarens dator eller tid för

att porrsurfa. Jag tolkar denna ovetenskapliga undersökning som att de flesta med "jobbet" föreställer sig en plats på ett kontor och där är det inte ok att porrsurfa. Men många statstjänstemän reser och då verkar min twittergrupp anse att man kan tänka sig att nyansera svaret på frågan.

Porrsurfning är dock mer än en moralisk diskussion. Enligt de statliga myndigheterna själva handlar det om fyra saker: säkerhetsaspekter för IT; arbetsrättsliga frågor om vad de anställda gör på tjänstetid och tjänsteresor; vad som är lämpligt beteende samt hur myndigheten framstår i medierna.¹³ Utöver dessa aspekter finns också politiska dimensioner av vilka effekter pornografi kan ha när det gäller mänskliga rättigheter och makt. Jag kommer inte att ägna något utrymme åt tekniska säkerhetsaspekter, men vill ändå poängtera att det är väsentligt att inte utsätta arbetsgivarens datasystem för virusrisker med mera. Men det gäller ju inte enbart porr utan alla sorters webbplatser.

I en kartläggning av etiska riktlinjer inom statsförvaltningen uppger flera myndigheter att sedan de införde förbud mot porrsurfning och skaffade effektiva webbfiler så har surfningen nu upphört nästan helt och hållet.¹⁴ I så fall borde väl problemet betraktas som löst? Här tolkar jag regeringens uppdrag som att de vill gå ett steg längre, det vill säga inte enbart stoppa porrsurfandet utan också att aktivt motverka konsumtionen. Det handlar alltså om att myndigheterna som statlig arbetsgivare avser att förändra människors beteende och attityder till pornografi. Regeringen vill "motverka sexköp m.m. i samband med tjänsteutövning". Inom "med mera" nämns konsumtion av pornografi. I direktivet beskrivs att motiveringen till förebyggandet och förhindrandet av sexköp och porrsurfning tar sin utgångspunkt i att motverka prostitution och människohandel.¹⁵

Här gäller det att hålla balansen mellan olika intressen och rättigheter. Å ena sidan myndigheternas juridiska och etiska skäl för begränsningar av information, å andra sidan den enskildas rätt till fri åsiktsbildning och tankefrihet. Vi bör rätta oss efter arbetsgivarens riktlinjer när vi är i tjänst, men hur långt ska beteendekoderna sträcka sig? Är en domare, polis eller statssekreterare någonsin privat? När man är på tjänsteresa, är man då privat när förhandlingen är slut? Får man porrsurfa då om man har lust? De flesta myndigheter har anslutit sig till ett ramavtal som innebär att man under tjänsteresa bor på porrfrött hotellrum, men endast hälften av myndigheterna följer upp om detta efterlevs.¹⁶ Och idag är tv inte det enda medie för att se på porr om man så önskar. Om man porrsurfar på sin privata mobil eller iPad, är det tillåtet då? Jag tjar lite om frågan eftersom jag vill fänga in en problematik som finns i bakgrunden: att den statliga arbetsgivaren inte endast ställer krav på att jobbet sköts utan också har förväntningar på attityder, beteenden och vad som konsumeras när det inte är tydligt att den anställda är i tjänst.

Människor är sexuella varelser. Det gäller också statstjänstemän. Det kan ju låta som en ironi att det behöver sägas, men det finns en föreställning att vi ratio-

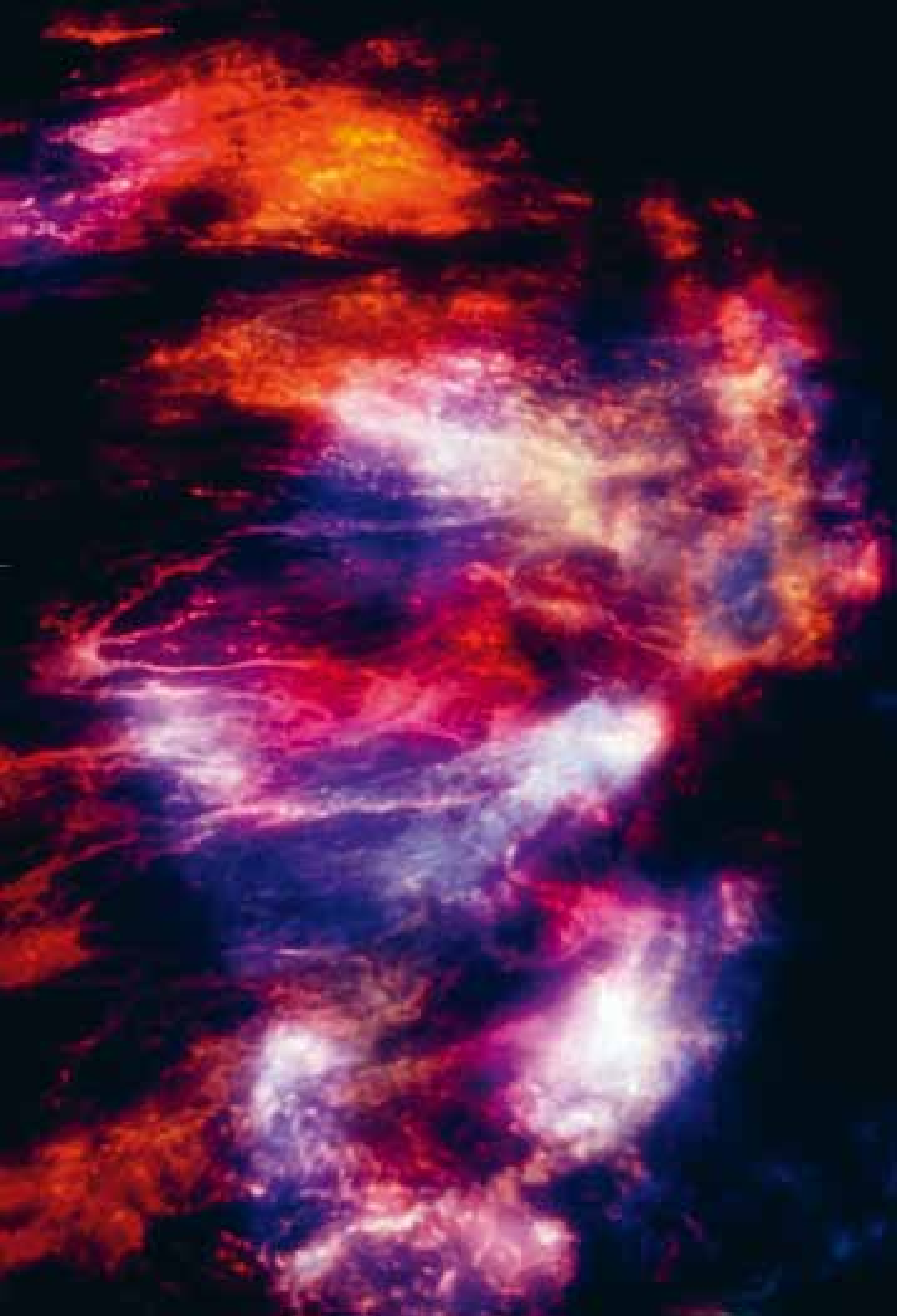
nellt bör strukturera vår identitet i diverse roller som vi har förmåga att alltid hålla isär. Det är en fiktiv struktur som vi använder för att rationalisera vår syn på oss själva och andra i världen. I praktiken ser det annorlunda ut. Om vi skulle anamma Koehns andra modell för yrkesetik: att den professionella moralen är identisk med den allmänna, så kanske det inte skulle vara ett större problem att porrsurfa än att kolla Facebook eller ringa privatsamtal på tjänstetid. Faktum är att porrkonsumention idag i allt mindre grad är en moraliskt besvärande fråga, åtminstone för yngre och medelålders personer. För drygt tio år sedan diskuterade medier och forskning om internets påverkan på unga människors sexvanor. Det fanns en bild av att folk genom porrkonsumention skulle förvandlas till sexmissbrukare. Senare undersökningar har visat att porr används av skilda skäl såsom nyfikenhet, avkoppling, kunskapssökande och upphetsning.¹⁷

Vad är egentligen pornografi?

En annan aspekt som komplicerar diskussionen är frågan om vad pornografi är och vilken sort som i så fall är olämplig för statstjänstemän att ägna sig åt. Det som är porr för en person behöver ju inte vara det för en annan. Ordet betyder ursprungligen osedligt skriftställer, det vill säga att skriva om horor. Under upplysningen och striderna kring tryckfriheten var bland annat pornografiska texter en kamp för rätten att få kritisera kyrkan och politiska makthavare. Markis de Sades noveller tillhör de mest kända. Hans skönlitterära stil är mer teknisk än sexuellt upphetsande, men inte desto mindre definieras den som pornografisk – och gränsöverskridande är han fortfarande.

Idag associeras pornografi främst till bildmedier, men pornografins medier kan också vara litteratur eller ens egen fantasi. De etiska riktlinjer som finns idag på statliga myndigheter har utformat principer som handlar om film och internet. Orsaken till denna avgränsning känner jag inte till, men ett skäl kan vara att viss form av pornografi produceras och distribueras i kriminella sammanhang där människohandel och kränkningar mot mänskliga rättigheter förekommer. Eftersom det är ett uttalat ändamål för statlig verksamhet att bekämpa människohandel blir det logiskt att motverka pornografi – även om inte all pornografi är relaterad till kriminell verksamhet.

Litteraturvetaren Magnus Ullén har skrivit en avhandling om pornografi och har svårt att hitta en entydig definition: "all pornografi är inte sexuellt explicit; och alla diskurser som är sexuellt explicita är inte pornografiska".¹⁸ Denna svårighet gör det ibland svårt att veta vad exakt som arbetsgivaren önskar motverka. Pornografi definieras inte heller i de statliga riktlinjerna, vilket kan vara problematiskt för dem som vill utforma riktlinjer kring detta på arbetsplatsen. Det uttrycks däremot en hög förväntan om att arbetsgivaren förlitar sig på den enskildas omdöme. Det finns också en skala mellan å ena sidan sådant som inte är tillåtet, å andra sidan sådant som är absolut förbjudet. I etiska regler för svensk personal under internationella uppdrag uttrycker man det så här:

Det är inte tillåtet för Dig att ha pornografiskt eller annat material som kan upplevas som stötande eller kränkande för andra vid eller omkring din arbetsplats/---/Att inneha eller sprida barnpornografiskt material är absolut förbjudet och straffbelagt enligt 16 kap i brottsbalken.¹⁹

Men hur ska fotografisk konst av Robert Mapplethorpe bedömas – eller reklam från Calvin Klein med en sexig Fredrik Ljungberg i kalsonger? Dessa exempel illustrerar att i vår kultur är pornografi inte endast något man själv uppsöker, utan pornografiska uttryck hittar oss genom reklam och konstnärliga framställningar på allmänna biografier och utställningar. Det finns nog en allmän uppfattning om vad vi menar när vi talar om pornografi, men det finns pornografiskt material som inte skulle uppfattas som stötande och det finns material som uppfattas som stötande men som inte är pornografiskt.

Markis de Sades böcker från slutet av 1700-talet eller vissa serieteckningar med Mangabilder kan beskrivas som pornografiska och det är, åtminstone vad gäller de Sade, en poäng att de uppfattas som stötande. När man skriver att det inte är tillåtet att ha pornografiskt material så är det alltså inte tydligt vad man menar för material. Varken filosofiskt, konstnärligt eller juridiskt finns det en entydig definition²⁰ och det kan vara väsentligt att veta när man ska förstå sammanhanget där etiken ska fungera.

Den avsexualiserade tjänstemannen

Pornografi är lättillgängligt och inom branschen finns det många skalor mellan å ena sidan den frivilliga exhibitionisten och, å andra sidan, människor som exploateras och lever som slavar. Som porrkonsument är det inte självklart att inse var skiljelinjerna går. Om man är hemma i branschen kan man kanske skilja mellan produktionsbolag som hanterar sina anställda schysst och de som inte gör det. Men det finns också en stor oreglerad frilansverksamhet via amatorsajter och där är det svårare som konsument att veta om filmerna har producerats med rimliga villkor för dem som deltar.

Ska staten som arbetsgivare över huvud taget bry sig om sådana distinktioner? Eftersom man har en uttalad önskan att förändra människors beteende och attityder så är svaret på den frågan både ja och nej. Om argumenten mot porrsurfning endast handlade om arbetsgivarens tid och tekniska säkerhetsaspekter så skulle frågan vara lättare att hantera, men nu handlar det också om beteende och attityder i yrkesrollen och i tjänsteutövningen. Som jag har argumenterat tidigare så är det inte enkelt att skilja den rättighetsgrundade privata sfären från arbetslivets sfär. Av det skälet finns det anledning att göra vissa distinktioner i de etiska riktlinjerna för att tydligare se motiven till den etik som är önskvärd.

Konsumtionen av pornografi må i allmänhet uppfattas som mindre moraliskt stötande idag än tidigare, men produktionen kan däremot vara en tydlig

grund för juridiska och moraliska ställningstaganden emot pornografi. I förstudien till Krus uppdrag *Privat på jobbet?* formuleras två argument till varför porrkonsumtion bör motverkas:

*Trots att pornografi är lagligt betraktas den ofta som oetisk och oförenlig med jämställdhetspolitikens mål i och med de könsstereotyper som ofta förmedlas och den exploatering av de medverkande som den kan innebära. Pornografi och prostitution är dessutom företeelser som kan ha koppling till organiserad brottslighet.*²¹

Skälen till att motverka pornografi är alltså tre: dels eftersom man inte vill framstå som oetisk; dels eftersom pornografi inte uppfattas som jämställd; dels eftersom viss pornografisk verksamhet är kopplad till organiserad brottslighet. Skälen som anges handlar inte om karaktären hos den enskilda tjänstemannen utan om att skydda arbetsgivaren och rollen som den enskilda har i samband med tjänsteutövning.

Det handlar om förtroendet för staten, som är ett demokratiargument. I konsekvens med det kan det också handla om en syn på staten som värnare och beskyddare av vissa värden. Argumentationens logik är att eftersom vissa personer anser det vara anstötligt med porr så bör alla avstå; eftersom viss porr kolliderar med målen om jämställdhet så bör all porr motverkas och eftersom det finns viss porr som är kopplad till organiserad brottslighet så bör man ta avstånd från all porr i samband med statlig tjänst.

Från ett forskningsperspektiv är begreppen människohandel, prostitution och pornografi inte synonyma, men de är besläktade. Ibland sammanblandas dock dessa begrepp så att pornografi tolkas som prostitutionsverksamhet och båda företeelserna som människohandel. Prostitution har i den svenska politiska retoriken jämförts med våldtäkt och mäns förtryck av kvinnor enligt en könsmaktsordning.²² I regeringens handlingsplan om prostitution och människohandel för sexuella ändamål definieras människohandel som trafficking och "avser handel med människor för olika ändamål, såsom för sexuell exploatering, tvångsarbete, avlägsnande av organ osv". I linje med detta ansluter man sig till Socialstyrelsens definition av prostitution: "när minst två parter köper eller säljer sexuella tjänster mot ersättning (vanligtvis ekonomisk) vilket utgör en förutsättning för den sexuella tjänsten".²³

Barn, kvinnor och män exploateras i sexindustrin.²⁴ Det gäller dock inte alla som är sexsäljare eller medverkar i porrfilm (om vi med exploatering menar ofrivilligt utnyttjande). Huruvida individer alltid eller ibland är exploaterade i sexindustrin är en ståndpunkt som är diskuterad. Inom feministiska och politiska sammanhang finns det markanta skillnader mellan dem som anser att porr och prostitution är exploaterande per definition – och dem som menar att sälja sex inte är mer exploaterande än vilken annan verksamhet som helst som

man får pengar för, men att det förekommer förtryck och övergrepp inom dessa branscher likväl som inom andra.²⁵

Forskning och politik som rör prostitution och människohandel verkar vara mer förekommande och tydligare än sådan som kopplas till pornografi. En hypotetisk förklaring till det är att pornografi är närmare kopplat till tryck- och yttrandefrihet än prostitution. Därför blir rättighetsdiskussioner om pornografi till viss del frikopplade från produktionen av själva materialet. Pornografi förmedlas via medier och det är därför i princip en grundlagsskyddad rättighet att konsumera den.

Journalister som har synat porrbranschen inifrån presenterar en mångfacetterad bild. Susan Faludis granskning av mansbilden är ett vemodigt porträtt av en porrindustri där mannen ser sig ha förlorat kontrollen, där kvinnor tjänar betydligt mer pengar och bestämmer villkoren. Den psykologiska pressen på mannen är stor när ett team "väntar på ribba" (erektion). Skådespelarna är i Faludis reportage inte offer för människohandel, utan hamnar där för att de har valt den yrkeskarriären eller för att de behöver pengarna till huslån eller annat. Vissa är ensamstående och andra är gifta eller samboende.²⁶

Den politiske reportern Mattias Andersson undersökte för några år sedan den svenska porrmarknaden och tog temperaturen på de ekonomiska och sociala villkoren. Ett syfte med hans reportage var att undersöka påståendet att porrbranschen tillhör de mest lönsamma branscherna som finns. Liksom den globala marknaden så omfattar den svenska både seriösa personer som vill driva en tidning eller internetsajt och hänsynslösa personer med kopplingar till organiserad brottslighet.

Gemensamt för hela branschen är att de ekonomiska glansdagarna är över. Nu är det få som tjänar stora pengar på porr, bland annat på grund av att folk inte vill betala för det de kan få gratis. Konkurrensen trissar upp arbetsvillkoren och det blir svårare för dem som vill arbeta seriöst att konkurrera med gratistjänster och kriminella verksamheter med kopplingar till barnpornografi och grooming.²⁷

När det handlar om köp av sexuella tjänster är det nog enklare att förstå argumenten för att statsanställda ska undvika att blanda detta med sin tjänstgöring – även i länder där prostitution är lagligt. Skälen är till exempel att inte bli utnyttjad i sin position eller att inte utsätta sig själv och sina medarbetare för risker.

Att konsumera pornografi är däremot inte jämförbart med sexköp, bland annat därför att man som konsument inte är direkt involverad i verksamheten. Konsumenten aktiveras först när filmen, boken eller bilden är klar – om hon inte loggar in på sexsajters webcam då kommunikationen sker direkt. Men varför nämns porrkonsumtion som något oetiskt i statens etiska riktlinjer, på samma nivå som sexköp? Jag tror att Magnus Ullén är något viktigt på spåren när han beskriver förutsättningen för den pornografiska diskursen:

/---/uppdelningen av världen i en offentlig respektive en privat sfär/---/gör pornografien som fenomen möjlig./---/En bild kan med andra ord vara hur sexuellt explicit som helst, men den blir pornografisk först i den stund den lyfts ut ur en offentlighet och in i en privat sfär tillhörig individen.²⁸

I ideologisk mening hör det sexuella inte till statstjänstemannarollen utan förpassas till en privat sfär. Konsekvensen är att individen avsexualiseras och arbetsvillkoren definieras så långt som möjligt med en skiljelinje mellan det privata och det offentliga. Även på hotellrummet, där tjänstemannen har dragit sig tillbaka från dagens arbete, förutsätts att den privata sfären regleras till en porrfri zon. Individens förväntas reglera sin sexualitet i statlig tjänst. Detta uttrycks givetvis inte direkt i de etiska riktlinjerna eller i önskemål om att motverka porrsurfande på jobbet, men inom sexualitetens område, kopplat till statlig tjänst, är det en djupstruktur som avspeglar vår samtids syn på arbete å ena sidan och sexualitet å den andra.

Sammanfattning

I den här artikeln har jag utgått från att etik i arbetslivet är något som behöver integreras både i gruppen och hos den enskilde. Då är inte det viktigaste att arbetsgivare och anställda kommer överens om olika begrepp att hålla sig till, även om det är praktiskt, utan att värdeorden är begripliga, meningsfulla och genomförbara i sina sammanhang genom praktik och erfarenhet. Ändamålet med en arbetsetik är inte att alla ska vara överens om hur de etiska ledorden ska omsättas i moralisk handling, men att det ändå finns en etisk ram för vad som är möjligt inom en yrkesroll och vad som inte är det. För anställda i statlig tjänst varierar yrkesrollerna en hel del, men utifrån lagen och klassiska ämbetsmannaroller finns ändå en tradition med normer att förhålla sig till, såsom objektivitet, saklighet och respekt.

Jag har koncentrerat diskussionen om frågor kring porrkonsumtion och syftet har varit att gräva lite djupare i sådana värderingar som många kan uppfatta som självklara; som att man inte ska konsumera porr under tjänstetid. Jag har kort resonerat kring vad som menas med tjänstetid; om en statsanställd någonsin är privat; varför pornografi ses som något oetiskt; om det är skillnad mellan att konsumera pornografi via film eller litteratur samt att porr är en mångfacetterad bransch med å ena sidan brutala kopplingar till människohandel och, å andra sidan, frivilliga exhibitionister och familjeförsörjare. Även ideologiskt är synen på porr mångfacetterad. Somliga ser all pornografi som våldtäkt per definition medan andra ser den som en litterär och filmisk genre vid sidan av andra. När den statliga arbetsgivaren pekar ut just pornografi som något etiskt problematiskt som bör motverkas, så finns det alltså frågor kvar att besvara om varför det förhåller sig så, vilket är viktigt om etiken ska fungera konstruktivt och meningsfullt i sitt sammanhang när man är i tjänst.

Litteratur

- Andersson, Mattias (2005). *Porr – en bästsäljande historia*. Stockholm: Prisma.
- Brottsförebyggande rådet BRÅ (2010). *Prostitution och människohandel för sexuella ändamål. En första uppföljning av regeringens handlingsplan*. Rapport 2010:5. Stockholm: BRÅ.
- Colnerud, Gunnel och Granström, Kjell (2002). *Respekt för läraryrket. Om lärares yrkesspråk och yrkesetik*. Göteborg: HSL förlag.
- Daneback, Kristian (2009). *Kärlek och sexualitet på Internet*. Framtider 4/2009. *Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda*. Stockholm: Krus.
- Dodillet; Susanne (2009). *Är sex arbete?*. Stockholm: Vertigo.
- Ehn, Peter (2011). *I statens tjänst – en roll med många bottnar*. Stockholm: Krus.
- Rekommenderad uppförandekod för svensk personal i internationella uppdrag* (2004). Nätverket för etiska regler och uppförandekoder. www.kvinnatillkvinna.se/sites/default/files/Uppforandekod.pdf (hämtat 2011-07-07).
- Faludi, Susan (2001). *Ställd. Förråderiet mot mannen*. Stockholm: Ordfront pocket.
- Förekomst av etiska riktlinjer inom statsförvaltningen*. (IJ2009/1742/JÄM). <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/13/95/24/afb304d8.pdf> (hämtat 2011-07-06).
- Handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål* (2007/08:167). <http://www.regeringen.se/content/1/c6/10/86/21/6f716aa3.pdf> (hämtat 2011-07-06).
- Koehn, Daryl (1994). *The Ground of Professional Ethics*. London, New York: Routledge.
- Kompetensrådet för utveckling i staten (2010). *Etiska riktlinjer för att förhindra sexköp mm. Förstudie*. Dnr 2010/53. Stockholm: Krus.ö
- Socialstyrelsen (2007). *Kännedom om prostitution 2007*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Trollestad, Claes (2003). *Existentiellt välbefinnande & moralisk trovärdighet: hos högre chefer och ledare*. Stockholm: Svenska förlaget.
- Ullén, Magnus (2009). *Bara för dig. Pornografi. Konsumtion. Berättande*. Stockholm: Vertigo.
- Uppdrag till Kompetensrådet för utveckling i staten om att genomföra en kompetenssatsning i statsförvaltningen i syfte att motverka sexköp m.m.* (IJ2010/1873/JÄM) www.krus.nu/Global/Om%20krus/Reg%20beslut%20IJ%2020101104%2012.pdf (hämtat 2011-07-06).
- Yngvesson, Susanne Wigorts (2006). *Den moraliska journalisten. En analys av yrkesetik, ideal och dygder*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

1. Yngvesson, s. 164, 166; Colnerud och Granström, s 136; Koehn
2. Yngvesson, s. 170ff.
3. Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda
4. Se exempelvis Yngvesson, s. 146-158. I intervjuer om goda karaktärsegenskaper hos nyhetsreportrar framhölls elva, varav förtroende var en av de mest frekventa. Förtroende rör sig på tre plan: mellan reportern och den hon möter; kollegerna sinsemellan samt mellan journalisterna och allmänheten.
5. Koehn, s. 120.
6. Koehn, s. 144-153.
7. Yngvesson, s. 306.
8. Trollestad, s. 128-130.
9. Trollestad, s. 103. Trollestad genomförde djupintervjuer kring etik och existentiella frågor med 15 högre chefer inom svenskt näringsliv. Även Yngvesson, s. 167.
10. Det är en diskussionsfråga huruvida det finns något samhälleligt gemensamt gott eller inte. Och om det finns, hur det i så fall ska identifieras, vem som ska identifiera det, om det är en pragmatisk fråga eller en utopisk. För en orientering om frågan rekommenderas John Rawls En teori om rättvisa (1971) eller Iris Marion Young Inclusion and Democracy (2000).
11. Statliga sexarbetare finns i till exempel Tyskland vilket Susanne Dodillet har behandlat utförligt i sin avhandling.
12. Ehn, s. 6.
13. IJ2009/1742/JÄM, s. 30. 80 procent av de tillfrågade myndigheterna i kartläggningen uppger att de har riktlinjer kring förbud mot porrsurfande. Av totalt 30 riktlinjer har 18 myndigheter förbjudit detta uttryckligen. Sex myndigheter inkluderar porrsurfning i ett övergripande resonemang, s. 29.
14. IJ2009/1742/JÄM, s. 30
15. Skr 2007/08:167; IJ2010/1873/JÄM
16. IJ2009/1742/JÄM, s. 36, 38.
17. Daneback, s. 15.
18. Ullén, s. 22.
19. Rekommenderad uppförandekod för svensk personal i internationella uppdrag
20. Ullén, s. 41.
21. Etiska riktlinjer för att förhindra sexköp mm, s. 14. (Mina kursiveringar)
22. Dodillet, s. 388-394.
23. Prostitution och människohandel för sexuella ändamål, s. 18; Kännedom om prostitution, s. 10.
24. Enligt Rikspolisstyrelsen är mörkertalet stort kring antalet personer som är utsatta för människohandel i Sverige, Människohandel för sexuella och andra ändamål, s. 8.
25. För en utförlig genomgång av prostitutionspolitik i Sverige och Tyskland sedan 1970-talet rekommenderas Susanne Dodillets avhandling År sex arbete?
26. Faludi, s. 556-604.
27. Andersson. Som exempel på den ekonomiskt dalande porrbranschen redovisar Andersson siffror för företaget Dependo som bland annat står bakom Free6.com. De var 2005 Sveriges mest välbesökta sexsajt, med fler besökare än Aftonbladet. Dependo omsatte 16 miljoner kronor men uppgav att de inte tjänade pengar på nätporr. Gromning syftar här på att en vuxen tar kontakt med ett barn i sexuellt syfte.
28. Ullén, s. 46, 72.

Pornografi och internet

Av Kristian Daneback

Det finns ingen entydig definition av vad pornografi är; det verkar variera över olika historiska tidpunkter liksom mellan olika kulturer. Dessutom så verkar det finnas individuella variationer av vad som klassificeras som pornografi. Ibland avses enbart skildringar av nakna kroppar; ibland sexuella aktiviteter som exempelvis samlag eller onani. Själva begreppet pornografi, eller porr som det ofta förkortas, är tvetydigt och glidande och används numera i en rad olika sammanhang. Att ha porriga kläder, en porrig röst, eller att vara porrig är några exempel på hur begreppet kan användas i beskrivningar av mänskliga karaktärsdrag, men det kan också användas i helt andra sammanhang som exempelvis närgångna och aptitretande bilder av olika maträtter – så kallad matporr. Oavsett definition så kan man nog säga att pornografi i grund och botten syftar till att väcka lust eller begär hos betraktaren.

Hur man ska förhålla sig till pornografi, på individuell, institutionell och kulturell nivå är inte givet och harmonierar inte heller med nödvändighet. I statlig verksamhet har detta föranlett en kompetenssatsning för att utveckla rutiner och policys när det handlar om att, exempelvis, förebygga pornografikonsumtion i tjänsten. Frågan är komplex och det räcker inte bara med att se till pornografianvändande på arbetsplatser; kunskap om själva fenomenet, vilka som tittar på pornografi, hur, var och varför, och till vilka konsekvenser måste också föras till diskussionen. Föreliggande kapitel kommer att fokusera särskilt på dessa frågor i förhållande till pornografi och internet samt, mot slutet, mynna ut i en diskussion om pornografikonsumtion och arbete.

I början av 1970-talet skrev Gagnon & Simon i sin bok *Sexual conduct* att pornografiskt material var svårtillgängligt.¹ På den tiden berodde det på olika orsaker; dels fanns det förbud mot att framställa och sprida pornografi; dels var man ofta tvungen att ta sig till en större stad och kanske till specifika platser i staden. Den tekniska utvecklingen under slutet av 1900-talet gjorde det möjligt att köpa pornografiska tidningar i vanliga livsmedelsbutiker och på bensinstationer och senare att hyra pornografiska filmer i videobutiker. Det karaktäristiska för att ta del av det pornografiska utbudet innebar att man var tvungen att lämna hemmet och ta sig till specifika butiker eller biografier och därmed också exponera sig för andra. Med kabel och satellit-TV blev det under andra halvan av 1980-talet möjligt för en liten del av den svenska befolkningen att ta del av pornografisk film i det egna hemmet, oftast med start runt midnatt. När internet blev tillgängligt för den svenska allmänheten i mitten av 1990-talet inne-

bar det att den som hade tillgång till en internetansluten dator kunde ta del av pornografi i både text och bild genom sitt telefonjack. Numera har den tekniska utvecklingen tagit ytterligare steg framåt och gjort det möjligt att koppla upp sig trådlöst mot internet via så kallade "smart phones" och "surfplattor" och detta har också fått konsekvenser för hur internet används för sexuella syften.²

Den stora sexualvanestudie som genomfördes i Sverige 1996 visade att även om männen var klart överrepresenterade, så konsumerade även kvinnor pornografiskt material, en femtedel närmare bestämt att jämföras med hälften av männen.³ Det fanns i princip ingen skillnad mellan respondenter som levde i fasta förhållanden och singlar när det gällde att se pornografisk film. Studien antydde vidare att det ofta var kvinnornas manliga partner som tog initiativet till detta och att kvinnorna i den meningen var passiva pornografikonsumenter. Av förklarliga skäl ställdes inga frågor kring internetanvändande och sexualitet – det var fortfarande få som hade tillgång till det nya mediet när studien planerades. Dock uppmärksammades dock internets möjliga inverkan på distributionen av pornografiskt material:

Det senaste inslaget i utvecklingen är den så kallade datorpornografien. Tekniken att överföra stillbilder mellan två datorer via telenätet är både enkel och billig. Allt som krävs är en persondator och ett modem. Även rörliga bilder kan överföras mellan datorer via telenätet, men detta fordrar än så länge dyrare datorer med förhållandevis hög kapacitet. /.../ Medan smalfilmen var 1970-talets medium och videon 1980-talets, talar det mesta för att datorn blir 1990-talets.⁴

Så här i efterhand kan man nog säga att ovanstående citat kom att stämma väl med den faktiska utvecklingen. Allteftersom tekniken utvecklades med kraftfullare datorer och snabbare internetanslutningar och till ett allt mer överkomligt pris ökade såväl antalet användare som användningen närmast exponentiellt. År 1995 hade 16 miljoner människor i världen tillgång till internet, år 2000 hade den siffran växt till drygt 360 miljoner och i juni månad 2011 har antalet ökat till fler än 2,1 miljarder, vilket motsvarar en tredjedel av jordens befolkning. Ser man specifikt till Europa så har närmare 60 procent tillgång till internet och de senaste mätningarna för Sverige visar att drygt 92 procent av befolkningen har tillgång till internet.⁵ Från att i början ha betraktat internetanvändare som en specifik grupp människor med vissa karaktäristika har man nu i Sverige övergått till att studera den numera marginaliserade grupp som av olika skäl inte använder internet. Att inte använda internet är idag betraktas som det avvikande och man pratar om "utanförskapet".⁶

Fortfarande är det framförallt yngre människor som använder internet. År 2010 uppgav 100 procent av 16–24 åringarna i landet att de använt internet någon gång; 99 procent uppgav att de använt internet minst en gång i veckan under de tre senaste månaderna. Bland människor 55–74 år uppgav 70 procent

att de använt internet den senaste veckan.⁷ Intressant nog är könsskillnaderna marginella trots att internet tidigt, och kanske i viss mån fortfarande, uppfattades som något av en manlig domän.

Sex på nätet

När internet började användas i rent sociala syften upptäcktes snart att sexualiteten var en del i detta användande. Bland det första som uppmärksammades av forskare var så kallat cybersex, det vill säga två eller flera individer som har interaktivt sex med varandra över internet. Kanske är det inte så konstigt då internet vid den tiden i huvudsak var textbaserat; att skicka och ta emot bilder var förenat med en anseelig tidsåtgång. I takt med högre anslutningshastigheter och kraftfullare datorer med större lagringskapacitet blev det möjligt att ta del av bildmaterial och senare även filmer och streamad video. Ett användningsområde för den nya tekniken var alltså relaterad till sexualitetens domän och detta föranledde en del spekulationer kring möjliga för- och nackdelar och det var framförallt de negativa konsekvenserna som stod i fokus. En sak kunde man dock konstatera: människor började använda den nya tekniken för sexuella syften och pornografitittande var ett av dessa.

Idag vet vi inte hur många svenskar som använder internet för att ta del av pornografiskt material, det finns inga sådana data att tillgå. En representativ studie från 2009 visade att 14 procent av svenskarna hade tagit del av internetsidor med sexuellt innehåll; dock är det oklart vad som i denna studie avsågs med sexuellt innehåll. I USA har man uppskattat andelen som besöker pornografiska sidor på internet till mellan 15 och 30 procent medan 34 procent av respondenterna i en norsk representativ studie uppgav att de hade tittat på pornografiskt material på internet.⁸ Slutsatsen av detta måste därför bli att långt ifrån alla tittar på pornografiska bilder och filmer på internet trots att de har möjlighet till det, samtidigt som fenomenet är långt ifrån marginaliserat.

Men vad vet vi då om dem som använder internet för att titta på pornografi? I den första stora studien i Sverige som gjordes 2002 uppgav 72 procent av männen och 22 procent av kvinnorna att de använde internet i detta syfte.⁹ Liksom i den svenska sexualvanestudien var pornografitittandet vanligast bland yngre människor jämfört med äldre vilket indikerar en generationsskillnad. Bland de yngre människorna som tittade på pornografi var dock könsskillnaderna mindre jämfört med de äldre. I en nyligen genomförd svensk studie, med särskilt fokus på unga användare, uppgav 88 procent män och 35 procent kvinnor mellan 18 och 24 år att de tittar på pornografi på nätet.¹⁰ Pornografitittandet på internet förefaller således ha både med både ålder och kön att göra. Dessutom finns det forskning som antyder att även sexuell orientering har betydelse, där människor som identifierar sig som homo och bisexuella använder internet i högre utsträckning än heterosexuella för att titta på pornografiskt material.¹¹

Det finns flera skäl till att man tittar på pornografi på internet. I den svenska

studien från 2009 som refereras ovan var det främsta skälet för kvinnor mellan 18 och 24 år upphetsning (65 procent). Detta följdes av onani/sexuell tillfredsställelse (56 procent) och nyfikenhet (54 procent). Männerna i samma åldersgrupp angav onani/sexuell tillfredsställelse (68 procent), upphetsning (63 procent) och enkelhet (46 procent) som skäl.¹² I tidigare studier har frågan ställts mer generellt omkring användandet av internet för sexuella syften och då har de främsta skälen varit avkoppling och nyfikenhet.¹³ Precis som många tidigare studier visat så används pornografin i första hand för den egna sexualiteten i upphetsande syfte och för att tillfredsställa sig själv, till exempel genom onani. Intressant nog är det också relativt många, framförallt bland yngre människor, som tittar på pornografi för att få kunskaper om sexualitet.¹⁴

Synen på pornografi

Træen, Nilsen och Stigum menar att pornografi idag blivit allt mer accepterat i västvärlden, och kanske i synnerhet i en nordisk kontext.¹⁵ Författarna menar att pornografin kommit att bli en del av konsten, reklamen, musikvideor och ungdomskulturen. Andra pratar om pornofieringen av samhället där man lånar attribut från pornografin i olika sammanhang.¹⁶ Sørensen ger ett konkret exempel:

The autumn 2001 catalogue from Benetton-owned clothing company Sisley featured a series of pictures inspired by the theme in the hay with animals. The pictures are strongly sexual with obvious references both to sexual preferences such as animal-sex, and to classic pornographic scenarios. In one of the illustrations, the caption refers 'the money shot' or the cum shot' in pornographic terminology. The fashion catalogue rephrases the cum-shot in the image of a young woman who squirts milk from a cow's udder in her mouth, The milk runs out of her mouth and downward on the ground while she stares at the viewer in concordance with the look that the porn model directs to the imagined viewer in a classic porn production.¹⁷

Traditionellt sett har pornografin setts som kvinnoförnedrande; det är mannens sexualitet som stått i fokus och mannen som varit betraktaren. Pornografin har ofta omgetts av moraliska förtecken, det vill säga att produktion och konsumtion av pornografiskt material har ansetts osedligt och degenererande för ett samhälle. Här finns en stark koppling mellan pornografi och sexualitet. När det gäller svenska och kanske till och med västerländska förhållanden kan detta antagligen förklaras till viss del av kyrkan och kristendomens syn på sexualitet och därmed reproduktionen, men det kan också förklaras med ett samhälle med behov av att kontrollera sina medborgare. Delvis handlar det om en syn på sex som något som hör till den privata sfären inom en (äktenskaplig) relation, delvis om självkontroll, att avstå eller negligera sexuella lockelser och

lust, något som inte minst gäller onanin.¹⁸ Att inte kunna kontrollera sig själv innebär därmed att man bryter mot såväl kulturella som individuella normer vilket genererar känslor av skuld och skam. Trots att sexualiteten numera är frikopplad från reproduktionen lever många traditionella uppfattningar kring sexualiteten kvar:

Gagnon och Simon menar att sexualiteten är inlärd, vad som till exempel är upphetsande och möjliga sexuella beteenden i en viss kultur vid en given historisk tidpunkt regleras redan från barndomen och genom uppväxten.¹⁹ Den sexuella socialisationen sker inom familjen, men också i kamratgrupper som i sig är bärare av samtida kulturella uttryck och uppfattningar. Överskridande av normativa sexuella beteenden kan bestraffas med alltifrån tystnad till fysiskt våld. Samtidigt kan detta upplevas som upphetsande; vetskapen om att man gör något "förbjudet." Detta innebär att det finns en normal sexualitet och en avvikande sexualitet som individen har att förhålla sig till.

I det moderna samhället har individen kommit att bli ansvarig för sin egen sexualitet.²⁰ Det innebär att det är upp till individen själv att utforska och experimentera med den. Å ena sidan kan detta vara befriande, å andra sidan kan det vara hämmande beroende på om utforskandet och experimenterandet genererar positiva eller negativa upplevelser. Vissa sexuella beteenden, och kanske även sexuella fantasier, som innebär att bryta mot sina egna personliga sexuella normer eller i sociala sammanhang bryta mot kulturella sexuella normer kan leda till känslor av skuld och skam eller negativa sanktioner från andra. Här finns två val: Ett sätt är att avstå från handlingen eller tränga bort fantasierna. Ett annat sätt är att inte exponera normbrotten, med andra ord att dölja det sexuella beteendet för andra genom tystnad eller fysisk avskärmning.

Med andra ord förhåller vi oss till det som i vår tid och kultur anses vara normen, rättar vårt sexuella beteende (och kanske även tankar) efter det. Samtidigt har möjligheterna att överskrida eller bryta mot normerna ökat med det individuella ansvaret över den egna sexualiteten. Möjligen pekar den tillgängliga forskningen på att det också finns en generationsaspekt i detta, det vill säga att vi inte förändrar vårt förhållningssätt över tid utan att vår sexuella socialisation under den tidigare delen av livet kvarstår. Detta skulle kunna förklara en mer accepterande inställning till pornografi bland ungdomar. Att var och en blivit sin egen lyckas smed leder till allt fler individer som utforskar och experimenterar med sin sexualitet, bland annat genom att titta på eller producera pornografisk material.

Pornografins konsekvenser för individen

Det har förutom moraliska aspekter av pornografin också funnits en oro för vad pornografitittandet kan leda till för individen. Pornografianvändning har ibland kopplats samman med missbruk och beroende samt aggressivitet. Några exempel finns där pornografikonsumtionen fått konsekvenser för familjer,

exempelvis skilsmässor.²¹ Å andra sidan finns forskning som antyder att pornografianvändande inom parrelationer kan vara positivt i termer av ett öppnare erotiskt klimat, förutsatt att båda parter tittar på pornografi.²² Den gemensamma nämnaren för en del av forskningen på området är ett antagande om att pornografiskt material påverkar individers beteenden. Möjligen finns här också en uppfattning om att individen är en okritisk och passiv mottagare av det pornografiska budskapet och som inte har någon, eller enbart begränsade, möjligheter att värja sig mot den. Detta bygger teoretiskt på idéer om social inlärning och kan ses tydligt i forskning om hur olika medier antas kunna bidra till beteendeförändringar.

Generellt inom forskningen om sexualitet på internet har man sett användarna som passiva mottagare som det gäller att skydda från tänkbara negativa scenarier. Möjligen härstammar denna tanke från tv och tidningar, och det internet som fanns under andra halvan av 1990-talet, där det i mångt och mycket handlade om envägskommunikation med en sändare och en mottagare. När det gäller internet har detta börjat att ändrats och man pratar ibland om *web 2.0* som en mer interaktiv version av internet där användaren ses som en aktiv individ som gör egna val och som är delaktig i att skapa innehållet på internet.²³ Samtida forskning om ungdomar och pornografi pekar i samma riktning; det verkar som att ungdomarna är kompetenta och kan, inte bara navigera i det sexuella landskapet, utan även diskutera och förhålla sig kritiskt till innehållet.²⁴ Det finns med andra ord forskning som pekar på såväl fördelar som nackdelar för individen kopplat till pornografianvändningen.

Samtidigt finns ytterligare en sida av pornografin – aktörerna. Redan när de pornografiska filmerna började visas på biografer kom aktörerna att betraktas som stjärnor; idag är termen porrstjärna vedertagen. Det finns berättelser om tragiska karriärer inom branschen där aktörerna förlorat sina jobb på grund av att de medverkat i pornografiska filmer samtidigt som det också finns berättelser om porrstjärnor som producerar sina egna filmer och har egna företag.²⁵ Den välkände skådespelaren Sylvester Stallone utgör ett exempel där medverkan i pornografisk film inte verkar ha fått några större negativa konsekvenser för hans yrkesliv. Å andra sidan finns exemplet med psykologistudenten vid Göteborgs universitet vars nakenbilder publicerats i en herrtidning. Där menade institutionen att detta skulle försämra studentens möjligheter till praktik samt vara olämpligt för en blivande psykolog, något som Högskoleverket senare kritiserade universitetet för.²⁶

Med internets utbredning och användande på sexualitetens område har så kallad amatörpornografi eller egenproducerad pornografi kommit att etablera sig som en egen genre. I en studie från 2009 uppgav runt 5 procent av kvinnorna och 10 procent av männen att de lagt ut sexuella bilder eller filmer av sig själva på internet.²⁷ Vad respondenterna lägger i själva ordet sexuella bilder framgår dock inte i den studien, mest troligt finns här individuella variationer.

Amatörpornografi är motsatsen till den industriproducerade pornografin med sina porrstjärnor och kommersiella förtecken. Den allt billigare och mer lättanvända tekniska utrustningen som utvecklats under de senaste åren har möjliggjort för individer och par att byta bilder och filmer med likasinnade och det förekommer även att man tar betalt för detta. Detta kan ske i såväl i realtid som med viss tidsfördröjning och en del kan också klassificeras som sexarbete eller prostitution. Intressant nog har även den kommersiella pornografiska industrin hakat på trenden och producerar bilder och filmer som ska ge intryck av att vara amatörpornografi, men som i själva verket inbegriper professionella skådespelare.

Att publicera sexuella, erotiska eller pornografiska bilder av sig själv på internet kan ha flera orsaker. Gemensamt är dock att man själv tagit beslutet, även om man kan ha blivit uppmuntrad av någon annan att göra det. När bilderna lämnat den egna datorn så har även möjligheten att kontrollera dem upphört. Även om det verkar vara relativt ovanligt så har det hänt att bilder spridits på internet mot någons vilja med negativa konsekvenser för den utsatte. Det förekommer också att relativt "oskyldiga" bilder hamnat i rent pornografiska sammanhang på internet och därmed fått en annan innebörd än den de ursprungligen hade.²⁸ Eftersom det är svårt att kontrollera bilder som spridits eller publicerats på internet är det också svårt att överblicka vilka eventuella långsiktiga konsekvenser som detta kan medföra.

Platser och pornografi

Det verkar vara så att platsen för både sexuellt beteende och pornografi har en central betydelse för förståelsen. Sexualiteten anses som något privat, skilt från den offentliga sfären och i vissa fall även inom familjen. Det betyder att det inte är möjligt att till exempel onanera eller ha samlag var som helst, utan har att göra med typen av sexuellt beteende, var det sker och vem som skulle kunna betrakta beteendet (eller delta i det). Detsamma gäller pornografin. Bland annat finns det lagar som anger hur gamla aktörer och konsumenter måste vara, när pornografisk film får sändas, men också genom att den fått egna rum såsom i biografer och sexbutiker och senare video, kabeltv-kanaler och nu internet.

Två trender kan spåras i detta: Dels har varje nytt tekniskt framsteg lett till en ökad möjlighet att inte behöva exponera sitt pornografitittande, dels att varje nytt tekniskt framsteg föranlett nya rumsliga uppdelningar i form av platser där pornografi (den legala) är tillåten respektive förbjuden. Från det att pornografin blev legaliserad runt 1970-talet var man tvungen att besöka biografer för att se pornografisk film. Införandet av så kallade peep-show bås där man kunde se filmerna ostört ökade naturligtvis graden av anonymitet, likaså och i än högre utsträckning när pornografin kunde konsumeras i hemmet utan att behöva exponera sig för omgivningen, först genom filmer och tidningar via postorder och nu senast via internet. Samtidigt har sexbutiker och biografer som visade

pornografisk film ofta funnits i specifika områden, skilt från andra delar av samhället. Likaså placerades pornografiavdelningen i videobutiken skilt från övriga genrer; tidningar i butiker placerades överst på hyllan, ibland bakom skärmar som dolde framsidorna. Samma trend återfinns även på internet. Det har ibland antytts att pornografin finns i överflöd och överallt. Det är bara delvis sant; även på internet delas platserna upp där pornografi är tillåtet respektive förbjudet. Flera webbcommunities reglerar detta och utesluter medlemmar som laddar upp sexuella bilder eller filmer. Och på motsvarande sätt har communities växt fram där just detta är själva poängen med medlemskapet.

Uppdelningen av platser där pornografi är tillåtet respektive förbjudet kan man även se i arbetslivet, även om man kan anta att det skett en förändring över tid. Anekdotiska bevis antyder att det i traditionellt manliga yrken som exempelvis bilverkstäder, brandkår och militär varit mer vanligt och kanske tillåtet med pornografiskt material på arbetsplatsen jämfört med yrken med blandad personal eller mer ensidigt kvinnliga arbetstagare som till exempel inom äldreomsorg, sjukvård och skola. Möjligen förändras detta i takt med att fler och fler kvinnor arbetar inom de traditionellt manliga yrkena och det faktum att arbetsplatser inom vissa yrken blir allt mer flytande.

Tillgången till platser med pornografiskt material är förstås en grundläggande förutsättning för konsumtion, men ibland, kanske ganska ofta, har platsens anonymitet varit avgörande för att man ska ta steget och faktiskt ta del av pornografin. Med internet har just tillgång och anonymitet förenats i ett och samma medium och därmed gjort det enklare att bryta mot sexuella normer genom att ta del av pornografiskt material. I den tidigare forskningen finns exempel på människor som inte tittat på pornografi överhuvudtaget om det inte vore för att de haft tillgång till internet.²⁹ Genom att själva utforska pornografin gör de egna erfarenheter; några positiva, andra negativa och vissa med blandade känslor.

År 2002 angav 74 procent att de använde internet för sexuella syften i hemmet, fler män än kvinnor.³⁰ Detta var den huvudsakliga platsen man befann sig på när man navigerade i det sexuella landskapet på internet och det kan förmodligen relateras till just anonymiteten. Frågan är hur det ser ut idag; tekniken har blivit billigare vilket lett till att varje hushåll kunnat skaffa fler datorer med internetuppkoppling via routers. Vi vet att tillgång till en egen Internetansluten dator som ingen annan har tillgång till förändrar sättet människor använder internet för sexuella syften.³¹ Till yttermera visso har den trådlösa tekniken och de smarta mobiltelefonerna frikopplat oss fullständigt från att vara hänvisade till stationära datorer för att få tillgång till internet.

Pornografi och arbete

Allt fler internetuppkopplade datorer på olika arbetsplatser har också inneburit tillgång till pornografiskt material på arbetsplatserna. Tidigare studier från början av 2000-talet som gjorts i USA och Sverige har visat att 10–20 procent använder internet för sexuella syften på sin arbetsplats, men det är oklart i vilken utsträckning det handlar om just pornografitittande eller andra typer av sexuella aktiviteter.³² Det främsta skälet till att man använder internet för sexuella syften på arbetsplatsen hänger ihop med tillgängligheten; man tillbringar helt enkelt mycket tid på internet. Andra skäl handlar om att man gör det för att koppla av eller för att man tillbringar mycket tid på sin arbetsplats. Bland män anger knappt tio procent att de inte vill göra det hemma.³³

Möjligheten att ta del av pornografiskt material på arbetsplatser har också inneburit att arbetsgivare fått ta ställning till hur detta ska hanteras. Strax efter millennieskiftet angav runt en tredjedel att det fanns ett förbud på deras arbetsplatser mot att besöka sajter med sexuellt innehåll och ungefär en lika stor andel kände inte till om det fanns ett sådant förbud. Knappt tio procent angav vidare att sajter med sexuellt innehåll var blockerade.³⁴ Frågan är hur det ser ut idag tio år senare.

Finns det då några problem med att arbetstagare tar del av pornografiskt material på sina arbetsplatser? Cooper, Safir och Rosenman lyfter fram minskad produktivitet, risker för sexuella trakasserier och företagets rykte (public image) som negativa konsekvenser av användandet av internet för sexuella syften på arbetsplatsen.³⁵ Även om det är förhållandevis ovanligt så finns det ett antal exempel i Sverige där anställda blivit avskedade för att ha tittat på pornografi på sin arbetsplats. I studien från 2003 som refererats till tidigare angav fem procent av männen att de ertappats med att använda internet för sexuella syften, men utan allvarliga personliga konsekvenser.³⁶

För att veta om de anställda använder internet för att titta på pornografi i de fall dessa sajter inte är blockerade behöver man antingen övervaka de anställda och/eller spåra deras aktiviteter på internet, något som kanske inte är helt okontroversiellt. Dessutom är det numera inte bara genom arbetsplatsens internetanslutna datorer som det är möjligt att ta del av pornografiskt material. Med smarta mobiltelefoner och privata internetabonnemang är det fullt möjligt att ändå titta på pornografi på arbetsplatsen och pornografiskt material som laddats ner till mobiltelefonen eller den bärbara datorn privat kan tas med till arbetsplatsen. Och liksom för den moderna trådlösa teknologin som frikopplat oss från platsbundenheten gäller detta i allt högre utsträckning också i arbetslivet. Numera är det ibland möjligt att arbeta i hemmet eller på resande fot. Frågan är hur arbetsgivare hanterar detta, är det möjligt att reglera vad de anställda gör hemma? Här handlar det förmodligen mer om arbetstid än arbetsplats, men även det förefaller vara en delikat fråga då det även blir allt vanligare för vissa yrken att ha en flexibel arbetstid och ett arbete som blir allt svårare att

skilja från fritiden. Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (ROKS) tog för ett antal år sedan fram en lista över "porrfria" hotell som trycktes i katalogen med namnet "Boka porrfritt" vilket ledde till att flera kommunala och statliga verksamheter bokade in sina medarbetare på dessa hotell.³⁷

Til syvende og sidst handlar det kanske om att definiera arbetets var, när och hur samt vad som ska definieras som pornografi. Frågan är om detta låter sig göras givet de utvecklingstendenser som kan skönjas i den tekniska utvecklingen som förefaller påverka såväl vårt sätt att arbeta som möjligheten att ta del av sexuella material. Dessutom verkar det finnas en generationsdimension av såväl synen på som användandet av pornografi. Detta kan vi se både på en individuell och på en kulturell nivå; kommer detta även att synas på en institutionell nivå med generationsväxlingar och i så fall hur?

Sammanfattning

Vi lever i en kultur som anses bli alltmer pornofierad och där pornografin blir allt mer accepterad. Samtidigt begränsas sexualiteten och även pornografianvändningen ofta till den privata sfären. Med teknikens hjälp har det blivit möjligt att ta del av pornografiskt material av alla de slag utan att behöva exponera sig för andra och därmed gjort det enklare att bryta mot de samhälleliga, men också individuella, normer som reglerar detta. Till trots för en ökad frihet och individuellt ansvar för den egna sexualiteten är pornografikonsumtion kopplat till känslor av skuld och skam i varierande grad.

Forskningen antyder att pornografianvändande kan vara både positivt och negativt för individer och detsamma verkar gälla aktörerna. Det är med andra ord en komplex och ibland motsägelsefull bild av pornografin som framträder vid en granskning av fenomenet, där även själva begreppet är glidande och diffust. Vad är egentligen pornografi? Tillgången till internet har öppnat "peep-show bås" i människors hem och på deras arbetsplatser utan att de har bett om det och blivit något man måste förhålla sig till. Privat är det upp till den enskilde att förhålla sig till detta antingen tyst (i likhet med många andra aspekter av sexualiteten) eller uttalat. Hos arbetsgivare måste detta uttalas om det ska gå att förhålla sig till det. Detta kompliceras ytterligare av det faktum att tekniken även ändrar vårt sätt att arbeta; där arbete och fritid glider in i varandra och blir alltmer platsoberoende.

Referenser

- Brandel, T. (2011). *Porr i nya kläder*. Svenska Dagbladet, 6 augusti.
- Cooper, A., Delmonico, D. L. & Burg, R. (2000). *Cybersex users, abusers, and compulsives: New findings and implications*. *Sexual Addiction & Compulsivity*, vol. 7, s. 5–29.
- Cooper, A., Safir, M. P. & Rosenmann, A. (2006). *Workplace worries: A preliminary look at online sexual activities at the office – Emerging issues for clinicians*

- and employers. *CyberPsychology & Behavior*, vol. 9, s. 22–29.
- Daneback, K. (2006). *Love and sexuality on the internet*. Diss. Göteborgs universitet. Göteborg: Univ.
- Daneback, K. & Löfberg, C. (2011). *Youth, sexuality and the internet: Young people's use of the internet to learn about sexuality*. I Dunkels, E., Frånberg, G. M. & Hällgren, C. (Red.) *Youth culture and net culture: Online social practices*. Hershey, PA: IGI Global, s. 190–206.
- Daneback, K. & Månsson, S-A. (2009). *Kärlek och sexualitet på internet år 2009*. En enkätundersökning bland män och kvinnor 18–24 år. I Ungdomsstyrelsen, *Se mig. Unga om sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen (Ungdomsstyrelsen Rapport 2009:9), s. 182–237.
- Daneback, K. Månsson, S-A. & Ross, M. W. (2011). *Technological advancements and internet sexuality: Does private access to the internet influence online sexual behaviour?* (Opublicerat manuskript).
- Daneback, K. Ross, M. W. & Månsson, S-A. (2008). *Bisexuality and sexually related activities on the internet*. *Journal of Bisexuality*, vol. 8, s. 115–129.
- Daneback, K. Træen, B. & Månsson, S-A. (2009). *Use of pornography in a random sample of heterosexual Norwegian couples*. *Archives of Sexual Behavior*, vol. 38, s. 746–53.
- Findahl, O. (2010). *Svenskarna och internet 2010*. Stockholm: Stiftelsen för Internetinfrastruktur.
- Gagnon, J. H. & Simon, W. (2005). *Sexual conduct: The social sources of human sexuality*. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction.
- Giddens, A. (1992). *Intimitetens omvandling: Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Hanterandet av nakenbilder kritiserar*. (2008). [Elektronisk] Spionen, 22 augusti. Tillgänglig: www.spionen.se/index.php/nyheter/6-hanterandet-av-nakenbilder-kritiserar [2011-08-22]
- Internet World Stats (2011-03-31). *World internet usage and population statistics*. www.internetworldstats.com/stats.htm [2011-08-18]
- Mühleisen, W. (2007). *Mainstream sexualisation: Backlash or experimentation*. I Knudsen, S. V., Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S-A. (Red.) *Generation P? Youth gender and pornography*. Copenhagen: Danish School of Education Press, s. 47–65.
- Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S-A. (2006). *Sex överallt, typ!: Om unga och pornografi*. Stockholm: Gothia.
- Månsson, S-A. (1998). *Den köpta sexualiteten*. I B. Lewin (Red.) *Sex i Sverige: Om sexuallivet i Sverige 1996*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet (Folkhälsoinstitutet rapport 1998:11), s. 233–259.
- Månsson, S-A. Daneback, K. Tikkanen, R. & Löfgren-Mårtenson, L. (2003). *Kärlek och sex på internet*. Göteborg och Malmö: Göteborgs universitet och Malmö högskola (Nätsexprojektet rapport 2003:1).

- Månsson, S-A. & Söderlind, P. (2004). *Sexindustrin på nätet: Aktörer, innehåll, relationer och ekonomiska flöden*. Stockholm: Égalité.
- Schneider, J. P. (2000). *Effects of cybersex addiction on the family: Results of a survey*. *Sexual Addiction & Compulsivity*, vol. 7, s. 31–58.
- Sjögren, J. (2005). *Stora hotellkedjor stoppar porrfilmer på rummen*. Svenska Dagbladet, 22 maj.
- Statistiska centralbyrån (2011-01-17). *Hur ofta personer i åldern 16–74 år använder Internet efter kön och ålder. År 2003–2010*. www.scb.se/databaser [2011-08-18]
- Sørensen, A. D. (2007). *Porno-Chic: sex and mainstreaming of pornography in mass culture*. I Knudsen, S. V., Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S-A. (Red.) *Generation P? Youth gender and pornography*. Copenhagen: Danish School of Education Press, s. 21–32.
- Træen, B. Nilsen, T. S. & Stigum, H. (2006). *Use of pornography in traditional media and on the internet in Norway*. *Journal of Sex Research*, vol. 43, s. 245–254.
-
1. Gagnon, J. H. & Simon, W. (2005). *Sexual conduct: The social sources of human sexuality*. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction.
2. Daneback, K. Månsson, S-A. & Ross, M. W. (2011). *Technological advancements and internet sexuality: Does private access to the internet influence online sexual behaviour?* (Opublicerat manuskript).
3. Månsson, S-A. (1998). *Den köpta sexualiteten*. I B. Lewin (Red.) *Sex i Sverige: Om sexuallivet i Sverige 1996*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet (Folkhälsoinstitutet rapport 1998:11), s. 233–259.
4. *Ibid.*, s 250.
5. Internet World Stats (2011-03-31). *World internet usage and population statistics*. <http://www.internet-worldstats.com/stats.htm> [2011-08-18]
6. Findahl, O. (2010). *Svenskarna och internet 2010*. Stockholm: Stiftelsen för Internetinfrastruktur.
7. Statistiska centralbyrån (2011-01-17). *Hur ofta personer i åldern 16–74 år använder Internet efter kön och ålder. År 2003–2010*. <http://www.scb.se/databaser> [2011-08-18]
8. Cooper, A., Delmonico, D. L. & Burg, R. (2000). *Cybersex users, abusers, and compulsives: New findings and implications*. *Sexual Addiction & Compulsivity*, vol. 7, s. 5–29; Træen, B. Nilsen, T. S. & Stigum, H. (2006). *Use of pornography in traditional media and on the internet in Norway*. *Journal of Sex Research*, vol. 43, s. 245–254.
9. Månsson, S-A. Daneback, K. Tikkanen, R. & Löfgren-Mårtenson, L. (2003). *Kärlek och sex på internet. Göteborg och Malmö: Göteborgs universitet och Malmö högskola (Nätsexprojektet rapport 2003:1)*.
10. Daneback, K. & Månsson, S-A. (2009). *Kärlek och sexualitet på internet år 2009. En enkätundersökning bland män och kvinnor 18–24 år*. I Ungdomsstyrelsen, Se mig. Unga om sex och internet. Stockholm: Ungdomsstyrelsen (Ungdomsstyrelsen Rapport 2009:9), ss. 182–237.
11. Daneback, K. Ross, M. W. & Månsson, S-A. (2008). *Bisexuality and sexually related activities on the internet*. *Journal of Bisexuality*, vol. 8, s. 115–129.
12. Daneback, K. & Månsson, S-A. (2009). *Kärlek och sexualitet på internet år 2009. En enkätundersökning bland män och kvinnor 18–24 år*. I Ungdomsstyrelsen, Se mig. Unga om sex och internet. Stockholm: Ungdomsstyrelsen (Ungdomsstyrelsen Rapport 2009:9), s. 182–237.
13. Månsson, S-A. Daneback, K. Tikkanen, R. & Löfgren-Mårtenson, L. (2003). *Kärlek och sex på internet. Göteborg och Malmö: Göteborgs universitet och Malmö högskola (Nätsexprojektet rapport 2003:1)*.
14. Daneback, K. & Löfberg, C. (2011). *Youth, sexuality and the internet: Young people's use of the internet to learn about sexuality*. I Dunkels, E., Fränberg, G. M. & Hällgren, C. (Red.) *Youth culture and net culture: Online social practices*. Hershey, PA: IGI Global, s. 190–206.
15. Træen, B. Nilsen, T. S. & Stigum, H. (2006). *Use of pornography in traditional media and on the internet in Norway*. *Journal of Sex Research*, vol. 43, s. 245–254.
16. Mühleisen, W. (2007). *Mainstream sexualisation: Backlash or experimentation*. I Knudsen, S. V., Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S-A. (Red.) *Generation P? Youth gender and pornography*. Copenhagen: Danish School of Education Press, s. 47–65.
17. Sørensen, A. D. (2007). *"Porno-Chic": sex and mainstreaming of pornography in mass culture*. I Knudsen, S. V., Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S-A. (Red.) *Generation P? Youth gender and pornography*. Copenhagen: Danish School of Education Press, s 24.
18. Giddens, A. (1992). *Intimitetens omvandling:*

- Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället. Nora: Nya Doxa.
19. Gagnon, J. H. & Simon, W. (2005). *Sexual conduct: The social sources of human sexuality*. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction.
20. Giddens, A. (1992). *Intimitetens omvandling: Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Nora: Nya Doxa.
21. Schneider, J. P. (2000). Effects of cybersex addiction on the family: Results of a survey. *Sexual Addiction & Compulsivity*, vol. 7, s. 31–58.
22. Daneback, K. Træen, B. & Månsson, S-A. (2009). Use of pornography in a random sample of heterosexual Norwegian couples. *Archives of Sexual Behavior*, vol. 38, s. 746–53.
23. Döring, N. (2009). The internet's impact on sexuality: A critical review of 15 years of research. *Computers in Human Behavior*, vol. 25, s. 1089–1101.
24. Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S-A. (2006). "Sex överallt, typ!": Om unga och pornografi. Stockholm: Gothia.
25. Brandel, T. (2011). Porr i nya kläder. *Svenska Dagbladet*, 6 augusti.
26. Hanterandet av nakenbilder kritiserats. (2008). [Elektronisk] Spionen, 22 augusti. Tillgänglig: www.spionen.se/index.php/nyheter/6-hanterandet-av-nakenbilder-kritiserats [2011-08-22]
27. Daneback, K. & Månsson, S-A. (2009). *Kärlek och sexualitet på internet år 2009. En enkätundersökning bland män och kvinnor 18–24 år*. I Ungdomsstyrelsen, *Se mig. Ungs om sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen (Ungdomsstyrelsen Rapport 2009:9), s. 182–237.
28. Månsson, S-A. & Söderlind, P. (2004). *Sexindustrin på nätet: Aktörer, innehåll, relationer och ekonomiska flöden*. Stockholm: Egalité.
29. Daneback, K. (2006). Love and sexuality on the internet. Diss. Göteborgs universitet. Göteborg: Univ.
30. Månsson, S-A. Daneback, K. Tikkanen, R. & Löfgren-Mårtenson, L. (2003). *Kärlek och sex på internet*. Göteborg och Malmö: Göteborgs universitet och Malmö högskola (Nätsexprojektet rapport 2003:1).
31. Daneback, K. Månsson, S-A. & Ross, M. W. (2011). *Technological advancements and internet sexuality: Does private access to the internet influence online sexual behaviour?* (Opublicerat manuskript).
32. Månsson, S-A. Daneback, K. Tikkanen, R. & Löfgren-Mårtenson, L. (2003). *Kärlek och sex på internet*. Göteborg och Malmö: Göteborgs universitet och Malmö högskola (Nätsexprojektet rapport 2003:1); Cooper, A., Safir, M. P. & Rosenmann, A. (2006). *Workplace worries: A preliminary look at online sexual activities at the office – Emerging issues for clinicians and employers*. *CyberPsychology & Behavior*, vol. 9, s. 22–29.
33. Månsson, S-A. Daneback, K. Tikkanen, R. & Löfgren-Mårtenson, L. (2003). *Kärlek och sex på internet*. Göteborg och Malmö: Göteborgs universitet och Malmö högskola (Nätsexprojektet rapport 2003:1).
34. Ibid.
35. Cooper, A., Safir, M. P. & Rosenmann, A. (2006). *Workplace worries: A preliminary look at online sexual activities at the office – Emerging issues for clinicians and employers*. *CyberPsychology & Behavior*, vol. 9, s. 22–29.
36. Månsson, S-A. Daneback, K. Tikkanen, R. & Löfgren-Mårtenson, L. (2003). *Kärlek och sex på internet*. Göteborg och Malmö: Göteborgs universitet och Malmö högskola (Nätsexprojektet rapport 2003:1).
37. Sjögren, J. (2005). *Stora hotellkedjor stoppar porrfilmer på rummen*. *Svenska Dagbladet*, 22 maj.

Statliga direktiv om sex – om staten som arena för normalitet och sexualitet

Av Ulrika Svalfors

Sex är ett återkommande tema för kvällspressen, i synnerhet om det på något sätt har med makt eller pengar att göra. Om dessutom staten eller snarare statligt anställda är inblandade så skapar det mycket stora rubriker. Den senast mest kända är troligen åtalet på före detta länspolismästaren Göran Lindberg. Man förväntar sig mer av statligt anställda, vilket bland annat har med förtroende att göra.

Historien om Göran Lindberg är på sätt och vis extrem. Nu är det inte de extrema avvikelserna som intresserar mig mest utan dess motsats normaliteten. Eftersom staten är en av de främsta institutionerna när det handlar om att forma normalitet i Sverige är dess uppdrag och självbild särskilt intressant att studera också när det gäller sexualitet och sexuella handlingar. Går det att utläsa vad som betraktas som normalitet när det gäller sexualitet i statliga uppdrag eller rapporter som rör avvikande sexuella handlingar?

Syftet med den här artikeln är att fundera över vilka idéer om framför allt stat och sexualitet som framträder utifrån en läsning av några statliga rapporter utifrån en vidgad maktförståelse.¹ Vad har sexualitet med staten och dess uppgift att göra? Vilken roll spelar olika sociala kategorier i förståelsen av sexuella handlingar? Vilka direktiv ger staten om sex?

Avsikten med granskningen är inte att ifrågasätta olika statliga utredningar, eller att göra ett polemiskt inlägg i förhållande till utfört arbete. Syftet är framför allt att försöka förstå vilken innebörd de olika idéerna ges och hur de formas i sammanhanget. På grund av det begränsade utrymmet kommer inte någon heltäckande beskrivning av staten som arena för normalitet kunna ges. Studien blir snarare ett exempel på vad ett diskursivt maktperspektiv kan bidra med i förhållande till frågeställningarna. Förhoppningen är att något nytt ska framträda, något som kanske inte egentligen är okänt men ändå inte riktigt formulerat, kring staten som arena för normalitet och sexualitet.

Ett maktperspektiv

Kanske för ordet "makt" tankarna till förmågan att påverka en annan människa i önskvärd riktning, med eller mot dennas vilja. I en sådan maktsyn betraktas makt som ett nollsummespel: om jag erhåller mer makt så erhåller du mindre, och vice versa. Men makt kan också uppfattas som något dynamiskt och produktivt. Makt kommer till uttryck på olika sätt och skapar möjligheter och

sätter gränser för såväl tanke som beteende. Riktlinjer, förväntningar och ideal är då exempel på makt som ett sammanhang utövar på grupper och enskilda individer.

En sådan maktförståelse är utgångspunkten i den här studien och har sin grund hos idéhistorikern och vetenskapsfilosofen Michel Foucault. Han menade att makt ständigt är närvarande i alla mellanmänniska relationer som en produktiv och repressiv kraft på samma gång.² Det normala, det vi uppfattar som självklart, är en effekt av den makten.

Jag har också hämtat inspiration från filosofen Judith Butler, statsvetaren Wendy Brown samt den feministiska intersektionalitetsdebatten. Intersektionalitet handlar om att människors erfarenheter och möjligheter är givna utifrån en rad olika positioner i samhället som inte kan förstås isolerade från varandra.³

I denna artikel består det intersektionella perspektivet av att resonera kring hur olika kategorier (t ex kön och klass) samverkar och konstituerar varandra i olika positioner. Mer konkret betyder det att fundera kring vilken betydelse som till exempel kategorin kön kan ha i relation till sexualitet och sexuella handlingar inom statlig tjänst. Det är viktigt att understryka att jag undersöker detta enbart på idéplanet, alltså inte hur myndigheter eller enskilda individer omsätter idéer om kön och sexualitet i attityder och handlingar.

Svårigheten att definiera något komplext

Staten har sedan lång tid tillbaka arbetat med frågor som berör sexuella handlingar. Det har bland annat resulterat i en handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål, en utredning om förekomsten av etiska riktlinjer, samt förstudien Etiska riktlinjer för att förhindra sexköp m.m.⁴ Dessa texter ligger i huvudsak till grund för den här artikelns resonemang där avstamp tas i förstudiens syfte att finna riktlinjer för att förebygga och hantera icke accepterade beteenden när det gäller sexuella handlingar.⁵

Arbetet mot prostitution och sexköp inom ramen för en statlig tjänst är komplext. Det som gör arbetet komplicerat är bland annat komplexiteten i det man vill komma åt och frånvaron av definitioner, något som visar sig i följande resonemang bland statsanställda ("de"):

Därför ser de medverkande ett behov av att definiera vilka sexuella handlingar som utgör ett problem. De menar att exempel från verkligheten kan bidra till att tydliggöra problemet och göra det lättare att enas om vad som är problematiskt och om behovet av att agera.⁶

Dessa oklarheter är en komplikation i det statliga arbete som syftar till att utarbeta stöd i vissa specifika situationer, eftersom det är svårt att undersöka behov när inte situationerna är helt klarlagda. Problematiken, frågeställningarna, bedömning av uppförande och uppdraget i sig blir "komplext" och "komplicerat".⁷

Även om precisa definitioner av oacceptabla eller orimliga sexuella handlingar inte står att finna i resonemangen, vare sig etiskt eller juridiskt, finns ändå några uppräknings: "sexköp", "sexköp/prostitution", "konsumtion av pornografi", "porrkonsumtion", "porrsurfning", "pornografi", "köp av sexuella tjänster", "besök på porrklubb eller stripklubb", "utnyttjande av så kallad eskortservice" och "porrfilmsförhyrning på hotell". Oftast sammanfattas allt i uttrycket "sexköp m.m.", ett uttryck som jag återkommer till senare.

Sexualitet i samtiden

Denna svårighet att precisera problematiken går att förstå som en effekt av att vi lever i en tid som Foucault beskrev som i djupaste mening sexualiserad.⁸ Hans tes är bland annat att vår ökade upptagenhet med sexuella handlingar har med ett alltmer dominerande sexualitetsmönster att göra. Detta sexualitetsmönster är identitetsskapande och genererar sexuella handlingar. Mönstret inkluderar såväl stimuleringen av kroppar och förvärvandet av kunskap, som förstärkning av kontroll och motstånd.⁹

Sexualiteten är med andra ord något kulturellt identitetsskapande som genomsyrar hela samhällsapparaten.¹⁰ Så har det inte alltid varit, menar Foucault, och en del av hans forskning består i att beskriva hur det blivit så. Det numera vedertagna uttrycket "det sexualiserade rummet" indikerar att det ligger något i hans resonemang. I förstudien för etiska riktlinjer antyds något liknande: "Sexköp och liknande är ett komplext samhällsproblem som förekommer överallt".¹¹ Det man försöker fånga är något som inte låter sig begränsas och som ytterst handlar om vilka vi bör bli.

Låt mig utveckla detta något. En vid det här laget vedertagen förståelse av människan i den västerländska kontexten är att vi är sexuella varelser. Vi "är" så att säga vår sexualitet. Vi är till exempel homosexuella, queera eller heterosexuella. Det är något integrerat i vår personlighet. Det innebär att våra sexuella handlingar säger något om vilka vi är som personer. Men också att vi uttrycker vår identitet bland annat genom vår sexualitet. Sexualitet blir på det här viset något som inte bara handlar om specifika handlingar, utan om något större och mer svårfångat. Därmed blir också det som uppfattas som avvikande något komplext och som kan förekomma överallt.

Men vi står inte helt utan redskap när vi försöker identifiera det rimliga respektive det orimliga. Till vår hjälp har vi normer. Varje sammanhang inkluderar en viss uppsättning normer som berättar för oss vad som idealt, vad som förväntas av oss och vad som inte är önskvärt. Normer berättar vad som är lämpligt och mindre lämpligt, de berättar vad vi behöver lägga band på och vad vi bör ge utlopp för. Det innebär att normer också berättar om vad en organisation strävar efter att förverkliga. Vilka handlingar som betraktas som acceptabla, rimliga och önskvärda har med organisationens vision för sig själv och tillvaron i stort att göra. Sexuella handlingar är inget undantag, snarare tvärtom

i en sexualiserad tid. Normer och ideal blir särskilt framträdande i uttryck för sexualitet.

Denna allmängiltighet hos sexualiteten kan avläsas genom att alla myndigheter, alla ledningsgrupper och alla anställda dras in i arbetet för att motarbeta till exempel prostitution globalt, men även oönskade sexuella handlingar inom ramen för statligt tjänst. Det som gör olämpliga sexuella handlingar möjliga i sexualitetsmönstret behöver identifieras och motverkas inom ramen för statlig tjänst. De som ännu inte berörts av problematiken kring ”sexköp m.m.” behöver upplysas om vad det handlar om och hur man kan förebygga respektive hantera den. De som har berörts av problematiken behöver förmedla sina erfarenheter.

Det förstudien och regeringsuppdraget illustrerar är att staten tagit till sin uppgift att organisera vissa sexuella handlingar inom ramen för statlig verksamhet. För att organiserandet ska kunna komma till stånd krävs kunskap.

Kunskap om sex

Vad är det då för kunskap det finns behov av? Det kan tyckas som en enkel fråga, men vid närmare eftertanke är svaret inte givet. Först och främst behövs mer kunskap om sexköp, pornografi, eskortservice, sexklubbar osv. Vad är det för något? Vad menas till exempel med porrsurfning? Vilken typ av bilder avses? Hur avklätt ska det vara för att vara pornografi? Är det typen av bilder eller typen av hemsidor som är bestämmande?

Men behovet av kunskap omfattar mer. Den omfattar också kunskap om när sexuella handlingar utförs och var gränsen går mellan rimliga och orimliga handlingar. När går den vardagliga google-sökning över i den sexuella handlingen porrsurfning? Var går gränsen för rimlig surfning respektive orimlig surfning? Har det någon betydelse i vilket land jag befinner mig när jag utför en sexuell handling och med vem jag gör det?

Utöver detta beskriver texterna ytterligare en form av kunskap, nämligen kunskap om hur man hanterar situationer där oacceptabla sexuella handlingar ingår. Denna del av kunskapen är mer mekanisk. De delar av kunskapen som beskrevs ovan kräver en viss inlevelseförmåga i synnerhet om man själv inte utfört eller blivit utsatt för det som avses med orimlig sexuell handling. När man erhållit insikter om vad det handlar om gäller det att distansera sig och finna handlingsmönster som är effektiva, det vill säga som visar sig kunna påverka förloppet i önskvärd riktning i kölvattnet av en orimlig sexuell handling.

Kunskapen är med andra ord ganska komplex, den innehåller både det som kan uppfattas som sakkunskap och det som handlar om att hantera sakkunskapen. Det räcker inte att känna till vilka situationer som inbegriper sex som är problematiska inom ramen för en statlig tjänst, utan också veta hur man ska bete sig när de uppstår och inte minst hur man förebygger sådana situationer över huvud taget. De handlingsmönster som utformats och kanske prövats blir till metoder och checklistor tillgängliga för hela statsförvaltningen.

Vad som händer på vägen är att det svårdefinierade blir definierat genom just dessa punktlister och delmål. En metod kräver någon sorts idé om vad det är man vill uppnå. En checklista kräver en idé om vilket tillstånd eller situation som är eftersträvansvärd. I målen ligger en mer eller mindre explicit formulerad kunskap om sexuella handlingar i stort och oacceptabla sådana i synnerhet. Det normativa i metoder och checklistor pekar på så vis på organisationens förståelse av sexualitet, vare sig den uttalas eller inte. Metoder och checklistor producerar specifik kunskap som normalitet i sammanhanget.

Könskategoriserad kunskap

Detta resonemang behöver kompletteras med ytterligare en dimension. Något behöver sägas om kunskapens kopplingar till olika kategoriseringar. Exempel på kategorier som berörs är kön, klass, etnicitet och ålder.

Först några ord om kategorin sexualitet. Det finns ingenting i de statliga texterna som antyder att det sexualitetsmönster som bearbetas skulle vara heterosexuellt. Tvärtom omfattar handlingsplanen för motverkande av prostitution och människohandel för sexuella ändamål också resonemang kring homosexuella, bisexuella och transpersoners situation. Rimliga och orimliga sexuella handlingar kan därför teoretiskt förknippas med olika former av sexualitet.

Däremot är sexualitetsmönstret generellt förknippat med heteronormativitet i västerlandet.¹² Det påverkar även förståelsen av sexualitet inom ramen för statlig tjänst. Heteronormativitet innebär att samhället tar heterosexualiteten för givet som norm för människors sexualitet. Män förväntas vara manliga, ofta starka och rationella, till skillnad från kvinnor som förväntas vara kvinnliga, inte sällan relationella och känsllosamma. Att de två könen är varandras motsatser är vad som gör att de åtrår varandra.¹³

Prostitution, pornografi och andra handlingar som staten önskar motverka dras in i en könsproblematik via heteronormativiteten. Det är i första hand kvinnor som utsätts för manliga sexuella handlingar som anses vara orimliga i statlig tjänst.¹⁴ Den statsanställda knyts till agentpositionen, den position som präglas av kunskap, kontroll och makt. Detta är mannens position i det heteronorma sexualitetsmönstret, även om det svenska samhället på det formella planet sedan länge har öppnat upp den positionen också för kvinnor. Den position som inte på motsvarande sätt öppnats upp för båda könen är "offrets" eller den utsattas position, det vill säga den position som präglas av mindre makt och som knyts till det kvinnliga via sexualitetsmönstret.

Det finns alltså en obalans i relationen kvinna – man, det manliga – det kvinnliga, genom det heteronorma sexualitetsmönstret som inte enkelt låter sig förändras genom att explicit nämna olika former av sexualitet. Texterna beskriver män och kvinnor som olika och med olika behov i olika situationer. Så tillvida bearbetas sexualitetsparadigmets olika konsekvenser för kvinnor respektive män. Vad som däremot saknas är någon form av bearbetning av innebörden i

det att vara kvinna respektive man, alltså vad det heterosexuella sexualitetsparadigmet innebär för förståelsen av ”man/manligt” respektive ”kvinna/kvinnligt”. I förlängningen innebär det att synen på statstjänsteman respektive stats-tjänstekvinna förblir obearbetad, och därmed riskerar normerna för sexuella handlingar i statlig tjänst att bli könsblinda.

Etniskt märkt kunskap inskriven i en klasstruktur

Det är dock inte bara kön som på olika sätt knyts till den problematik som önskas motverkas. Även klass finns med som en kategori i förståelsen av rimliga och orimliga sexuella handlingar. I regeringens handlingsplan mot prostitution och människohandel kopplas orimliga sexuella handlingar till handel. Köpkraft är en fråga om resurser och det ligger i sakens natur att bara den som har något att handla för kan köpa något. Detta gäller också sexuella tjänster. I andra änden finns någon som behöver pengar och därför säljer sin kropp på ett eller annat sätt. Klass är idag en ifrågasatt kategori och en del menar att den har upphört att ha betydelse i västerlandet. Samtidigt gör den gränsöverskridande karaktären på de sexuella handlingar som behandlas att klass inte kan undvikas enligt min mening.

Det etiska dilemmat som det innebär att till exempel vara placerad i en utlandstjänst som välbärgad svensk i förhållande till en relativt sett fattig lokalbefolkning framkommer i texterna. Det jag vill sätta ljuset på är att själva sexualitetsparadigmet i sig också är inskriven i en klasstruktur. För att uttrycka mig grovt: en kvinna är någon som kan köpas. Det är inte etiskt försvarbart, men det är möjligt. Detta monetära värde som kan tillskrivas en kvinnokropp gör något med kategorin på idéplanet. Det går så att säga att förhandla om en kvinnas värde.

Utlandstjänstgöringen gör att också kategorin etnicitet blir betydelsefull i förståelsen av sexuella handlingar. Olika kulturer härbärgerar olika normer och bara det är en komplikation. Det visar fallen när något är lagligt eller kulturellt accepterat i det land som den anställde befinner sig i, även om det är olagligt eller orimligt i Sverige. Till det kommer inte sällan olika former av exotisering, både positiv och negativ sådan.

Det exotiska, det helt annorlunda, är en grundläggande figur i det heteronorma sexualitetsparadigmet. Bara det att en person lever i och av en annan kultur uppfattas som något attraktivt. Men det kan innebära att obalansen in-finner sig också i denna kategori, där det att vara svensk knyts till agentskap och det att inte vara svensk knyts till något annorlunda och underordnat. Fallen där en statsanställd på utlandspostering blivit förälskad i en person från det lokala samhället visar att det inte är så enkelt. Exotiseringen kan också leda till att man tänker att de regler och normer man själv normalt följer inte gäller dessa personer.

Ytterligare en kategori som skapar mening i problematiken är ålder. I bila-

gan till förstudien om etiska riktlinjer hanteras olika brottsliga sexuella handlingars juridiska innebörd. Den kategori som upptar mest utrymme är ”barn”. Det är rimligt ur en rad aspekter som också lyfts fram. Men det är intressant att notera att det nästan bara är där som kategorin förekommer, inte i själva förstudien. Ålder är betydelsebärande när det gäller sexualitet och dessutom kringgärdat med tabun i det svenska samhället. Kategorin ålder och dess betydelse skulle därför behöva granskas betydligt mer ingående i det övergripande sexualitetsmönstret än vad som finns utrymme för här.

Den statsanställda mannen med makt

Om man sammanfattar dessa olika kategoriers betydelse i resonemangen får man ett utfall där icke-svenska flickor i starkt behov av pengar i första hand kommer att knytas till mindre makt och okunskap. Men varje situation ger olika utfall. Det går med andra ord inte att säga vem som är mest utsatt i vilket läge. Däremot ställer det frågor om vilka möjligheter sammanhanget ger att knyta kvinnor till agentskap och auktoritet, det vill säga att koppla kvinnor till agentskap och makt.

Det väcker frågor både om den statsanställda och den som behöver skydd av staten. Utifrån det heteronorma sexualitetsmönstret med de sexuella handlingar som benämns finns det en risk att den stereotypa förståelse av kön, klass, etnicitet och ålder som staten önskar motverka i själva verket förstärks. Där är så att säga dessa unga flickors okunskap som gör att de allomfattande åtgärderna måste sättas in. Men det finns också en risk att statstjänstekvinnan inte riktigt kommer att kunna erhålla det maktutrymme som behövs för myndighetsutövningen, eftersom idéerna om det kvinnliga som är det heteronorma sexualitetsmönstrets förutsättning och konsekvens riskerar att förknippa kvinna med okunskap och visst mått av maktlöshet.

På motsvarande sätt ger det här sättet att närma sig kunskap om orimliga sexuella handlingar att makt, och kunskap, i första hand tillskrivs svenska män med pengar (och på chefsposition). Ett sådant betraktelsesätt ger inte vid handen att alla svenska män äger makt och inflytande, men det ställer frågor om vilka möjligheter sammanhanget ger att knyta män till någon form av maktlöshet.

Risken är att statstjänsteman blir synonymt med västerländsk välbärgad man och därmed osynliggörs alla de situationer där kategoriseringen man, rik eller västerländsk minskar handlingsutrymmet. Dels förstärker det mer än motverkar exotiseringen av personer från andra kulturer eftersom det västerländska blir betydelsebärande. Dels riskerar denna koppling mellan man, agentskap och makt att begränsa statstjänstemannens möjligheter att uttrycka sitt behov av stöd och hjälp.

Med detta som bakgrund blir det intressant att tittat närmare på begreppet kompetens som återkommer i texterna.

Kompetenssatsning och identitetsskapande processer

Alla texter, men i synnerhet Samuelssons utredning, lyfter fram behovet av ökad kompetens. Kompetens kan förstås som kunnighet, skicklighet, att ha utbildning eller den erfarenhet som krävs för en viss tjänst eller befattning. I det här fallet handlar det om kunskap om orimliga sexuella handlingar och hur man förebygger och hanterar dem. Utöver dessa två delar krävs också förmågan att kunna använda kunskapen på ett tillförlitligt sätt, enligt statliga regler och policy, så att individens position bibehålls eller stärks.¹⁵

Eller med andra ord, att vara kompetent är att kunna använda sig av kunskap och erfarenhet på ett sådant sätt att det skapar förtroende för individen och organisationen (staten). Texterna uttrycker önskan att ta tillvara på den kompetens som redan finns i organisationen, men också utanför den. Avsikten är att höja kompetensen inom organisationen mer generellt.¹⁶ På något ställe uttrycks också önskan om att tydliggöra statstjänstemannarollen.¹⁷ Kompetens omfattar med andra ord både kännedom om organisationen och självkännedom.

I linje med resonemanget ovan om sexualitetens genomgripande karaktär i samhällsapparaten och den enskilda individens liv, handlar kompetenssatsning om en form av personlighetsdaning. Ökad kunskap om staten som organisation och dess normer förväntas påverka enskilda individers handlingar. Eftersom sexuella handlingar har med en persons identitet att göra kommer därmed kompetenssatsningen att påverka individers självuppfattning. Organiserandet av vissa sexuella handlingar i statlig tjänst kommer med andra ord att innebära en ”omorganisation” av individers jagförståelse.

Tanken att det är rimligt att porrsurfa när man är på tjänsteresa behöver till exempel ifrågasättas. Genom riktlinjer, metoder och checklistor organiseras på så vis såväl handlingar som identitet. Jag menar inte att detta är syftet med statens arbete för att motverka prostitution eller sexköp. Syftet är troligen att man önskar att de statsanställda ska avstå från sådant som de skulle göra på sin fritid. Det man önskar är så att säga att tänja på när man är offentlig och inte. Men på grund av sexualitetens allmängiltighet och betydelse för identiteten kommer direktiven att åstadkomma en förändring på individplanet.

Jag lämnar nu denna diskussion för ett tag för via ett resonemang kring karaktären på statens uppdrag att organisera vissa sexuella handlingar, visa på ett subjekt som blir särskilt viktigt i förhållande till uppdraget.

”Problemet med sexköp m.m.”

Organiserandet av vissa sexuella handlingar inom ramen för statstjänst är det uppdrag som staten har förelagt sig själv. I det uppdraget är uttrycket ”sexköp m.m.” centralt ur ett maktperspektiv. Syftet med uttrycket är troligtvis att skapa en hanterbar förkortning och det finns med redan i själva uppdraget från regeringen. Men själva uttrycket är intressant i sig av helt andra skäl. Dels griper det tillbaka i komplexiteten, i frågeställningen och i uppdraget. Dels utgör detta

”m.m.” inte bara en förkortning utan ytterligare en drivkraft både i uppdraget och i konstitueringen av staten.

Judith Butler har kritiserat begreppet ”intersektionalitet” därför att definitionen av begreppet ofta innehåller förkortningen ”m.m.”:

*The theories of feminist identity that elaborate predicates of color, sexuality, ethnicity, class, and ablebodiedness invariably close with an embarrassed “etc.” at the end of the list.*¹⁸

Det Butler pekar på är att detta ”med mera” blottlägger betecknandets gränslösa process. Den lilla förkortningen betecknar både något uttömmande (allt finns med) och något obegränsat (det tar aldrig slut). Det finns ingen ände på uppräknandet, på bestämmandet av till exempel (orimliga) sexuella handlingar. Tillägget visar på omöjligheten att fastställa identitet en gång för alla. Både när det gäller att identifiera sexuella handlingar och subjekts identitet. Subjektets ”jag” är inte något fixerat utan något som blir till genom reglerna för det tillåtna och det otillåtna i sammanhanget, i det här fallet staten, och dess praktiker. Sexuella handlingar som utförs av subjektet kan därför aldrig organiseras slutgiltigt en gång för alla.

Uttrycket ”sexköp m.m.” syftar till att försöka fånga komplexiteten, men är i själva verket en del av det som skapar komplexiteten. Skapandet av komplexiteten är en del av själva konstitueringsprocessen. För det är just komplexiteten i frågan om orimliga sexuella handlingar som gör den till en möjlig arena för staten att konstituera sig själv som stat. ”Sexköp m.m.” skapar odefinierade gränser som i sin tur rekonstruerar sexuella handlingar som något flytande och svårfångat för såväl det ansvarstagande subjektet som den övervakande institutionen. Det genererar en rastlöshet som driver processen att reproducera, omforma staten och de statsanställda på nytt.

Vad har då allt detta med statens uppdrag att organisera vissa sexuella handlingar inom ramen för statlig tjänst? Det till synes harmlösa uttrycket ”sexköp m.m.” visar på uppdragets oändlighet. Uppgiften är oändlig och kräver en ständig närvaro av tekniker och subjekt som genom sin expertkunskap (erhål- len genom det gemensamt uppfattade faktiska kunskapen och erkänd insikts- full erfarenhet) och mekaniska tillämpning kan tolka detta ”m.m.” i varje given situation.¹⁹ Vid några tillfällen förekommer begreppet ”styrning”, ett begrepp som har utvecklats på ett sådant sätt av bland annat Foucault och Brown att den intrikata kopplingen mellan sexualitetsmönstret, sexuella handlingar och identitetsformering och sociala kategorier kan beskrivas.

Konsten att leda genom förebildlighet

På ett övergripande plan kan man beskriva arbetet med att motverka sexköp m.m. inom ramen för statlig tjänst och statliga uppdrag som en form av styr-

ningsrationalitet eller styrningskonst. Genom att etablera ett visst sätt att tänka kring styrning kommer vissa sexuella handlingar att framstå som orimliga på ett självklart sätt för såväl de styrande som de styrda. Styrningsrationalitet eller styrningskonst är en översättning av begreppet "governmentality", ett begrepp som Foucault introducerade i en rad föreläsningar.²⁰

Central i denna styrningskonst är chefen, eller subjektet på chefspositionen. Här träder ett subjekt fram, eller snarare lyfts fram, för att bringa reda i det svårtydda. Det är chefen som "äger" frågan och problematiken och som ska förvalta den gemensamma policyn.²¹ Det är chefen som ska hantera problemet när det uppstår, inte den anställde i första hand.²² Det är chefens uppgift att se till att varje anställd känner till och efterföljer de definitioner, regler och praktiker som tas fram. Chefspositionen blir bärare av det normativa, chefen är den som ytterst personifierar idealen.

Själva problemet är så tillvida ett organisatoriskt problem, ett institutionellt ordningsproblem. Det innebär att korrigeringsarna är av organisatorisk art, inte individuell. Vad staten ämnar övervaka är handlingar inom ramen för dess egen verksamhet. Men eftersom handlingarna är identitetsformande och det som eftersträvas är korrigerande av sexuella handlingar blir det också, som redan nämnts, en fråga om personlighetsdaning. Chefens utgör navet i etablerandet av ett tanke- och handlingsmönster som ska vara gemensamt för alla.²³ Det är så att säga chefen som personifierar idealen och strukturerar handlingsfältet för andra.

Detta innebär inte att chefen likt en härskare delar ut straff och belöningar. Chefspositionen är ett nav kring vilken styrningen kretsar, men det är inte där själva korrigeringen bör utföras enligt texterna. Det är i första hand varje anställd som ska kontrollera och korrigera sig själv, insatserna ska ge hjälp till självhjälp. Denna förståelse av stödet tillskrivs förvisso myndigheterna, men idén som sådan är inte ny och innebär i praktiken ett ökat självansvar för varje enskild individ. Tanken på självtester stärker denna styrningskonst, också genom att utgöra en eftergift åt frågornas privata karaktär. Chefens är den position som garanterar att till exempel självtesterna verkligen danar den goda statstestställda människan.

Den statliga styrningens tre moment

Hur ser den styrningskonst ut som går att ana i de statliga rapporterna? Åtminstone tre olika moment går att utläsa menar jag. Den första är styrning genom kompetensutveckling. Denna form av styrning illustrerar och förstärker kunskapens stora betydelse i sammanhanget. Det är inte unikt för staten, utan något som går igen i många sammanhang. Bakom kompetenssatsning ligger bland annat idén att bristande uppförande huvudsakligen beror på okunskap. Ökad kunskap tänks alltså leda till ändrat beteende och därmed också ändrad personlighet (i linje med resonemanget kring sexualitet och identitet). Vad som

kommer att framstå som orimliga eller oacceptabla sexuella handlingar beror på vad man förmedlar på hemsidor, konferenser, i utbildningar och samtal. Beröende på vilka som kallas som talare eller benämns som experter kommer olika kunskap att framstå som självklarheter.

Det andra momentet i styrningskonsten är styrning genom hjälp till självhjälp. Om det första momentet uppvärderar ny kunskap och expertkunskap så uppvärderar den här formen av styrning individen och dennas självansvar. Signalen som ges är att individen både har ansvar för sin egen sexualitet och för att hennes/hans sexuella handlingar inte avviker från sammanhangets normer som de beskrivs i uppförandekoder och checklistor. Den här styrningen lever i ett spänningsförhållande till det första momentet som mer betonade individens behov av förändring genom påverkan utifrån. Här förväntas individen utöva en form av självkontroll och självdisciplin.

Det tredje momentet i styrningskonsten är styrning genom checklistor. Här förenas kollektivets korrigerande och individens korrigerande av sig själv, det allmänna och det individuella. I de angivna metoderna och checklistorna identifieras det acceptabla respektive det oacceptabla enligt sammanhanget, samt ges anvisningar om hur det oacceptabla ska hanteras.

Ideal, förutsättningar och möjliga konsekvenser

Utifrån en läsning av några statliga rapporter har jag i den här artikeln velat lyfta några ideologiska frågeställningar kring staten och sexualitet. Det arbete som pågår och har pågått en längre tid kring såväl prostitution som oetiska sexuella handlingar är viktigt och uppvisar medvetenhet om frågornas komplexitet. Vad jag velat bidra med är problematisering kring sexualitetsförståelsen och sociala kategorier, samt en möjlig tolkning av statlig styrning utifrån ett sexualitetsperspektiv.

Ger staten några direktiv om sex? Naturligtvis inte. Och samtidigt är det just det staten gör i en överförd bemärkelse genom identitetsformande åtgärder på institutionsnivå som får konsekvenser på individnivå. Inte direktiv i form av anvisningar för hur den statsanställda bör leva ut sin sexualitet, men i form av riktlinjer för hur vissa handlingar kan förebyggas och hanteras.

I detta arbete blir chefspositionen central. Det är chefen som genom fördömlighet och styrning ska strukturera handlingsfältet för andra i organisationen. Med tanke på att chefspositionen är inskriven i en köns-, klass- etnicitetsstruktur både ur ett kunskaps- och ett maktperspektiv ställer det frågor kring organiserandets effekter. Vem kan identifieras med chefspositionen? Vilken betydelse får chefens kön, klass, etnicitet och ålder för vad som uppfattas som normalt och avvikande när det gäller sexualitet och sexuella handlingar? Hur kan man undvika stereotypa och därmed kontraproduktiva riktlinjer? Ingen av dessa frågor har den här artikeln svarat på. Men förhoppningsvis har den visat på vikten av att ställa dem.

Litteratur

- Broady, Donald (1989), *Kapital, habitus och fält. Några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi*, Uppföljning & policystudier: Arbetsrapport 1989:2. Stockholm: Universitets- och högskoleämbetet, Forskning och utveckling för högskolan.
- Brown, Wendy (2008), *Nyliberalismen och den liberala demokratins slut*. Övers. Leila Brännström, Sara Edenheim, Henrik Gundenäs, Anders Kalat och Annika Karlsson. I Leila Brännström och Henrik Gundenäs (red.) *Att vinna framtiden åter. Texter om makt och frihet i senmoderniteten*, Stockholm: Atlas.
- Butler, Judith (1999), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Taylor & Francis Routledge, eBook Collection, EBSCOhost, viewed 10 August 2011.
- De los Reyes, Paulina, Mulinari, Diana (2005), *Intersektionalitet – Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*, Lund: Liber AB.
- Foucault, Michel (1980) *Truth and Power*. Övers. Colin Gordon. I Colin Gordon, (red.) *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1991) *Governmentality* (1978). Övers. Pasquale Pasquino. I Graham Burchell, Colin Gordon och Peter Miller, (red.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (2002a), *Vetandets arkeologi* (1969). Övers. C. G. Bjurström, Lund: Arkiv förlag.
- Foucault, Michel (2002b), *Sexualitetens historia. Band 1: Viljan att veta* (1976). Övers. Britta Gröndahl, Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Svalfors, Ulrika (2008) *Andlighetens ordning. En diskursiv läsning av tidskriften Pilgrim*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Faiths and Ideologies 20. Uppsala: Uppsala universitet.

1. Jag gör inte anspråk på att ha studerat alla statliga texter eller rapporter som berör dessa frågeställningar, utan har gjort det urval som beskrivs i texten.

2. Foucault 1980: 119.

3. Jämför De los Reyes & Mulinari 2008.

4. Regeringens skrivelse 2007/08:167. Handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål. Skr 2007/08:167. 2008-07-10. Marianne Samuelsson. Förekomst av etiska riktlinjer inom statsförvaltningen. U2009/1742/JÄM. 2010-01-29. Kompetensrådet för utveckling i staten. Etiska riktlinjer för att förhindra sexköp m.m. Förstudie. Dnr 2010/53. 2010-08-13.

5. Förstudien:13.

6. Förstudien:38.

7. Handlingsplan mot prostitution:19, Samuelsson:26,

Förstudien:4,11-12.

8. Foucault 2002b.

9. Foucault 2002b:114.

10. Foucault 2002b:82.

11. Förstudien:17.

12. Den teoretiska skola som kommit att ha betydelse för denna förståelse är queerteorin där bland annat Judith Butler är tongivande, men också Jacques Derrida och inte minst Michel Foucault.

13. Se Svalfors 2008, s. 125-128 för resonemang kring könsuppfattning, heteronormativitet och åtrå.

14. Handlingsplan mot prostitution:3.

15. Jämför Bourdieus resonemang återgiven i Broady 1989:1–2, 12.

16. Handlingsplan mot prostitution:30, Samuelsson:43.

17. Förstudien:5,22.

18. Butler 1999:182. ”De teorier om feministisk identitet som arbetar med predikat i form av ras, sexualitet, etnicitet, klass och funktionshinder avslutar alltid med ett generat ”m.m.” i slutet av listan.” [min översättning]

19. Jämför Foucault 2002a: 68–69.

20. Se till exempel Foucault 1991.

21. Förstudien:4,20,40.

22. Samuelsson:23, Förstudien:18.

23. Jämför Brown 2008.

Sexköp – inte bara sex

Av Petra Östergren

Under de år jag har forskat om prostitution och diskuterat fenomenet offentligt är det särskilt två saker jag tyckt varit besvärliga: de förutfattade meningarna och de starka känslorna som väcks. De flesta personer har åsikter om prostitution, men få känner till hur mångfacetterat det kan vara. Så istället för att utgå ifrån en komplex kunskapsbild diskuterar man utifrån stereotypa föreställningar om prostitution och parterna i den. Dessutom gör de kulturella normerna kring sex och kön, samt den eventuella egna motviljan att köpa eller sälja sexuella tjänster, att samtalet snabbt blir känslomässig och polariserad. Jag tror därför att om man vill diskutera prostitution, och särskilt de etiska aspekterna – vilken den här antologin handlar om – så måste man utgå ifrån den forskningsbaserade kunskap som finns. Detta handlar om kunskap om vad prostitution egentligen "är", vilka faktorer som gör att prostitution kan uppfattas så olika och vilka olika former prostitution kan ta. Vill man dessutom undersöka vilken typ av lagstiftning som är den mest etiska – både ur samhällssynpunkt och för aktörerna i prostitutionen – är det viktigt att känna till vilka olika typer av policy som finns och vilka konsekvenser dessa får.

I den här artikeln ska jag ta upp just detta, och i den ordningen. De kulturella normer och tankemönster om sex, kön och makt som jag tror påverkar hur vi reagerar känslomässigt på frågan har jag skrivit utförligt om på annat håll, så detta lämnar jag därhän.¹

Låt mig börja med frågan om vad prostitution egentligen "är".

Definitioner

Den allmänna svenska samhällsattityden till, och förståelsen av, prostitution är under förändring. Om man tidigare tog för givet att alla som säljer sex var utsatta och tvingade kvinnor har bilden börjat nyanseras. I mediereportage, myndighetsrapporter och undersökningar uppmärksammas att det inte bara är kvinnor som säljer sex och att inte alla är utsatta för tvång och våld. Även politiker har börjat lyfta frågan ur detta perspektiv.² Den officiella svenska förståelsen av sexhandeln är dock fortfarande starkt influerad av den radikal-feministiska ideologin som den utvecklades i västvärlden under 1970-talet. Enligt denna ideologi är porr och prostitution uttryck för mäns våld mot, och dominans över kvinnor och barn. Ibland hävdas också att porr och prostitution

per definition är våld. Inom sexhandeln anses det inte finnas någon form av frivillighet eller agens hos de som tillhandahåller de sexuella tjänsterna, istället är de drivna av ett inre eller yttre tvång. Konsekvenserna av sexhandeln anses därför vara förödande, både för de inblandade och för samhället i stort, och måste följaktligen bekämpas med alla medel som står till buds.³

Den här typen av förståelse och negativt värdeladdade definition av prostitution är kritiserad sedan några decennier tillbaka. Inom forskarvärlden samt i organisationer som arbetar för mänskliga rättigheter används därför mer värdenutrala definitioner. De förstnämnda för att bättre kunna genomföra studier, de sistnämnda för att lättare kunna komma till rätta med de oegentligheter och orättvisor som finns i prostitutionen. Man menar att sexhandeln kan innehålla element av våld och vara skadlig, men att den även kan vara en sysselsättning som de inblandade beslutat sig för och kan ha positiva konsekvenser för parterna. Forskare och organisationer strävar även efter en mångfacetterad förståelse som överensstämmer med de olika upplevelser som personer med egen erfarenhet av sexhandeln rapporterar. I Sverige märks denna nyansering i texter som producerats av akademiker, myndigheter och organisationer de senaste åren.⁴

Även begreppet "prostituerad" är kritiserat eftersom det antyder passivitet, att det är något som görs mot personen som säljer sex, inte att personen själv agerar. Begreppet antyder också att det handlar om en identitet eller ett socialt eller psykologiskt drag hos personen och dessutom för tankarna till att det är en kvinna som säljer sex – vilket gör att män och transpersoner osynliggörs. I stället används ordet "sexarbetare" (sex worker).

Att tala om "sexarbete" anses dessutom vara en mer korrekt benämning av vad prostitutionen är – en inkomstbringande aktivitet eller ett arbete för människor av olika kön. Termen inkluderar även olika former av kommersiellt sex, för det kan vara svårt att dra tydliga gränser mellan prostitution, posering, striptease och pornografi, även om varje form har sin egen inneboende dynamik och är reglerad på olika sätt.⁵ Att tala om prostitution i termer av arbete menar man också gör det lättare att förstå att detta är något som kan exploateras, en förståelse som kan underlätta för dem som kämpar för bättre arbetsvillkor och mänskliga rättigheter.⁶

På svenska förekommer även ordet "sexsäljare" eftersom en del som säljer sex inte anser att prostitution är ett arbete eller för att de inte tycker om den politiska klang som ordet sexarbetare har.⁷ Andra, bland annat myndighetspersoner som arbetar med prostitution, föredrar att enbart tala om "personer som säljer sex".⁸

I internationella sammanhang brukar man skilja mellan "frivillig" och "påtvungad" prostitution. Kritiken mot denna distinktion kommer både från dem som anser att all prostitution är tvång, och de som menar att uppdelningen riskerar att förenkla diskussionen och spä på fördomar. De senare menar att det knappast finns några val som är helt och hållet frivilliga, utan att val påverkas

av en rad inre såväl som yttre omständigheter. Det vore därför mer klagörande att tala om beslut som människor fattar i en viss situation. Uppdelningen menar man också används på ett sätt som antyder att det bara är västerländska kvinnor från medelklassen som säljer sex frivilligt, medan fattigare kvinnor eller kvinnor från öststater eller utvecklingsländer är tvingade. Kritik riktas dessutom mot att uppdelningen enbart refererar till kvinnor som säljer sex till män, och inte män som säljer sex till andra män eller till kvinnor. Slutligen menar en del att uppdelningen gör att tvång i prostitutionssektorn skiljs från annat tvångsarbete, till exempel det som förekommer i jordbruk, i hem eller på fabriker.⁹

Faktorer som påverkar förståelsen

Hur kommer det då sig att förståelserna av prostitution kan skilja sig åt så? Och går det att undkomma en polariserad diskussion och hitta gemensamma redskap att analysera prostitution på? Det vore kanske önskvärt eftersom det annars blir svårt att fatta gemensamma beslut om hur man ska förhålla sig etiskt till prostitutionen.

Jag tror att det går – om man i mer detalj undersöker vilka faktorer som påverkar hur prostitutionen upplevs för de inblandade och för de som betraktar fenomenet. Dessa faktorer handlar om vem som säljer vilken typ av sex till vem, var någonstans, under vilka omständigheter samt hur sexualitet, kön och pengar värderas av parterna, det omgivande samhället och den subgrupp parterna tillhör. Några av de aspekter som jag menar kan undersökas är:

Vem som säljer sex. Är det en kvinna, man eller transperson? Vilken ålder, social, kulturell, geografisk och ekonomisk bakgrund och situation befinner hon eller han sig i? Hur är personens fysiska och psykiska hälsa? Hur hanterar och förstår hon eller han prostitution? Vilka är hans eller hennes egna värderingar, självkännet, kunskaper och förmågor att förhandla och sätta gränser?

Vilka motiven är att sälja sex. Handlar det om pengar till droger eller är det en hobby, ett kall, ett extraknäck, ett reguljärt arbete, en del i ett självdestruktivt beteende eller ett sätt att återfå kontrollen över sitt liv? Är det påtvingat genom hot, våld eller en nödsituation?

Var kontakterna och försäljningen sker. Sker det via internet, i gatumiljö, på barer, hotell eller på bordeller? Vilken status anses dessa miljöer ha? Är det en välbekant miljö eller en helt ny, till exempel ett annat land? Hur ser säkerheten ut, möjligheten att välja miljö?

Vad som säljs. Är det direkt fysisk genital kontakt, som samlag, eller handlar det även om massage, rollspel, mer avancerade sexuella aktiviteter, samtal eller känslomässigt stöd? Vilken inställning har personen som säljer sex till dessa aktiviteter?

Vem som är köparen. Vilken bakgrund, vilka motiv och vilken inställning till säljaren och prostitutionen har köparen? Vad har han eller hon för människosyn och sexualsyn?

Vilket förhandlingsutrymme personen som säljer sex har. Kan hon eller han bestämma vad som säljs, hur, till vem och till vilket pris? Under hur lång tid sker prostitutionen per tillfälle och under hur lång tidsperiod i säljarens liv?

Vilka de yttre omständigheterna är. Inom vilka kulturella, sociala, ekonomiska, geografiska och juridiska sammanhang sker prostitutionen? Här är det särskilt viktigt att fundera över vilka samhällsnormer som råder kring sexualitet och kön. Anses sex behöva kopplas till något särskilt som äktenskap, barnalstring eller känslomässig närhet för att accepteras? Och i så fall, är detta könsbetingat, det vill säga gäller vissa normer för kvinnor och andra för män? Finns det ett stigma kring att sälja och köpa sex eller är det ett accepterat fenomen? Dessa värderingar kan variera inom ett och samma samhälle eftersom olika subgrupper kan ha olika normer. Vilka lagar kringgärdar prostitution? Kan prostitutionen ske öppet eller i hemlighet? Finns det hallickar, klubbägare, poliser eller myndigheter som kontrollerar, stöttar eller skyddar personen som säljer sex? Vilka kunder konkurrerar man om? Förekommer hot eller våld mot personen som säljer sex från köparens eller andra aktörers sida?

Jag menar att dessa faktorer samverkar och får konsekvenser för prostitutionens dynamik och för analysen av densamma. Detta är också en av förklaringarna till varför prostitution kan sägas vara allt från en ömsesidig och respektfull transaktion mellan vuxna samtyckande individer – till våld eller uttryck för en patriarkal samhällsstruktur. Utan några övriga jämförelser kan alltså prostitution sägas rymma alla de olika nyanser som även kan återfinnas i ett äktenskap eller en parrelation, det vill säga allt från frivilligt ingångna allianser, till tvångs-äktenskap där den ena partnern lever under slavliknande omständigheter.

Exempel på olika former av prostitution

Tar man alla dessa faktorer i beaktning så går det att förstå att prostitution knappast låter sig förstås som ett bestämt, statiskt fenomen där män utnyttjar kvinnor. Det är istället mycket komplext. Rent konkret kan prostitution handla om:

- ▶ ”fa’afafines” – transgenderpersoner från Stillahavsöarna – som säljer sex till gifta indiska affärsmän från Tahiti i en medelklassförort i Nya Zeeland
- ▶ unga män som säljer sex i en turistort i Namibia till vita, västerländska medelklasskvinnor
- ▶ unga tjejer från en invandrartät Stockholmsförort som säljer sex till välbärgade män på en bar på Stureplan
- ▶ en man som säljer sex till en heterosexuell tvåbarnsfar i en park i Göteborg
- ▶ kvinnor och transpersoner från Latinamerika som säljer sex i Europa för att sedan kunna bygga sig ett hus och försörja sin familj
- ▶ flickor i Sydafrika som säljer sex till äldre män som bekostar deras skolgång
- ▶ norska tonårskillar som säljer sex via internet
- ▶ queerradikala tjejer i San Fransisco som säljer sex till andra tjejer

- ▶ en välutbildad medelålders kvinna som säljer sex någon gång i månaden eftersom det ingår i hennes och hennes makes sexlekar
- ▶ en man som tvingar sin hustru med intellektuell funktionsnedsättning att ha sex mot betalning
- ▶ laglig prostitution som riktar sig till personer med funktionsnedsättning i Nederländerna
- ▶ new age-prostitution på den amerikanska västkusten

Dessa olika former av prostitution måste förstås och analyseras i sina egna sammanhang. För varje form av prostitution har olika innebörder och får specifika konsekvenser för aktörerna, deras familjer, det geografiska område där försäljningen sker och samhällssynen på prostitution.

Studier av prostitution

En annan fråga som sällan uppmärksammas, men som behöver tas upp när man ska diskutera etik, är hur prostitutionen upplevs ur sexarbetares perspektiv. Att detta perspektiv sällan kommer fram kan bero på att personer med egen erfarenhet av att sälja sex sällan träder fram öppet, vilket i sin tur beror på att prostitution fortfarande är stigmatiserad och de flesta av verksamhetens moment är kriminaliserade. De personer som ändå gör det stöter ofta på problemet att de inte anses trovärdiga.¹⁰ Men i och med internet finns det i dag mer information att tillgå och allt mer litteratur baserad på egna upplevelser och förståelser av prostitution publiceras. Det finns dessutom mer empiriskt baserad forskning att tillgå. Denna forskning är samstämmig med de nyss nämnda vittnesmålen och demonstrerar den mångfald av upplevelser av prostitutionen som finns, oavsett om det är svensk så kallad aktionsforskning som syftar till att motverka prostitution¹¹, eller forskning där fokus läggs på hur kvinnor lämnar prostitutionen¹², myndighetsutvärderingar som gjorts efter att prostitutionen avkriminaliserats i Nya Zeeland¹³ eller långvariga fältarbeten på hjälpcentrum i Storbritannien¹⁴, massageinstitut i Norge¹⁵ eller i gatumiljö bland transpersoner i Brasilien¹⁶.

Sammantaget visar dessa studier att prostitutionen kan se olika ut och fylla olika funktioner i en persons liv, men för de flesta är prostitutionen ett sätt att tjäna pengar. De som är beroende av narkotika kan bestämma sig för att sälja sex till exempel för att slippa begå brott eller vara beroende av en partner eller dylikt. En viktig aspekt som återkommer i studier är att säljaren i möjligaste mån försöker undvika farliga situationer och negativa konsekvenser genom att bedöma sina kunder och sluta avtal med dem, sätta tydliga gränser, tillämpa säkrare sex, samarbeta med andra och sälja sex i en så trygg miljö som möjligt. Dessutom, så länge som kunden håller sin del av avtalet uppfattas den egna positionen som stark, och om det behövs försvarar man sig. De tjänster som kunderna efterfrågar kan vara allt från samtal och närhet till avancerade sexuella aktiviteter.

Även de studier som undersöker de individuella effekterna av prostitution

uppvisar en bredd i resultaten. I en studie av 200 kvinnor i Nederländerna¹⁷ blev konklusionen att det för vissa kvinnor är skadligt att sälja sex under vissa omständigheter, men oavsett tidigare trauman hade de som hade ett stabilt stödnätverk och trygga anställningsvillkor bäst möjligheter att klara sig. Prostitutionen kunde även vara fördelaktig för vissa kvinnor.

Problemen med många studier är att de fokuserar på prostitution där kvinnor är säljare och män köpare, och att de inte inkluderar aktörernas egna förståelser. I en relativt nyligen genomförd kanadensisk studie intervjuades däremot fler än femtio personer av olika kön om hur de själva analyserade situationen. Studien genomfördes i ett förfördelat område, men trots att gruppen utsattes för mycket våld ansåg de att det fanns positiva saker med verksamheten, till exempel möten med bra kunder, äventyr, resor, sexuellt experimenterande och möjligheten att lära känna sig själv och sin styrka. Själva arbetet ansåg de innehålla mer än bara sex, många nämnde exempelvis terapeutiska element. De menade att prostitution inte bara var ett sätt att tjäna pengar, utan även ett sätt att bibehålla självrespekt och oberoende eftersom de på så sätt slapp ta ett låglönejobb eller söka socialbidrag. Många säljare ställde sig kritiska till samhällets dubbelmoral och ansåg att den sociala kontroll som kringgärdade dem i form av myndighetsingripande och lagstiftning förnekade dem deras medborgerliga rättigheter. De ansåg också att horstigmat och stereotypa bilder, som framför allt medierna förmedlade, orsakade problem. Det påverkade deras självbild och var en starkt bidragande orsak till det våld och den marginalisering de fick utstå.¹⁸ Den allra senaste svenska forskningen visar samma mönster, även den som utförs inom ramen för frivilligorganisationer och myndigheter.¹⁹

Policymodeller

Under kategorin "yttre omständigheter" nämnde jag lagstiftning som en faktor som påverkar hur prostitution upplevs. Det är också den faktor som direkt och indirekt kan påverka flera av de andra faktorerna – som var sexhandeln kan pågå, hur mycket kunder som finns tillgängliga i vissa miljöer och vilket handlingsutrymme sexarbetaren har. Generellt sett är policy och lagstiftning uttryck för en viss moralisk hållning och har i bästa fall föregåtts av etiska diskussioner i samhället och av lagstiftaren. Men eftersom kunskapen om prostitutionen ofta är begränsad och färgad av stereotyper eller ideologi, kan det uppstå en diskrepans mellan samhällets ambitioner och policyns konsekvenser.

Länders prostitutionspolicy brukar delas in i kategorier som "prohibitionism", "abolitionism", "reglering", "legalisering" eller "avkriminalisering".²⁰ De senaste åren har även termer som "nyprohibitionism" och "nyabolitionism" börjat användas.²¹ Problemet med dessa kategorier är att det inte finns en enighet i definitionerna och att därför kan användas som slagträn i ideologiska och akademiska debatter. Dessutom utgår dessa kategorier ifrån lagstiftarens ideologiska förståelse av prostitution samt blandar samman lagstiftares uppgivna

motiv med vad som sker i verkligheten. Till exempel kan det bakomliggande syftet med en lag uppges vara att "abolish" (bli av med) prostitution utan att straffa personerna som säljer sex (som i fallet med sexköpslagen) men sammantaget med landets övriga prostitutionslagar är resultatet detsamma som vid en prohibitionistisk modell (förbudsmodell): de flesta aspekterna av prostitutionsverksamheten är kriminaliserad. Man måste också komma ihåg att lagarna har uppstått vid olika historiska tidpunkter och av olika orsaker, och kan därför inte sägas utgöra resultatet av en enhetlig ideologisk tankelinje.

Inte heller är kategorierna "reglering" och "legalisering" klagörande. Länder som Tyskland och Nederländerna uppges ha "legaliserat" prostitutionen, men även om de största delarna av prostitutionsverksamheten är avkriminaliserad, har den tidigare lagstiftningen ersatts med särskilt utformade regler och restriktioner som gäller enbart för prostitution. I praktiken innebär det att parterna i prostitutionen kan behandlas godtyckligt av myndigheter, ofta på ett liknande sätt som tidigare. En mer korrekt beskrivning är därför att kalla dessa länders policy för en "regleringsmodell". Denna regleringsmodell kan ställas i kontrast till Nya Zeeland, det enda landet i världen som avkriminaliserat samtliga aspekter av prostitution och låtit sexarbete omfattas av de bestämmelser som gäller för andra yrkesgrupper. Det finns dock en särskilt lagstiftning, The Prostitution Reform Act (PRA), vars syfte är att stärka sexarbetarnas mänskliga rättigheter och hälsa, skydda dem från exploatering och skapa en bra arbetsmiljö – vilket alltså är något annat än att försöka "skydda" samhället eller utövarna från prostitutionen.²²

När man diskuterar olika policymodeller anser jag därför att det är mer klagörande att tala om skalan kriminalisering – reglering – avkriminalisering.

Sverige tillhör, liksom de flesta länder i världen, de som använder sig av en kriminaliseringsmodell. De tre huvudsakliga lagarna som kriminaliserar och försvårar prostitutionsverksamhet är kopplerlagen, regler kring förverkande av hyreslägenheter och lokaler samt sexköpslagen.

Svensk lagstiftning

Koppleri, som ger böter och upp till fyra års fängelse, alternativt åtta år om brottet är grovt, är när en person främjar eller utnyttjar att en annan person har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning eller tillgodogör sig delar av en sexarbetares inkomster. För att motverka att lägenheter och lokaler används för prostitution och koppleriverksamhet finns det även särskilda regler om förverkande. Dessa bestämmelser innebär att en hyresvärd eller en bostadsrättsförening har skyldighet att säga upp en hyres- eller bostadsrättsinnehavare till avflyttning om en lägenhet används för prostitutionsverksamhet.

I praktiken gör dessa lagar det olagligt att hålla en "bordell", hyra ut en lägenhet, rum, hotellrum, hjälpa till med att hitta kunder, agera som säkerhetsvakt eller tillåta annonsering för personer som säljer sex. Detta innebär i sin tur

att personer som säljer sex inte kan annonsera, arbeta med andra, rekommendera kunder till andra, arbeta i egen lokal eller ens sammanbo med en partner eller i vissa fall barn (detta eftersom dessa kan antas få del av sexarbetarens inkomster). Kopplerilagen kan också innebära svårigheter för myndigheter att arbeta skadepreventivt, eftersom till exempel kondomutdelning kan uppfattas som att uppmuntra prostitution.

Den mest kända lagen, sexköpslagen, gör det olagligt att mot ersättning skaffa sig, eller försöka skaffa sig, tillfälliga sexuella tjänster. "Ersättning" behöver inte vara pengar, utan gäller även alkohol, narkotika eller lyxmiddagar samt gåvor som är överenskomna i förhand. Det är även olagligt att ha sex med en person som en tredje part har ersatt. Straffet är böter eller upp till ett års fängelse.

Dessa lagar gäller enbart för den sexhandel som räknas till prostitution, inte om transaktionen sex-pengar sker i ett pornografiskt sammanhang, alltså om den sexuella akten filmas eller fotograferas. Då tillåts samtliga ovanstående situationer. Däremot finns det en lag mot offentliga pornografiska framträdanden, vilket innebär att det är olagligt att visa "riktiga" samlag på scen (så länge det inte rör sig om "konstnärliga" föreställningar på en teater). Stripteaseföreställningar är dock tillåtna på sexklubbar, men beröring får inte förekomma mellan dansöser och kunder och alkohol får inte serveras i lokalen. Förbudet infördes med syfte att motverka prostitution och det var vid sin tillkomst främst riktat mot de så kallade sexklubbarnas verksamhet.

Det finns två lagar som reglerar prostitution och unga personer. Köp av sexuell handling av ett barn som inte fyllt 18 år, eller försök att göra det, straffas med böter eller fängelse i max två år. Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) ger samhället rätt att tvångsplacera en ung person om denne utsätter sin hälsa eller utveckling för risk att skadas genom missbruk, brottslig verksamhet eller "socialt nedbrytande beteende". Med det sistnämnda avses när den unge betar sig på ett sätt som avviker från samhällets grundläggande normer, som till exempel prostitution eller arbete på en sexklubb. I normala fall gäller LVU bara för den som är under 18 år, men om det handlar om "socialt nedbrytande beteende" kan det gälla till personen fyllt 21 år.

Särskilda bestämmelser gäller också för utlänningar. I utlänningslagen finns bestämmelser som bland annat rör utlänningars rätt att resa in i, vistas och arbeta i Sverige. Utlänningar som inte har uppehållstillstånd får avvisas om det kan antas att personen kommer att begå brott eller att hon eller han under vistelsen inte kommer att försörja sig på "ett ärligt sätt" – och till det hör att bedriva prostitution.²³

Slutligen, brottet människohandel begås av den som genom olaga tvång, vilseledande, utnyttjande av någons utsatta belägenhet eller med annat sådant otillbörligt medel rekryterar, transporterar, överför, inhyser eller tar emot en person i syfte att han eller hon ska exploateras för sexuella ändamål (eller om det handlar om att avlägsna organ, krigstjänst, tvångsarbete, etcetera). Brottet

består av tre moment: otillbörligt medel, handelsåtgärd och syfte att exploatera. Det krävs ett orsakssamband mellan användandet av det otillbörliga medlet och handelsåtgärden, men begås gärningen mot en person som inte fyllt 18 år krävs inte att något otillbörligt medel har använts. Straffskalan för människohandel är fängelse i lägst två och högst tio år. Även försök, förberedelse och stämpling och underlåtenhet att avslöja människohandelsbrott är straffbelagt. Lagtexten följer i stort sett det internationellt använda Palermoprotokollet, skillnaden är att det så kallade kontrollrekvisitet (att gärningsmannen genom handelsåtgärden ska ta kontroll över offret) togs bort 2010.

Förutom dessa lagar finns även regler och praxis ur skattesympunkt som påverkar möjligheten att försörja sig på prostitutionsverksamhet. All inkomst är skattepliktig, även prostitutionsinkomster, men skatteverket godtar inte ”prostitution” eller ”sexarbete” som näringsverksamhet om en person vill registrera ett företag (och på grund av kopplerilagen går det inte att vara anställd). Detta får till följd att personer som säljer sex antingen måste registrera ett företag under annat verksamhetsområde eller sälja sexuella tjänster svart. De som väljer det förstnämnda kan betala in skatt och få en socialförsäkringsgrundande inkomst. Det blir dock svårt att dra av verksamhetens egentliga kostnader och det har visat sig att sexarbetare som blivit sjuka inte har fått ut rättmätig försäkringskassa med hänvisning till att sexköp är olagligt och det därför inte bedöms vara möjligt att försörja sig på prostitution.²⁴ De sexarbetare som istället väljer att sälja sex svart får inte socialförsäkringsgrundande inkomster, kan inte göra några som helst avdrag för sina kostnader och riskerar dessutom sköntaxering – alltså att skatteverket gör en uppskattning på vilka inkomster sexarbetaren haft de senaste åren och tvingar denna att betala in stora summor skatt i efterhand.

Konsekvenser av policyn

År 2010 publicerades en statlig utvärdering av sexköpslagen där det hävdades att gatuprostitutionen minskat tack vare sexköpslagen, att sexköpare avskräcks från att köpa sex, att samhällsattityder gällande prostitution och sexköp har ändrats i önskad riktning och att lagen inte fått några oönskade effekter. Dock, i en genomgång av de undersökningar och rapporter som gjorts sedan lagens införande (och som även utredningen hänvisar till) har jag tillsammans med idé-historikern Susanne Dodillet visat att det inte finns någon vetenskaplig grund för dessa påståenden.²⁵

Enmansutvärdering fick också omfattande kritik av remissinstanserna. Särskilt anmärktes på dess avsaknad av vetenskaplighet. Man menade att utvärderingen inte var objektiv eftersom dess utgångspunkt var att sexköp måste fortsätta vara förbjudet. Det fanns inte heller någon tillfredsställande definition av prostitution, eller diskussion om ideologi, metod, källor och möjliga faktorer som påverkade resultaten. Vidare innehöll utredningen inkonsekvenser, motsägelser, ett godtyckligt referenssystem, ovidkommande eller felaktiga jäm-

förelser och slutsatser drogs utan bevis och var stundtals av spekulativ art.²⁶

Remissinstanser anmärkte även på avsaknaden av material från personer med egen erfarenhet av att sälja sex. Utredningen hade enbart genomfört fjorton korta enkätintervjuer via internet med två olika föreningar, en som bestod av f.d. sexsäljare och en för och av sexarbetare som arbetar för sina rättigheter. Den första gruppen angav att de uppskattade lagen eftersom den har gett dem styrka och därför kunnat sluta skuldbelägga sig själva för att de sålt sex, och istället känna att det är köparna som gjorde fel. Den andra ansåg att lagen har förstärkt det sociala stigmat, och uppgav att de kände sig jagade av polisen och omyndigförklarade eftersom deras handlingar tolereras samtidigt som deras vilja och val inte respekteras. Utredaren kommenterade detta med att dessa negativa effekter måste närmast betraktas som positiva eftersom syftet med lagen är att bekämpa prostitution.²⁷ Även denna inställning kritiserades av remissinstanserna.

Den kritik som sexarbetarna i utredningen riktade mot sexköpslagen återkommer i övrigt svenskt material som finns att tillgå vad gäller sexarbetsperspektivet. Den återkommande kritiken är följande: det har skett en ökad stigmatisering av personer som köper och säljer sex, stereotypa bilder av personer engagerade i prostitutionen har förstärkts, sexarbetare har starkare känslor av maktlöshet, de är mer beroende av tredje part och har en ökad sårbarhet gentemot köpare samt upplever sig mer utsatta för våld (eller är mer rädda för att utsättas). De upplever sig även vara i en oklar juridisk situation, känner mindre tillit till myndigheter och känner sig omyndigförklarade.²⁸

Dessa rapporterade effekter av den senaste svenska lagstiftningen står i stor kontrast till den nyzeeländska modellen. Även sättet att skapa och utvärdera policyn skiljer sig åt.

Nya Zeeland var alltså det första land i världen som 2003 avkriminaliserade alla former sexarbete och sexarbetare kom att omfattas av de bestämmelser som gäller för andra yrkesgrupper. Den särskilda lagstiftningen, The Prostitution Reform Act (PRA), togs fram av en treårig parlamentarisk kommitté i samråd med berörda parter. Kommittén tittade på regleringsmodellen som finns i Nederländerna, Tyskland och den australiensiska delstaten Victoria, men fann att den gav oavsiktliga konsekvenser eftersom det ledde till regleringar på kommunal nivå som var svåra att följa för de flesta personer som sålde sex. Istället för att underlätta livet för de mest utsatta var det bara de som var villiga att hamna i register och som kunde navigera bland ett godtyckligt och ibland nyckfullt regelverk som kunde dra fördel av regleringsmodellen. Ibland krävdes också stora summor pengar för att kunna starta upp en egen verksamhet. Istället inspirerades den nyzeeländska kommittén av avkriminaliseringsmodellen som tidigare bara funnits i den australiska delstaten New South Wales, men man försökte förbättra den i PRA.

Enligt PRA behöver personer som säljer sex hemifrån, eller om de gör det i

en gemensam lokal tillsammans med max tre andra, bara ha hälsoinformation synligt. Ingen särskild registrering krävs. Detta är så länge ingen av sexarbetarna bestämmer över de andra eller får pengar av varandra. Om så sker måste en av dem ha en licens, vilket också alla som kan sägas ha kontroll över sexarbetare (som bordellägare, chefer och i vissa fall receptionister) måste ha. Antalet licenser är dock obegränsat och kostar inte mycket. Personer som dömts för våldsbrott, sexuella brott eller vissa typer av drogbrott nekas licens. PRA stipulerar dock en hård åldersgräns vid 18 år. Det är olagligt att anställa, ta emot pengar, uppmuntra till eller köpa sex av någon som är yngre än 18 år. Det är dock inte kriminellt att sälja sex under 18 år. PRA ger också sexarbetare rätt att säga nej till en klient – utan att motivera varför. Ingen kan heller tvinga en sexarbetare att ha sex med en klient, även om klienten redan har betalt. Att lura eller tvinga någon att ha sex inom prostitutionen kan ge upp till 14 års fängelse. Att inte använda sig av säkrare sex kan ge böter och alla som är involverade i transaktionen (de som förestår och arbetar på en bordell, klienter och sexarbetare) är skyldiga att se till att kondom eller liknande används ifall det finns risk för att aktiviteten kan överföra sexuella infektioner. Dessutom, sexarbetare som vill sluta sälja sex har rätt att få sociala bidrag direkt, utan karenstiden som gäller vid annan frivillig arbetslöshet.

PRA mötte motstånd, bland annat eftersom många var oroliga för att prostitutionen skulle öka i omfattning på grund av avkriminaliseringen, så därför bestämdes det att en omfattande, oberoende och akademisk utvärdering skulle göras senast fem år efter införande av PRA. Utvärderingarna som har gjorts sedan dess visar att oron var obefogad. Det är i stort sett samma antal som säljer sex i gatumiljö som tidigare, och i vissa fall färre. Man kan dock se förflyttning från bordeller till privata miljöer, fler föredrar idag det sistnämnda. Kanske mest intressant är att man gjort kvantitativa och kvalitativa intervjuer med över 700 sexarbetare (och även haft kontrollmaterial från tiden innan PRA infördes). Där uppger personer som säljer sex att det finns kvar problem vad gäller stigma, arbetsmiljöfrågor och att det finns en inkonsekvent hållning från kommunala och nationella myndigheter.

Men studierna visar framförallt att personer som säljer sex känner sig mer bemäktigade (empowered) än tidigare, inte utsätts för våld i samma omfattning, har större tillit till polisen och att deras mentala och fysiska hälsa har förbättrats.²⁹

Avslutande kommentar

Jag blev ombedd att skriva denna artikel för att utifrån min egen och andras forskning bidra med underlag för statsanställda som ska diskutera de etiska aspekterna av prostitution och sexköp. Enligt den gemensamma statliga värdegrunden är alla medarbetare skyldiga att utföra sina arbetsuppgifter enligt gällande lagstiftning och verka för att staten agerar förtroendeingivande och

respektfullt. Det innebär att alldeles oavsett forskning som visar att prostitution är ett mångfasetterat fenomen, och inte bara består av våld och utnyttjande, eller att svensk policy kan göra redan mer marginaliserade personer mer utsatta, så ska svensk lag följas. Däremot kan förhoppningsvis den forskning som presenterats här medverka till att ge fler dimensioner i diskussionerna om sexhandel och etik.

Det finns även diskussioner huruvida den svenska sexköpslagen ska följas vid utlandstjänst. Här verkar det inte råda någon enhetlig inställning, utan varje myndighet måste slå fast i sina riktlinjer huruvida den svenska lagen ska följas i varje land, oavsett det landets lagstiftning.³⁰ En farhåga som tagits upp är att personer som köper sex riskerar att utsättas för utpressning och därigenom påverka tjänsteutövningen negativt.³¹ Enligt svensk nyhetsrapportering har fallen av utpressning i samband med sexköp ökat sedan sexköpslagen infördes³², men jag har inte kunnat finna någon forskning i frågan. Inte heller verkar detta diskuteras i internationell forskning, men det är rimligt att anta att farhågan kan besannas även när sexköp inte är förbjudet enligt lag eftersom prostitution är skambelagt i de flesta länder och kringgärdas av en rad andra lagar.

Jag tror att vi kan komma långt i våra etiska diskussioner om prostitution om vi lyckas basera dem på kunskap istället för på känslor och stereotypa föreställningar. Däremot kanske vi inte kan lösa alla etiska bryderier förrän även lagstiftningen baseras på kunskap och dessutom harmonieras internationellt. Fram till dess kanske inte ansvaret att fatta absolut rätt etiska beslut kan läggas på individuella tjänstemän eller myndigheter. För inte bara är prostitutionen mångfacetterad och debatterna mångbottnade, lagstiftningen är dessutom mångtydig och konfliktfylld – något som måste hållas i minnet under de etiska diskussionerna.

Litteratur och referenser

- Abel, G., Fitzgerald, L. och Healy, C., red. (2010). *Taking the crime out of sex work: New Zealand sex workers' fight for decriminalisation*. Policy Press
- Agustin, Laura (2007). *Sex at the margins: migration, labor markets and the rescue industry*. Zed books.
- BRÅ (2006) *Sveriges inställning till prostitution bidrar till färre offer för människohandel*, 2006-02-03.
- Dagens Juridik, *Prostituerad får inte avvisas*, 2011-10-14.
- Dodillet, Susanne (2009). *Är sex arbete? Svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970-talet*. Vertigo förlag.
- Dodillet, Susanne och Östergren, Petra (2011). *The Swedish Sex Purchase Act: Claimed Success and Documented Effects*. Paper presenterat på konferensen Decriminalizing Prostitution and Beyond: *Practical Experiences and Challenges*. Haag, den 3-4 mars 2010. www.petraostergren.com/upl/files/54259.pdf
- Doezema, Jo & Kempadoo, Kamala, red. (1998). *Global sex workers: rights,*

resistance and redefinition. Routledge.

Diskrimineringsombudsmannen (2010). Remissvar ang SOU 2010:49, *Förbud mot köp av sexuell tjänst*.

Holmström, Charlotta och Skilbrei, May-Len, red. (2008). *Prostitution i Norden*. TemaNord 2008:604.

Institutionen för Hälsa och samhälle vid Malmö högskola (2010). *Remissvar ang SOU 2010:49, Förbud mot köp av sexuell tjänst*.

Institutionen för klinisk och experimentell medicin vid Linköpings universitet (2010). *Remissvar ang SOU 2010:49, Förbud mot köp av sexuell tjänst*.

Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet (2010). *Remissvar ang SOU 2010:49, Förbud mot köp av sexuell tjänst*.

Jakobson, Pye (2008). *Mellan lögn och verklighet. Önskemål och behov bland sexarbetare i Finland och Sverige*. PRO tukipiste.

Jakobson, Pye (2009). Intervju på Youtube 2009-06-15. <http://www.youtube.com/watch?v=7D7nOh57-I8> (Hämtad 2011-05-01).

Jakobsson, Pye. Intervju i Ankara, Turkiet 2011-03-06.

Juridiska fakulteterna vid Lunds och Uppsalas universitet (2010). *Remissvar ang SOU 2010:49, Förbud mot köp av sexuell tjänst*.

Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet (2010). *Remissvar ang SOU 2010:49, Förbud mot köp av sexuell tjänst*.

Krus (2010). Etiska riktlinjer för att förhindra sexköp m.m. Förstudie. Dnr 2010/53.

Kuo, Lenore (2002). *Prostitution Policy. Revolutionizing Practice through a Gendered Perspective*. Routledge.

Lizdek, Tamara & Rödström, Emma & Steko, Oriana (2008). *2000-talets nattfjärilar. En kvalitativ studie om konstruktioner kring personer som säljer sexuella tjänster*. (Opublicerad uppsats.) Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Lundström, Elisabet (2010). *Sexköpslagens glömda kvinnor. En diskursanalytisk studie av bilden av prostitution i teori och praktik*. (Opublicerad uppsats.)

Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Malmö Stad Kompetenscenter prostitution (2010). *Handlar det om val? Sex-handeln via community, chatt och portal*.

Motion 2009/10:Ju276. *Sexköpslagens avskaffande*.

Motion 2010/11:Ju249. *Sexköpslagens avskaffande*.

National Board of Health and Welfare (2004). *Prostitution in Sweden 2003. Knowledge, beliefs & Attitudes Of Key Informants*.

National Board of Health and Welfare (2008). *Prostitution in Sweden 2007*.

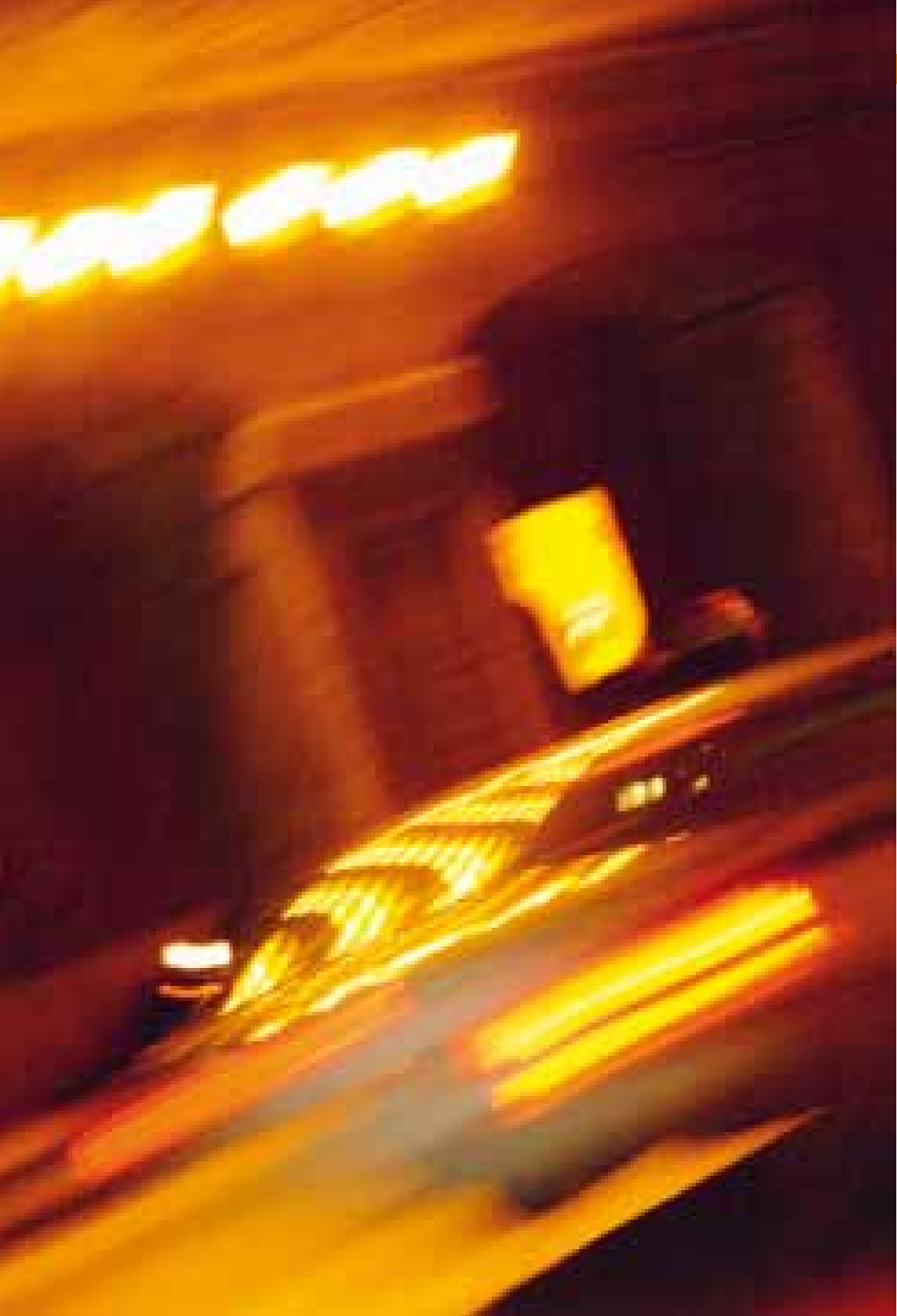
National Council for Crime Prevention (BRÅ) (2008). *The Organisation of Human Trafficking. A Study of Criminal Involvement in Sexual Exploitation in Sweden, Finland and Estonia*. Report 2008:21.

National Criminal Police (2002). *Trafficking in Women. Situation report no. 4 January 1 - December 31, 2001*. RKP KUT Report 2002:1b.

Norwegian Ministry of Justice (2004). *Purchasing Sexual Services in Sweden and the*

- Netherlands. *Legal Regulation and Experiences. An abbreviated English version.* Prostitution Law Review Committee (2008). *Report of the Prostitution Law Review Committee on the Operation of the Prostitution Reform Act 2003.* New Zealand government.
- RFSL (2011). *Osynliga synliga aktörer. Hbt-personer med erfarenhet av att sälja och/eller köpa sexuella tjänster.*
- RFSL (2010). *Remissvar ang SOU 2010:49, Förbud mot köp av sexuell tjänst.*
- Regeringskansliet (2010). *Förekomst av etiska riktlinjer inom statsförvaltningen.* FI2009/6623/SÄRSK.
- Rikskriminalpolisen (1999). *Handel med kvinnor. Lägesrapport 1. Juni 1999.* RKP KUT Rapport 1999:16.
- Rikskriminalpolisen (2000). *Handel med kvinnor. Lägesrapport 2. 1 juli-21 december 1999.* RKP KUT Rapport 2000:1.
- Rikskriminalpolisen (2002). *Handel med kvinnor. Lägesrapport 4. 1 januari-31 december 2001.* RKP KUT Rapport 2002:1.
- Rikspolisstyrelsen (2001). *Lag (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster. Metodutveckling avseende åtgärder mot prostitution.* ALM 429-14044/99. 2001, POB -429-4616/99.
- SamO-Kut Nord 2008. *Människohandel för sexuella ändamål. Lägesrapport.* AAC-491-166-08:156.
- Socialstyrelsen (2000). *Kännedom om prostitution 1998-1999.* SoS-Rapport 2000:5.
- Socialstyrelsen (2004). *Kännedom om prostitution 2003.*
- Socialstyrelsen (2007). *Kännedom om prostitution 2007.*
- Socialstyrelsen (2010). *Remissvar ang SOU 2010:49, Förbud mot köp av sexuell tjänst.*
- Socialstyrelsen (2011). *Sex mot ersättning – utbildningsmaterial om stöd och hjälp till vuxna.*
- SOU 2010:49, *Förbud mot köp av sexuell tjänst. En utvärdering 1999–2008.*
- Weitzer, Ronald (2010) *The Mythology of Prostitution: Advocacy Research and Public Policy.* *Sex Res Soc Policy* (2010) 7:15–29.
- Tanya (2005). *”Agens. Om konsten att se handling bortom det förväntade.”* (Opublicerad uppsats.) Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Wijers, Marjan (1998). *”Women, Labor, and Migration : The Position of Trafficked Women and Strategies for Support.”* I *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition.* Kempadoo, Kamala (red.). Routledge, 1998.
- Öster, Hedvig (2004). *Kvinnor inom könshandel. Orsaker, konsekvenser och lagstiftning.* (Opublicerad uppsats.) Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Östergren, Petra (2006). *Porr, horor och feminister.* Natur och Kultur.
- Östergren, Petra (2003a). *Synden ideologiserad. Modern svensk prostitutionspolicy som identitets- och trygghetsskapare.* (Opublicerad uppsats.) Socialantropologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Östergren, Petra (2003b). *Sexworkers critique of Swedish policy.*

1. Östergren 2006.
2. Se t.ex. uttalanden av debattörer, forskare och offentliga personer som Laura Agustín, Carl-Erland Andersson, Alexander Bard, Magnus Betnér, Jesper Brygemark, Ulrika Dahl, Susanne Dodillet, Niklas Dougherty, Cordelia Edvardsson, Rolf Hillegren, Staffan Heimersson, Ida Kock, Don Kulick, Johan Lundberg, Lotta Lundberg, Sakine Madon, Liza Magnusson, Paulina Neuding, Johan Nordansjö, Carl Johan Rehn binder, Louise Persson, Mårten Schultz, Nathan Shachar, Oscar Swartz, Jan Söderqvist, Alice Teodorescu, Dick Wase, Charlotte Wiberg, Malin Westberg samt bloggare som "Röd Libertarian", "Reformera sexköpslagen", "Kamferdroppar", "Strötankar i samtidens liberala utmarker" och "Loke - kultur & politik". Riksdagspolitiker som har uttalat sig mot sexköpslagen är till exempel Maria Abrahamsson, Marianne Berg, Fredrick Federley och Camilla Lindberg. Federley har skrivit två motioner mot sexköpslagen (Motion 2009/10:Ju276 och Motion 2010/11:Ju249) och var den enda som röstade mot straffskärpningen i maj 2011. Bland kommun- och ungdomspolitikerna som ifrågasatt sexköpslagen finns Per Hagwall, Helena von Schantz, Tobias Schelin, Erik Svansbro, Hanna Wagenius och Filip Wästerberg.
3. För den historiska och ideologiska bakgrunden till den svenska prostitutionspolicyn, se t.ex. Dodillet (2009) och Östergren (2006).
4. Se t.ex. Diskrimineringsombudsmannen (2010), Holmström, Charlotta & Skilbrei, May-Len (red) (2008), Institutionen för Hälsa och samhälle vid Malmö högskola (2010), Institutionen för klinisk och experimentell medicin vid Linköpings universitet (2010), Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet (2010), Juridiska fakulteten vid Lunds universitet (2010), Juridiska fakulteten vid Uppsalas universitet (2010), Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet (2010), Malmö Stad Kompetenscenter prostitution (2010), RFSL (2010), RFSU (2010), Socialstyrelsen (2004), Socialstyrelsen (2007), Socialstyrelsen (2010), Socialstyrelsen (2011).
5. För en mer utförlig diskussion, se Östergren 2006:45 ff.
6. Agustín (2007), Doezeema & Kempadoo (1998).
7. Östergren (2006).
8. Se t.ex. Malmö Stad Kompetenscenter prostitution (2010).
9. Agustín (2007), Doezeema & Kempadoo (1998), Kuo (2002).
10. För mer utförlig diskussion om trovärdighet, se Östergren 2006 s 233 ff.
11. Borg et al. (1981).
12. Hedin & Månsson (1997).
13. Ministry of Justice (2008).
14. Day (2007).
15. Skilbrei (1998).
16. Kulick (1998).
17. Vanwesenbeeck (1994).
18. Jeffrey & MacDonald (2006).
19. RFSL (2011), Malmö Stad Kompetenscenter prostitution (2010).
20. Wijers (1998:72).
21. BRÅ (2006), Weitzer (2010).
22. Abel, G., Fitzgerald, L. och Healy, C., red. (2010).
23. Hösten 2011 skedde dock en förändring i praxis på grund av rörlighetsdirektivet för EES medborgare. Migrationsdomstolen undanröjde ett avvisningsbeslut gjort av polismyndigheten med hänvisning till att kvinnans beteende inte utgjorde ett verkligt, faktiskt och tillräckligt allvarligt hot mot ett grundläggande samhällintresse. Se "Prostituerad får inte avvisas", Dagens Juridik, 2011-10-14.
24. Jakobsson 2011-03-06.
25. Dodillet och Östergren (2011).
26. Diskrimineringsombudsmannen (2010), Institutionen för Hälsa och samhälle vid Malmö högskola (2010), Institutionen för klinisk och experimentell medicin vid Linköpings universitet (2010), Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet (2010), Juridiska fakulteten vid Lunds universitet (2010), Juridiska fakulteten vid Uppsalas universitet (2010), Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet (2010), Malmö Stad Kompetenscenter prostitution (2010), RFSL (2010), RFSU (2010), Socialstyrelsen (2011).
27. SOU 2010:49, s. 129 f.
28. Denna sammanställning är baserad på: Holm 2005; Institutionen för Hälsa och samhälle vid Malmö högskola 2010; Jakobson 2008&2009; Lundström 2010; Lizdek & Rödström & Steko 2008; Malmö Stad Kompetenscenter prostitution 2010 s. 12, 41, 50 ff & 67; National Board of Health and Welfare 2004, s. 3, 32ff & 77; National Board of Health and Welfare 2008, s. 46 ff; National Council for Crime Prevention 2008, s. 21 & 47; National Criminal Police 2002; Norwegian Ministry of Justice 2004, s. 12 ff, 19, 20, 52 & 53; RFSL 2011, s. 162, 164, 166, 176; Rikskriminalpolisen 1999, s. 14, 26ff; Rikskriminalpolisen 2000, s. 21, Rikskriminalpolisen 2002, s. 16 & 21; Rikspolisstyrelsen 2001; SamO-Kut Nord 2008, s.9; Socialstyrelsen 2000, s. 33 & 43; Öster 2004; Östergren 2003a&b & 2006. Se även bloggarna: "Greta Garbo... en glädjeflicka", "Frida", "Secretary academy", "Isabella Lund" & "Njutning till salu".
29. Abel, Fitzgerald & Healy (red)(2010), Prostitution Law Review Committee (2008). För en sammanfattande översikt över historik, debatt, policy och källor, se "Prostitution in New Zealand" i Wikepeida.
30. Etiska riktlinjer Regeringskansliet (2010).
31. Etiska riktlinjer Krus (2010).
32. En sökning på google ger stort antal träffar från svenska nyhetsartiklar där detta rapporteras.

Staten, prostitutionen och människohandeln – ett genusperspektiv

Av Susanne Axmacher

I Handlingsplanen mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål befäster regeringen sin ståndpunkt att "Prostitution och människohandel för sexuella ändamål är ett allvarligt hinder för social jämlikhet och jämställdhet mellan könen och för de utsattas möjlighet att åtnjuta sina mänskliga rättigheter"¹. En av åtgärderna i handlingsplanen är att kartlägga och följa upp etiska riktlinjer inom statsförvaltningen. Detta gav upphov till Krus uppdrag *Privat på jobbet? Kompetenssatsning mot sexköp och porrkonsumtion i tjänst*, ett projekt som har till uppgift att öka myndigheternas kapacitet att förebygga att statstjänstemän köper sex eller konsumerar pornografi i samband med tjänsteutövning, bland annat genom etiska riktlinjer.

Att prata om pornografi, sexindustri, prostitution och människohandel är inte lätt. Det väcker alla möjliga stereotypa föreställningar hos de flesta av oss och samtidigt är vi alla individer med våra egna fullt individuella värderingar och åsikter om vad vi tycker är rätt och riktigt. Enligt regeringens handlingsplan finns klara kopplingar mellan den svenska sexindustrin och organiserad brottslighet. Man uttrycker också tydligt att prostitution och människohandel strider mot de värderingar som stödjer jämställdhet och mänskliga rättigheter. Mot bakgrund av detta har staten en speciell skyldighet att skydda och säkra alla medborgares mänskliga rättigheter. Syftet med handlingsplanen och dess åtgärder är att förebygga och hantera prostitution och människohandel. Ur det perspektivet är ett projekt som *Privat på Jobbet* ett sätt att förhindra att tjänsteutövningen inom staten bidrar till prostitution och människohandel.

Staten som beskyddare och uppfyllare av mänskliga rättigheter

Mänskliga rättigheter är ett mångfacetterat begrepp som vuxit fram ur religiösa och filosofiska värderingar som sedan har blivit nedskrivna i internationella juridiska dokument. Mänskliga rättigheter är därför ett tvärvetenskapligt koncept med bland annat juridiska, filosofiska, sociologiska, psykologiska och kulturella aspekter. Framförallt är mänskliga rättigheter ingenting som är statiskt, utan något som förändras och skapas över tid. Det som är en rättighet idag var kanske ingen självklarhet för några decennier sedan.

Flera hundra juridiskt bindande konventioner reglerar mänskliga rättigheter på internationell nivå idag. Så som mänskliga rättigheter har vuxit fram från

upplysningstiden och revolutionerna i Amerika och Frankrike på 1700-talet via FN:s bildande efter andra världskriget fram till idag så reglerar de främst statens skyldigheter gentemot individen och individens rättigheter gentemot staten. Det är alltså individen som har en rad rättigheter och dessa ska skyddas, upprätthållas och infrias av staten. Detta lägger ett specifikt ansvar hos staten som inte finns hos andra aktörer i samhället, så som privata företag eller frivilligorganisationer.

Internationella konventioner om mänskliga rättigheter blir gällande i den enskilda nationen då staten ratificerar en konvention, det vill säga införlivar konventionen i den nationella lagstiftningen. Som exempel har svenska regeringen ratificerat FN:s Konvention om avskaffande av all slags av diskriminering av kvinnor, även kallad Kvinnokonventionen, från 1979, som uttrycker i artikel 6:

Konventionsstaterna ska vidta alla lämpliga åtgärder, inklusive lagstiftning, för att bekämpa alla former av handel med kvinnor och utnyttjande av kvinno prostitution.²

Denna artikel uttrycker tydligt att det internationella samfundet ser det som nödvändigt att förhindra att kvinnor tvingas in i människohandel för sexuella ändamål och prostitution. Det är en del av skyddet av kvinnors mänskliga rättigheter.

När diskussionen rör fenomenet som pornografi eller prostitution så kommer emellertid ofta också perspektivet upp att kunden, den som ser på pornografi eller köper sex, har sina mänskliga rättigheter att fritt ta del av information³, eller att skaffa sig ett njutbart sexliv⁴. När det gäller pornografin så är yttrandefriheten och åsiktsfriheten, samt friheten att ta del av information, också pornografi, reglerad i svensk grundlag och innefattar ett skydd mot repressalier för att friheten använts.⁵ Så är inte heller pornografi olagligt i Sverige, utan information som alla kan ta del av.

Mänskliga rättigheter står dock ibland i konflikt med varandra. Vilken rättighet är egentligen viktigast och vilken bör prioriteras av staten? Om exempelvis en pornografisk film produceras genom tvång och kränkande av andras mänskliga rättigheter, ska då den mänskliga rättigheten att ta del av informationen inskränkas för att skydda de mänskliga rättigheterna hos de som deltar i produktionen? Om prostitution är lagligt men ändå sker under lagvidriga former som involverar människohandel, ska det då vara tillgängligt för sexköpare?

När staten inte räcker till – det privata rummet

Ett sätt att avgöra de här frågeställningarna kan vara att använda sig av ett genusperspektiv: hur ser de mänskliga rättigheterna ut för män och kvinnor i de här frågorna? Vems rättigheter kränks och vilkas skyddas? Finns det ett maktperspektiv att ta hänsyn till?

Historiskt sett har mänskliga rättigheter, och de juridiska konventioner som skapats i den andan, inte varit fullt ut inkluderande för alla människor. Amerikanska självständighetsförklaringen från 1776, som länge sågs som det första

juridiska dokumentet för mänskliga rättigheter, nämner att "alla människor är skapade jämlika"⁶, men det som i verkligheten åsyftades var vita, markägande män. Kvinnor och mindre bemedlade män från ett annat ursprung räknades inte in bland de människor som skulle åtnjuta rättigheter som frihet och rösträtt. Mänskliga rättigheter och dess konventioner har också sedan dess skapats av dem med makt i samhället som norm för juridiken. Detta har lett till att konventionerna i mångt och mycket behandlar mäns och inte kvinnors verklighet, vilket är varför en separat Kvinnokonvention som slog vakt om kvinnors rättigheter trädde i kraft 1979. Kvinnokonventionen har sedan följts av en rad resolutioner och deklARATIONER, bland annat för att motverka våld mot kvinnor, sexuellt våld i konflikter och för att säkerställa kvinnors och flickors säkerhet – några områden som alltså inte täcks in av gängse dokument för mänskliga rättigheter. Christine Chinkin, Hilary Charlesworth, och Charlotte Bunch med flera forskare, har belyst denna avsaknad av kvinnors behov och perspektiv i internationella mänskliga rättigheter. Ofta finns alltså en politisk underlåtenhet att se brott mot kvinnor som brott mot mänskliga rättigheter, vilket syns i formuleringar och paragrafer i konventioner.⁷

En av anledningarna till det bristande skyddet av kvinnors rättigheter beror på att staten historiskt har varit dålig på att skydda människor mot övergrepp som utförs av tredje person utanför det offentliga rummet. Rättighetsdokumentens fokusering på statens ansvar gentemot individen har skapat ett glapp där individers övergrepp på individer i det som kallas den privata sfären, alltså i hemmet och inom familjen, ofta är undantaget begreppet mänskliga rättigheter. Exempelvis skyddas ofta familjen som enhet, som i Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter:

Familjen är samhällets naturliga och grundläggande enhet och är berättigad till samhällets och statens skydd.⁸

Det är ändå inom familjen och innanför hemmets väggar som den överväldigande delen av brott, inklusive våldtäkt och olika typer av tortyr mot kvinnor sker.⁹ Det kan dock vara en fara att sätta likhetstecken mellan den privata sfären och kvinnors verklighet, som om alla kvinnors hela liv endast utspelar sig i hemmet och inte på andra arenor. Det privata rummet kan också, ur ett annat perspektiv, erbjuda skydd och möjliggöra frigörelse för kvinnor. Det är exempelvis i den privata sfären det mest privata sker – och där de flesta uttrycker sin sexualitet. Rätten till ett privatliv utgör ett skydd för rätten att uttrycka sin sexualitet som man vill, men värnar också om rätten över sin egen kropp ur andra aspekter, som rätten till abort, att genomgå skönhetsoperationer om man så önskar, och välja hur man vill klä sig.¹⁰

Våld och sexuella övergrepp mot kvinnor har historiskt sett inte tagits på allvar av det internationella samfundet. Ett exempel är attityden till våldtäkter som utförs i samband med konflikt. Länge sågs våldtäkt som en oundviklig effekt av konflikter som inte gick att förhindra eller bestraffa. Det var inte förrän

i samband med konflikterna i Rwanda och före detta Jugoslavien på 1990-talet, som våldtäkter uppmärksammades som ett medvetet och systematiskt vapen i krig och karaktäriserades som ett krigsbrott.

Det enda dokument för mänskliga rättigheter som uttryckligen ålägger stater att respektera individers rätt till sexuell självbestämmanderätt är Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa från 2003 där stater åläggs att skydda kvinnor från våld, inklusive oönskat eller påtvingat sex, både i den offentliga och privata sfären.¹¹ Ett annat viktigt dokument för skydd av kvinnors sexuella och reproduktiva rättigheter är Pekingdeklarationen från FN:s fjärde kvinnokonferens 1995, där man bland annat fastställde att:

The human rights of women include their right to have control over and decide freely and responsibly on matters related to their sexuality, including sexual and reproductive health, free of coercion, discrimination and violence” and the right “to a safe and satisfying sex life.”¹²

Rätten till sexuell frihet har hittills främst tolkats som rätten till frihet från tvång och våld, men också som rätten att njuta av sexuella upplevelser utan diskriminering. Detta ställer frågor om hur man samtidigt skyddar dem som hotas av tvång och dem som frivilligt vill försörja sig genom att sälja sex. Hur ser vi på frivillighet och tvång när det handlar om något så privat som sexualitet? Även om konventioner och lagstiftning finns för att alla ska få tillgång till mänskliga rättigheter, så har människor olika möjligheter att tillgodogöra sig sina rättigheter beroende på den livssituation man har och vilken makt man har att forma sitt eget liv. Rättigheterna finns på pappret, men alla kan inte förverkliga dem i sitt eget liv. Exempelvis har vi sett att män och kvinnor har olika förhållanden till staten som beskyddare av rättigheter. Detta gör det svårt att tala om frivillighet på lika villkor. De som i stort har sina mänskliga rättigheter uppfyllda har alla förutsättningar att fatta självständiga och oberoende beslut om en rad frågor som rör deras hälsa och liv. Men förutsättningarna är sämre för dem som inte har samma möjligheter att förtjäna en inkomst, eller samma rätt till sjukvård, utbildning och karriär. I den nya världen av globalisering och marknadskrafter skapas en falsk frivillighet, där man antar att bara för att möjligheten till fria val finns för vissa, blir allas val per definition frivilliga.¹³ Detta dilemma blir speciellt intressant när vi ser på prostitution och människohandel, där frågor om frihet och tvång står i fokus.

Pornografi, prostitution och människohandel för sexuella ändamål – skilda verksamheter?

Det kan vara svårt att definiera exakt hur och i vilken omfattning pornografi, prostitution och människohandel beror på och understödjer varandra, mycket

för att en stor del av prostitution och människohandel sker i det fördolda. Människohandeln har dock många ansikten. Trafficking får en marknad genom prostitution och framförallt internetbaserad pornografi som når kunder på en global skala. Pornografi är också delvis en integrerad del av prostitutionen. Syftena med människohandel inkluderar också i sin tur utnyttjande inom pornografisk framställning och prostitution, även om inte all pornografisk framställning och prostitution sker under tvång eller orättfärdiga omständigheter.

Enligt 1993 års prostitutionsutredning definieras prostitution som:

Prostitution är när minst två parter köper eller säljer sexuella tjänster mot ersättning (vanligen ekonomisk); vilken utgör en förutsättning för den sexuella tjänsten.¹⁴

Ordet prostitution väcker ofta stereotypa bilder av till exempel en kvinna med utmanande kläder som får kontakt med kunder på gatan. Men begreppet är betydligt mer mångfacetterat än så. För att belysa att det är ett heterogent fenomen talar man ibland om det i plural, som prostitutioner.¹⁵ Även om ordet "prostitution" fortfarande ger tydliga associationer till kvinnor som utnyttjas av män som köper sex, är dagens verklighet sådan att även om de flesta som utnyttjas sexuellt är kvinnor och flickor, så köper också kvinnor sexuella tjänster, och pojkar och män utnyttjas i prostitution, främst av andra män men också av kvinnor.¹⁶

Flera kritiker till lagstiftning som specifikt reglerar sexindustrin menar att lagstiftningen inte skyddar sexarbetare, utan istället kan göra dem mer sårbara för övergrepp, våld och oacceptabla arbetssituationer. Ett exempel är kopplerlagen, som gör det omöjligt för sexarbetare att dela lokal och därmed kunna arbeta säkert. Våldtäkt är det vanligaste brottet mot sexarbetare i Sverige, ett brott som inte nödvändigtvis utförs av en kund. Denna våldsförbrytare våldtar sedan ofta andra personer, men sexarbetare är genom sitt yrke lättillgängliga offer. Ofta känner också sexarbetare att polisen inte tar anmälningar om våldtäkter på allvar, då det ses som resultat av ett riskfyllt beteende.¹⁷

Vad är då skillnaden mellan prostitution och människohandel och vem är det som avgör vilket? Vem är det som har tolkningsföreträde? Det är en viktig fråga, för den som har tolkningsföreträde är den som bestämmer huruvida en mänsklig rättighet kränks eller ej. Läggs tolkningsföreträdet hos exempelvis en porrkonsument eller en sexköpare, väljer de ofta att tolka det de konsumerar som frivilligt givet och ett resultat av rättvist och självständigt företagande. I en intervjustudie utförd av Brottsförebyggande rådet svarade sexköpande män att de ser prostitution som en transaktion mellan jämbördiga parter, till skillnad mot människohandel som de menar är ett stort problem och som det behövs strängare lagstiftning mot. Det är enligt sexköparna med andra ord skillnad på att köpa sex och utnyttja människor genom människohandel.¹⁸ Det är också vanligt att den som köper sex önskar att idealisera det som händer, som ett sätt att legitimera något som samhället anser smutsigt. Studier har visat att svenska sexköpare ofta

vill tona ner affärsuppgörelsen och gärna träffas hemma hos kvinnan som om de hade en äkta relation och männen vill också gärna tro att kvinnan är sexuellt delaktig och njuter på samma villkor som de själva.¹⁹ Det har också visat sig att svenska sexköpare uppvisar liten kunskap om hur människohandel yttrar sig. Det, och det faktum att kvinnorna, vare sig de prostituerar sig frivilligt eller ej, spelar en roll för att anpassa sig efter och behaga kunden, innebär att det är svårt för sexköpare att avgöra om de köper sex av en frivillig prostituerad eller en kvinna utsatt för tvång.²⁰ Enligt Brottsförebyggande rådet är ett lägre pris dessutom en avgörande faktor för varför många män väljer att köpa sex av utländska kvinnor istället för svenska, vilket gör att efterfrågan på marknaden styr en tillgång på kvinnor med konkurrenskraftiga priser via människohandel.²¹ Även om sexköparna skulle kunna identifiera om en kvinna är frivilligt prostituerad eller inte, är det sällan som de vågar anmäla när de observerar människohandel, då de är rädda att själva åtalas för brott för att ha köpt sex.²²

Mer logiskt är därför att lägga makten av tolkningsföreträdet hos de som säljer sex, att avgöra själva vad som är frivilligt eller inte. Problemet är bara att tjänsten säljs, oavsett om det är frivilligt eller ej, varför det är svårt att lagstifta endast mot sexköp som är utnyttjande till sin natur. En prostituerad som själv väljer att prostituera sig för att hon behöver pengar, men allra helst skulle vilja göra något annat, väljer hon helt frivilligt sin position? Var går exempelvis gränsen för en våldtäkt? Prostitution är inte per definition våldtäkt, för flera kvinnor kan det vara både en tillfredställande och självständig verksamhet, men det är viktigt att reflektera över maktperspektivet och vem som har makten till det fria valet i den givna situationen. Mot bakgrund av att kvinnors sexualitet fortfarande ignoreras, feltolkas och inte ges utrymme i dokument som ska skydda och infria allas våra mänskliga rättigheter, hur kan kvinnor få det skydd som behövs? Om den absoluta majoriteten av sexköpare är män som köper sex av kvinnor eller män, kan ett könsmaktsperspektiv exkluderas från diskussionen om den här verksamheten?

En röst om människohandel och prostitution kommer från Nina, en av grundarna till nätverket PRIS – Prostituerades Revansch i Samhället – för personer med erfarenhet från sexindustrin. Hon säger:

Människohandel och prostitution är ju inte två olika saker. Det är en gradskillnad, som såklart är viktig för den enskilda, men det är inte två olika saker. Allt börjar i prostitution som är det stora problemet, där det är efterfrågan. Det går bara att få bort människohandel genom att män slutar köpa sex, inte genom att övertala dem att köpa av svenska eller självständiga eskorter.²³

I praktiken är det svårt för utomstående att identifiera offer för människohandel, och personerna själva vill inte heller alla gånger bli identifierade som sådana. Exempelvis upplever många att de inte har något att återvända till och ser

detta som det enda valet. Människohandel kan också beskrivas som en process. För en del uppstår tvånget gradvis, för andra kan tvång successivt övergå till en situation med valmöjlighet att sluta.²⁴

Det finns i den vetenskapliga diskussionen två huvudinriktningar på huruvida man kan skilja prostitution och människohandel åt. Enligt en inriktning är det möjligt att skilja mellan "fri" prostitution och människohandel för sexuella ändamål. Denna inställning är just nu framträdande i den internationella debatten om mänskliga rättigheter och bland ett flertal organisationer på området. Den andra inriktningen är den klassiskt radikalfeministiska inriktningen som menar att prostitution per definition är våld mot kvinnor, och att det därför inte går att skilja på prostitution och människohandel. De är båda i förlängningen utnyttjande av personer som en följd av den patriarkala maktstrukturen och måste därför avskaffas. Denna inriktning kallas därför ibland för den abolitionistiska inriktningen. I spektrat mellan dessa inriktningar finns de som anser att man bör förbättra förhållanden inom sexindustrin för att bekämpa människohandeln.²⁵

I det svenska systemet har man hämtat inspiration från abolitionistiska tankar, men det är dock tillåtet att sälja sex.²⁶ Vad som är gemensamt för de olika teoretiska inriktningarna är att de utgår från mänskliga rättigheter. Målet är att säkra människors rättigheter och för att uppnå det målet har man olika teorier för vad som bör göras. Problemet är dock att det internationella arbetet mot människohandel, bland annat inom FN, hittills har behandlat frågan endast som en effekt av organiserad brottslighet. Det gör att man missar helhetsperspektivet med att försöka råda bot på orsakerna till människohandel som ofta stammar från fattigdom, ekonomisk orättvisa på global nivå och bristen på jämställdhet mellan könen. Forskning har visat att kvinnor som utnyttjas i människohandel ofta kommer från länder med högre grad av fattigdom och bristande jämlikhet och jämställdhet, och dessa bakomliggande orsaker måste också beaktas.²⁷

Om efterfrågan är det som upprätthåller både prostitution och människohandel: vilka är då männen som köper sex? Folkhälsoinstitutet genomförde en intervjuundersökning 1996, innan Lagen om förbud mot sexköp infördes, som pekade på att ungefär var åttonde man i Sverige har köpt sex någon gång under sitt liv, nästan 14 procent av alla män. 2008 genomfördes en ny undersökning som visar att 8 procent av män köpt sex någon gång. 88 procent av männen angav dock att de varken köpt, fantiserat om eller tänkt köpa sex.²⁸ Forskning har också visat att det inte finns en typisk sexköpare. Det kan vara män i alla åldrar, och med olika bakgrunder, dock vanligtvis en man mellan 30 och 50 år gammal. Något som förenar sexköpare är att de ofta är män med arbete och regelbunden inkomst. Ungefär hälften av männen har utbildning på högskole- och universitetsnivå. Sven-Axel Månsson, professor i socialt arbete vid Malmö Högskola, har också belagt att män från högre socialgrupper har en tendens att köpa sex i större utsträckning än män från lägre socialgrupper.²⁹

Detta förstärker bilden av att den vanligaste typen av transaktion vid sexköp, oavsett om det gäller prostitution eller människohandel, sker mellan en man med status, inkomst och ekonomisk makt, och en kvinna utan ekonomisk makt eller status. Prostituerade med god ekonomi kan välja att tacka nej till erbjudanden. Precis som en vanlig anställd inte kan ta ut hur mycket semester som helst utan att påverkas negativt ekonomiskt, har inte heller en prostituerad en obegränsad valmöjlighet. Och vid människohandel är valfrihet aldrig en möjlighet.

Man kan också argumentera för att prostitution och människohandel återspeglar de stereotypa föreställningar som finns runt kvinnors och mäns sexualitet. Den manliga sexualiteten har historiskt beskrivits i termer av aktörskap; att män är trygga i sin sexualitet och alltid är villiga. Den manliga sexualiteten blir då både åtråvärd och farlig på så sätt att man ofta ser den som något som måste tyglas och begränsas. Feministisk forskning har kommit att beskriva kvinnor som offer för en patriarkal sexualitet, som uttryckts i form av våldtäkter, pornografi och sexism. Mannen har stått för aktiv sexualitet och kvinnan för passiv sexualitet.³⁰ Idag ligger debattens fokus mer på att kvinnan ska bejaka sin egen sexualitet, vilket paradoxalt nog ofta betyder att kvinnor ska efterlikna det som tolkas som normen: den manliga sexualiteten. Det finns en fara i att se mäns sexualitet som något som naturligt är aktivt och "farligt", medan kvinnan är passiv och mottagande. Det synsättet legitimerar fenomen som prostitution och kan förklara varför en stor andel av prostitutionen består av kvinnor som säljer sex till män, eller män som säljer sex till män.

På samma sätt som våra kulturella föreställningar om kvinnors och mäns sexualitet styr hur vi ser på heterosexuell prostitution så påverkas också homosexuell prostitution av stereotyper. Det finns uppfattningar om att alla män som säljer sex antas göra det frivilligt, för att de är homosexuella. Man har en föreställning om en "homosexuell kultur" där ett naturligt beteende är att sälja sex. Därför förmodas homosexuella män, just på grund av sin sexuella identitet att inte skadas av det. Detta är sociala konstruktioner av genus sammankopplat med sexualitet som är viktiga att problematisera för att också kunna undersöka hur män kan fara illa i sitt sexsäljande.

Genus och sexualitet är viktigt att problematisera, att se kvinnligt och manligt inte som något som är stabilt och oföränderligt utan något som förändras och omstruktureras i olika sociala situationer.³¹ Det är hur vårt samhälle gärna tolkar vad som är maskulint eller feminint och vad som är mäns respektive kvinnors behov och intressen som styr huruvida män och kvinnor har samma möjligheter att ta tillvara och utnyttja sina mänskliga rättigheter.

Här blir begreppet *intersektionalitet* användbart. Intersektionalitet innebär att ingen människa är eller tillhör endast en kategori, som ålder, ursprung, kön eller socioekonomisk bakgrund. Snarare måste varje människas situation förstås utifrån hur olika kategorier interagerar med varandra. På detta sätt kan

man väga in olika typer av maktasymmetrier i en analys. På så sätt kan också sexköp och sexualitet förstås – det är olika maktperspektiv som formar en komplex bild. Dessa kan ha med levnadssituation, ekonomisk situation, kön, ålder, status, fysisk styrka och etniskt ursprung att göra.

Vad är människohandel?

1949 antogs FN:s Konvention för bekämpande av handel med människor och utnyttjande av andras prostitution. Denna konvention ålägger konventionsstaterna att straffa en person som för att tillfredsställa en annan persons lust, anskaffar, lockar eller föranleder någon annan i prostitutionssyfte, eller medvetet finansierar eller tar del av finansiering av en bordell.³² En riktig ansats till en internationellt erkänd definition av brottet människohandel kom dock inte förrän Palermoprotokollet³³ från 2000 där människohandel definieras som:

Rekrytering, transport, överföring, hysande eller mottagande av personer genom hot om eller bruk av våld eller andra former av tvång, bortförande, bedrägeri, vilseledande, maktmissbruk eller missbruk av en persons utsatta belägenhet eller givande eller mottagande av betalning eller förmåner för att erhålla samtycke från en person som har kontroll över en annan person i syfte att utnyttja denna person. Utnyttjande ska innebära åtminstone utnyttjande av andras prostitution eller andra former av sexuellt utnyttjande, tvångsarbete eller tvångstjänst, slaveri eller med slaveri jämförbara bruk och sedvänjor, trälldom eller avlägsnande av organ.³⁴

Den lagstiftning som gäller i Sverige för att förhindra prostitution och människohandel inkluderar Förbud mot köp av sexuella tjänster från 1 januari 1999, som reglerar den som "skaffar sig en tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning"³⁵; Lagen mot koppleri, som har funnits länge i strafflagstiftningen och som reglerar personer som "främjar eller på ett otillbörligt sätt utnyttjar att en annan person har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning"³⁶; samt Lagen mot människohandel från 2002 som täcker in människohandel både för sexuella ändamål och andra ändamål. Den reglerar också den person som:

...med utnyttjande av någons utsatta belägenhet eller med något annat sådant otillbörligt medel rekryterar, transporterar, inhyser, tar emot eller vidtar någon annan sådan åtgärd med en person och därigenom tar kontroll över personen i syfte att personen ska 1. Utsättas för brott enligt 6 kap. 1, 2, 3, 4, 5, eller 6§, utnyttjas för tillfälliga sexuella förbindelser, eller på annat sätt utnyttjas för sexuella ändamål.³⁷

Det som krävs för att döma en person för människohandel är endast att syftet att utnyttja en annan person finns. Själva utnyttjandet behöver alltså inte ha ägt rum. Att en brottsutsatt har samtyckt till utnyttjandet saknar också betydelse

om något av de otillbörliga medel som räknas upp i definitionen har använts. Det betyder att den brottsutsatta personen kan ha gått med på att transporteras någonstans och även samtyckt till att utföra sexuella tjänster men om han eller hon har vilseletts gällande de verkliga villkoren, eller om dennas sårbara situation har missbrukats, saknar alltså samtycket juridisk betydelse.³⁸ 2010 togs också det så kallade kontrollrequisitet bort och man behöver inte längre bevisa att gärningsmannen tagit kontroll över den brottsutsatta genom användningen av otillbörliga medel för att få en fällande dom.³⁹

Syftet med människohandel för sexuella ändamål kan vara våldtäkt, sexuellt tvång och utnyttjande i prostitution eller pornografi.⁴⁰ Det som primärt upprätthåller människohandel är efterfrågan på sexuella tjänster, samt fattigdom, sociala och ekonomiska ojämlikheter, globalisering, politisk instabilitet och konflikter som försätter personer i en behovssituation där det är svårt att försörja sig.⁴¹

Människohandel kan förekomma både inom och mellan länder. Människohandel kallas gränsöverskridande då den utsatte rekryterats eller transportrats från ett land till ett annat, och det alltså blir en internationell verksamhet.⁴² Människohandel är en global verksamhet, svår att stoppa och förhindra för att den sträcker sig över flera nationsgränser, mellan ursprungsland, transitland och mottagarland. Sverige är främst ett transitland och mottagarland. UNHCR, FN:s Höga kommissionär för flyktingar, uppskattar att mellan 700 000 och fyra miljoner män, kvinnor och barn utsätts årligen för människohandel, uppgifter som stöds av UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), FN:s organ mot brott och narkotika som uppskattar att flera miljoner personer är utsatta för människohandel varje år. Av dessa utsattes cirka 79 procent år 2006 för människohandel för sexuella ändamål, och mellan 2003 och 2006 var de allra flesta, 65 till 75 procent, brottsutsatta kvinnor. Ungefär 15–25 procent var barn och 15 procent män. Rikskriminalpolisen har uppskattat att mellan 400 till 600 kvinnor fördes till Sverige år 2003 för att utnyttjas för prostitution.

Ytterligare uppskattningar inte gjorts sedan dess då det rör sig om en dold verksamhet som är svår att uppskatta. Dessutom varierar polisens resurser för att kartlägga denna brottslighet kraftigt från län till län och från år till år. Det är också omöjligt att identifiera eller lokalisera alla personer som iakttas eller noteras under spaning.⁴³ Det kan dessutom vara svårt att bevisa att gärningspersonen använt sig av otillbörliga medel och därmed avgöra vad som är människohandel, koppleri eller grovt koppleri.⁴⁴ Istället talar man ofta om hur många polisanmälningar för människohandel för sexuella ändamål som har gjorts för att därmed få en uppskattning av hur stort problemet är.⁴⁵ Under 2003 gjordes 21 anmälningar om människohandel, två personer dömdes för människohandel och elva personer för människohandelsliknande brott. Under 2004 var anmälningarna 29 stycken, men ingen dömdes för människohandel, dock dömdes 20 personer för människohandelsliknande brott. Under 2005 gjordes

44 anmälningar, sju personer dömdes för människohandel och 27 personer för människohandelsliknande brott.⁴⁶

I Rikskriminalpolisens rapport från 2006 fanns 26 polisanmälningar om människohandel för sexuella ändamål, elva personer dömdes för brottet och i flera fall omfattade domarna även annan brottslighet. Under 2007 dömdes två personer för människohandel⁴⁷ och år 2009 anmäldes 60 människohandelsbrott, varav 34 gällde sexuella ändamål.⁴⁸

I Sverige har samtliga personer som varit utsatta för människohandel för sexuella ändamål varit flickor och kvinnor.⁴⁹ När män eller pojkar faller offer för människohandel i Sverige handlar det om andra ändamål än sexuella.⁵⁰ Enligt Brottsförebyggande rådet är kvinnor som i Sverige ingått i organiserad sexhandel mellan femton och tjugofem år gamla. I vartannat fall rör det sig om omvända flickor. Enligt Rikskriminalpolisen kommer kvinnorna från en rad olika länder vilka varierar från år till år, några exempel är Estland, Polen, Ryssland, Rumänien, Slovakien, Kosovo, Kenya och Nigeria. I stort visar studier att kvinnor kommer till Sverige främst från forna Östeuropa, med ett fåtal från Thailand och Filippinerna.⁵¹ Många av de gärningspersoner som legat bakom människohandeln som utretts 1999–2008 har haft en stark anknytning till det land som brottsoffren kommit ifrån. Majoriteten av gärningspersonerna har vistats en längre tid i Sverige och behärskar ofta svenska.⁵²

Människohandel för sexuella ändamål är en företeelse som har sina rötter i fattigdom och förtryck. De kvinnor som utsätts kommer ofta från länder med låg välfärd och utan sociala skyddsnet. De tillhör ofta en marginaliserad grupp i hemlandet och har vuxit upp i dåliga familjeförhållanden. Genom löften om bra jobb och bekvämt liv så lockas de av personer i sitt sociala nätverk, av kollegor eller släktingar, till att resa till något mottagande västland. Väl framme mottas de av en helt annan verklighet, och får ofta reda på att de nu är skyldiga någon kostnad för resan och måste betala av sin ”skuld”. I väst möter kvinnan som sexsäljare en köpare, som ofta är man, utbildad och med regelbunden inkomst. I det mötet finns ingen jämlikhet. Människohandel karaktäriseras av sin slavliknande verksamhet. Att sälja sex sker inte av fri vilja, och det finns inget utrymme för förhandling. De flesta personer som utsätts för människohandel för sexuella ändamål vet ofta om att de kommer att utnyttjas i prostitution men är ofta inte medvetna om de verkliga villkoren, det ekonomiska upplägget, levnadsförhållandena, övergrepp och graden av personlig ofrihet.⁵³ En undersökning av UNODC från 2006 som omfattade 14 stater visade att 95 procent av kvinnorna inom människohandeln hade utsatts för fysiskt eller sexuellt våld. Även om dessa personer kan ta sig ur sin situation och återvända till sitt hemland, är risken stor att de blir utstötta från samhället och återigen hamnar i en utnyttjande situation.⁵⁴

Människohandel är en kedja av legala och illegala aktörer som alla bidrar till verksamheten på olika sätt. Några av dem kan kallas ”profitörer” och andra

”främjare”. ”Profitörer” är de som gör en vinst på verksamheten och utgörs i många fall av kopplare, människohandlare eller rekryterare. ”Främjare” utgörs däremot av de som medvetet eller omedvetet medverkar till att verksamheten fortgår, som busschaufförer, taxichaufförer, restaurang och hotellpersonal, lägenhetsuthyrare med flera. De som omedvetet bidrar är således de som inte ser, eller uppmärksammar att det handlar om människohandel för sexuella ändamål. Enligt Brottsförebyggande rådet så kan dessa människor, om de lär sig att tyda tecknen och bli mer observanta, vara viktiga nyckelpersoner i att tipsa polisen om att brott har begåtts.⁵⁵

Människohandel innebär för den utsatta personen bland annat isolering, hot, förnedring, mental misshandel, manipulering, våld, sexuella övergrepp, tortyr, påtvingat drogintag och kränkande arbets- och levnadsförhållanden. De brottsutsatta har också förhöjd risk för sexuellt överförbara sjukdomar. Dessa trauman är ofta upprepade och ihållande. De brottsutsatta kan uppleva post-traumatisk stress, ångest och depression.⁵⁶ Samtidigt är människohandel inte så synlig som man tror. Det är sällan att man blir vittne till att våld begås mot kvinnorna, de behöver heller inte bära tecken på yttre våld eller misär, eller vara inlåsta i lägenheter, även om det också förekommer. Ofta är tvånget mycket mer subtilt, speciellt som kvinnorna mestadels inte kan språket och inte har någon kontakt med det svenska samhället. Kopplare eller hallickar är dessutom måna om att kvinnorna ska framstå som självständiga oberoende företagare eftersom sexköpare inte vill medverka till trafficking.

Enligt Kajsa Wahlberg, nationell Rapportör om människohandel på Rikskriminalpolisen, är det svårt att veta exakt hur stor del av sexindustrin i Sverige som har kopplingar till organiserad brottslighet, men med största sannolikhet rör det sig om en majoritet av sexindustrin.⁵⁷ Detta innebär att man sannolikt bidrar till den organiserade brottsligheten då man bidrar till sexindustrin på ett eller annat sätt. Europol har rapporterat att ökningen av människohandel för sexuella ändamål inom EU kan relateras direkt till efterfrågan, dels från sexköpare, dels också från den enorma vinst som människohandlare, klubbägare och hallickar gör på verksamheten.⁵⁸

Statstjänstemannens roll

Prostitution, pornografi och människohandel är ämnen som inte enkelt låter sig definieras eller hanteras. Det är ämnen som rör det mest privata och som väcker starka känslor. För staten handlar det i slutändan om att säkerställa att alla kan åtnjuta sina mänskliga rättigheter och inte utsättas för kränkningar, tortyr och slaveri. Det finns flera olika tolkningar och teorier om vilka och vems rättigheter som kränks, och strategier och lagstiftning har därför utvecklats olika i olika länder. I Sverige har regeringens *Handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål* visat inriktningen för myndigheters och organisationers arbete med frågorna. Den innehåller åt-

gårder specifikt riktat mot att bekämpa brottsligheten och att bättre bemöta och skydda dem som har utsatts för tvång, kränkningar och sexuella övergrepp. En av åtgärderna gäller också etiska riktlinjer inom statsförvaltningen, för att förebygga och hantera att statstjänstemän bidrar till prostitution och människohandel för sexuella ändamål i samband med tjänst. Vad innebär det för den individuella tjänstemannen?

Staten, och därmed individer i dess tjänst, har ett speciellt ansvar för att säkra allas, kvinnors och mäns, flickors och pojks, mänskliga rättigheter. Som statstjänsteman är du satt att främja statens verksamhet och utgör en representant för staten när du anses vara i tjänst. Därmed antas du också följa de värderingar och principer som svenska staten fastställt. Detta inkluderar den statliga värdegrunden, där du som statstjänsteman förväntas upprätthålla principer som opartiskhet, demokrati och fri åsiktsbildning.

Den här artikeln har försökt visa på komplexiteten av skydd av de mänskliga rättigheterna när det handlar om prostitution och människohandel. Några av de frågeställningar som har tagits upp inkluderar: Hur kan man tänka när mänskliga rättigheter står i konflikt med varandra? Vem är det som bestämmer graden av frivillighet när det gäller prostitution? Återspeglar pornografi, prostitution och människohandel de stereotyper av makt och kön som finns i samhället? Finns det någon skillnad mellan prostitution och människohandel?

Det är viktigt att fortsätta diskussionen kring de här frågorna, inom myndigheterna, på din arbetsplats. Hur kan du och dina kollegor som individer förhindra att bidra till människohandel och utnyttjande av människor? Och hur kan ni få stöd av er myndighet i det arbetet? Men med diskussionen så kommer också ett ansvar att förstå och öka sin kunskap om dessa frågor och hur vi som arbetar i statsförvaltningen kan förhindra att vi direkt, eller indirekt, bidrar till verksamhet som prostitution och människohandel. Det är i slutändan efterfrågan som styr, direkt och indirekt.

Vilken typ av statsförvaltning vill du representera?

Litteratur

Abelsson, Jonna och Anna Hulusjö: *I sexualitetens gränstrakter – en studie av ungdomar i Göteborg med omnejd som säljer och byter sexuella tjänster*, Göteborgs stad, 2008

Brottförebyggande rådet: *Sexuell människohandel – En fråga om tillgång och efterfrågan*, rapport 2008:24

Bunch, Charlotte: *Transforming Human Rights from a Feminist Perspective*, i *Women's rights, human rights – international feminist perspectives*, Julie Peters och Andrea Wolper (red), Routledge, 1995.

Charlesworth, Hilary, Christine Chinkin och Shelley Wright: *Feminist Approaches to International Law*, 85 A.J.I.L 613, 1991

- Engle, Karen: *After the Collapse of the Public/Private Distinction: Strategizing Women's Rights*, i "Reconceiving Reality: Women and International Law", Dorinda Dallmeyer (red), American Society of International Law 1993
- Eriksson, Maria: *Defining Rape: Emerging Obligations for States under International Law?* Örebro Universitet, 2010
- Förbud mot köp av sexuell tjänst, En utvärdering 1999–2008*, SOU 2010:49
- Handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål*, Regeringens skrivelse 2007/08:167
- Herz, Marcus och Thomas Johansson: *Maskuliniteter – kritik, tendenser, trender*, Liber, 2011
- Integrations- och jämställdhetsdepartementet: *Prostitution och människohandel – en kränkning av mänskliga rättigheter*, juli 2010
- Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete: *Interventioner mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål – En systematisk kartläggning med kompletterande intervjuer av svenska insatser*, Socialstyrelsen, juni 2008
- Kunskapscentrum, Uppsala Universitet: *Människohandel för sexuella ändamål*. www.nck.uu.se/Kunskapscentrum/Kunskapsbanken/amnen/Sarskilt_utsatta_grupper2/Manniskohandel_for_sexuella_andamal/
- Kännedom om prostitution*, Socialstyrelsen, 2007
- Könshandel*, SOU 1995:15, Socialdepartementet, 1995
- Larsdotter, Suzann, Jonas Jonsson och Mina Gäredal: *Osynliga synliga aktörer – Hbt-personer med erfarenhet av att sälja och/eller köpa sexuella tjänster*, RFSL, 2011
- Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel
- Människohandel och prostitution ur ett svenskt perspektiv*, reviderad version, 2010
- Nätverket mot Trafficking: *Vad är trafficking?* www.natverketmottrafficking.se/text/omtrafficking.html
- Reilly, Niamh: *Women's Human Rights, Seeking Gender Justice in a Globalizing Age*, Polity Press, 2009.
- Rikspolisstyrelsen: *Människohandel för sexuella och andra ändamål 2007–2008*, Lägesrapport 10, Rapport 2009:1, Polisavdelningen, 2009
- Stenberg Ribeiro, Emma: *Människohandel – en kränkning av mänskliga rättigheter*, UNIFEM Sverige, april 2009.
- Tilläggsprotokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn, till FN:s konvention den 15 november 2000 mot gränsöverskridande organiserad brottslighet, SÖ 2004:22

1. Handlingsplanen mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål, Regeringens skrivelse 2007/08:167.
2. FN:s konvention om avskaffande av all slags av diskriminering av kvinnor (CEDAW), 1979.
3. Regleras bland annat i Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, 1966, Art 19:2.
4. Rätten till reproduktiv hälsa, inkluderande ett säkert och njutbart sexliv finns i Programme of Action, framtagen vid FN:s internationella befolkningskonferens i Kairo, (ICPD), 1994, och som är moraliskt bindande på medlemsstater.
5. Sören Öman: Vad är lagligt? En arbetsrättslig vägledning om sexköp och porrkonsumtion i samband med statlig tjänst, Krus, 2011.
6. Egen översättning, originaltext: "All men are created equal".
7. Charlesworth, Chinkin, Wright: *Feminist Approaches to International Law*, 85.
8. A.J.I.L 613, 1991, Charlotte Bunch: *Transforming Human Rights from a Feminist Perspective*, i "Women's rights, human rights – international feminist perspectives", Julie Peters och Andrea Wolper (red), Routledge, 1995.
8. Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, 1966, art 23:1.
9. Charlesworth, Chinkin, Wright: *Feminist Approaches to International Law*, s. 85.
9. A.J.I.L 613, 1991
10. Karen Engle: *After the Collapse of the Public/Private Distinction: Strategizing Women's Rights*, i "Reconceiving Reality: Women and International Law", Dorinda Dallmeyer (red), American Society of International Law 1993.
11. Maria Eriksson: *Defining Rape: Emerging Obligations for States under International Law?* Örebro Universitet, 2010, s. 297.
12. Maria Eriksson, 2010, s. 298.
13. Niamh Reilly: *Women's Human Rights, Seeking Gender Justice in a Globalizing Age*, Polity Press, 2009, s. 32–33.
14. Könshandel, SOU 1995:15, Socialdepartementet, 1995.
15. Abellsson och Hulusjö, 2008, s. 7.
16. Förbud mot köp av sexuell tjänst, En utvärdering 1999–2008, SOU 2010:49, s. 58.
17. Suzann Larsdotter, Jonas Jonsson och Mina Gäredal: *Osynliga synliga aktörer – Hbt-personer med erfarenhet av att sälja och/eller köpa sexuella tjänster* RFSL, 2011, s. 300.
18. Sexuell människohandel – En fråga om tillgång och efterfrågan, Brottsförebyggande rådet, 2008, s. 26.
19. BRÅ, 2008, s. 42.
20. BRÅ, 2008, s. 49–50.
21. BRÅ, 2008, s. 41.
22. Kännedom om prostitution, Socialstyrelsen, 2007.
23. Stenberg Ribeiro, 2009, s. 15.
24. Socialstyrelsen, 2008, s. 19.
25. Socialstyrelsen, 2008, s. 19.
26. Socialstyrelsen, 2008, s. 14.
27. Sally Engle Merry: *Gender Violence – A Cultural Perspective*, Wiley-Blackwell, 2009, s. 93–97.
28. Stenberg Ribeiro, 2009, s. 14.
29. BRÅ, 2008, s.23.
30. Herz och Johansson, 2011, s. 28–29.
31. Larsdotter, Johansson och Gäredal, 2011, s. 18
32. Convention for the Suppression of the traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, 1950, FN.
33. Tilläggsprotokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn, till FN:s konvention den 15 november 2000 mot gränsöverskridande organiserad brottslighet, SÖ 2004:22.
34. SÖ 2004:22.
35. Brottsbalken 6 kap. 11§
36. Brottsbalken 6 kap. 12§
37. Brottsbalken 4 kap. 1 a §
38. Människohandel och prostitution ur ett svenskt perspektiv, Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010., s. 13, Stenberg Ribeiro, 2009, s. 20.
39. Människohandel för sexuella ändamål, Kunskapscentrum, Uppsala Universitet. http://www.nck.uu.se/Kunskapscentrum/Kunskapsbanken/amnen/Sarskilt_utsatta_grupper2/Manniskohandel_for_sexuella_andamal/
40. Människohandel för sexuella ändamål, Kunskapscentrum, Uppsala Universitet.
41. Prostitution och människohandel – en kränkning av mänskliga rättigheter, Integrations- och jämställdhetsdepartementet, juli 2010.
42. Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010, s. 13.
43. Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010, s. 15.
44. BRÅ, 2008:24, s. 20.
45. Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010, s. 14.
46. Nätverket mot Trafficking: Vad är trafficking? <http://www.natverketmottrafficking.se/text/omtrafficking.html>
47. BRÅ, 2008:24, s. 20.
48. Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010, s. 14.
49. Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010, s. 15.
50. Människohandel för sexuella och andra ändamål 2007–2008, Rikspolisstyrelsen, 2009, s. 10.
51. BRÅ, 2008, s. 28.
52. Rikspolisstyrelsen, 2009, s. 6.
53. Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010, s. 18.
54. Stenberg Ribeiro, 2009, s. 11.
55. Brottsförebyggande rådet, <http://www.bra.se>
56. Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010, s. 29.
57. Nationellt metodstöd mot prostitution och människohandel, 2010, s. 15.
58. Stenberg Ribeiro, 2009, s. 13.

Gråzoner och sexuella trakasserier – reflektioner kring gränsdragningar och jämställdhet i arbetslivet

Av Gunilla Carstensen

Jag har hört talas om universitetslärare, framför allt män, som lämnar arbetsdörren öppen när de handleder studenter (både män och kvinnor) för att de är rädda för att bli anklagade för trakasserier och diskriminering. Jag vet inte hur vanligt detta är men det väcker frågor om relationen mellan det privata och det offentliga och om vad som är korrekt beteende på arbetsplatsen. Det vittnar om att gränserna för vad som är godtagbara och icke-godtagbara beteenden inte (alltid) är tydliga. Det finns en tveksamhet och osäkerhet om var gränserna går för sociala samspel och om andra personer i omgivningen (såväl arbetskolleger som kunder, klienter, brukare) förhåller sig till liknande gränser och normer som man själv gör. Att motverka och förhindra sexuella trakasserier och kränkningar är en viktig del i arbetet att skapa jämställdhet på arbetsplatsen.

Själva begreppet sexuella trakasserier är otydligt och oklart. Till viss del kan oklarheten förklaras av att tolkningen av huruvida handlingar är sexuella trakasserier beror på yttre omständigheter som exempelvis vilken kontext handlingarna utspelas i (en arbetsplats, på krogen, hemma, i en bilkö etcetera) och vilken relation de inblandade har (kolleger, bekanta, obekanta etcetera).

Begreppets oklarhet beror dessutom på att den officiella definitionen inte överensstämmer med hur begreppet används i praktiken i arbetsplatsrelaterade situationer. Det kan finnas skäl till att inte precisera begreppet, men detta öppnar samtidigt för ett utrymme där enskilda handlingar och konkreta situationer både tolkas som sexuella trakasserier och inte som sexuella trakasserier. När en enskild handling tolkas är det visserligen den utsattas upplevelse av handlingen som ska vara avgörande för om den är sexuellt trakasserande (subjektivt kriterium). Men när åtgärder ska vidtas med anledning av handlingen tolkas denna i ett utifrånsperspektiv (objektivt kriterium). På samma gång öppnar det subjektiva kriteriet för risken att grundlösa anklagelser börjar cirkulera och fästs vid vissa kolleger på arbetsplatsen. En situation av en slags social stigmatisering kan skapas. På grund av begreppets bristande precision går det med andra ord att anlägga skilda perspektiv på samma handling, men det finns också ett stort tolkningsutrymme inom de båda tolkningsperspektiven. Jag

kommer att visa hur tolkningsutrymmet används för att definiera ovälkomna handlingar från arbetskamrater som något annat än sexuella trakasserier.

Ett annat dilemma med ett förbud mot sexuella trakasserier för att främja jämställdhet är att det finns en risk att endast sådana beteenden som klassificeras som just sexuella trakasserier föranleder reaktioner och åtgärder. Eftersom begreppet ger utrymme för en snäv tolkning, kommer en mängd beteenden som är problematiska från jämställdhetssynpunkt att passera utan reaktion eller ifrågasättande. Då syftet med att förbjuda sexuella trakasserier tvärtom är att främja jämställdhet och likabehandling på arbetsplatser, finns det därför anledning att se närmare på vad som räknas som sexuella trakasserier och vad som inte gör det; jag vill undersöka gråzonen som uppstår i diskussionen om sexuella trakasserier. Jag kommer därför att reflektera över gränsen mellan vad som räknas som icke-godtagbara och godtagbara sexuella beteenden och handlingar på arbetsplatsen.

Kontextens och relationens betydelse för tolkningen

En och samma handling (eller beteende) uppfattas på olika sätt beroende i vilket sammanhang – kontext – den äger rum. Det vi uppfattar som accepterat beteende i en kontext behöver inte vara det i en annan kontext. Det finns en skillnad som beror på om handlingen utspelar sig på en privat arena eller på en offentlig arena, men också på vilken relation individerna står i förhållande till varandra. Detta kan synas självklart. Vi kan nog vara ganska överens om att det till exempel är skillnad på att få en klapp på rumpan hemma av sin sambo jämfört med på jobbet av sin chef. På den offentliga arenan, dit arbetsplatsen räknas, finns vissa förväntningar och föreställningar om hur vi ska bete oss, både i förhållande till den professionella yrkesrollen men också i förhållande till varandra i de sociala rummen på jobbet (fikaraster, personalfester etcetera). Det finns vissa normer som formar arbetsplatsen. En del av dessa normer kan vara uttalade och tydliga, medan andra är mer outtalade och dolda men ändå närvarande för hur sammanhanget och samspelet formas och utvecklas.

Ett fenomen som *flirt* är något som oftast ses som något som hör till den privata arenan och inte som något som hör till arbetsplatsen. Vi förväntas till exempel inte att gå till jobbet för att flirta medan det kan vara ett mer förväntat beteende på till exempel krogen. I praktiken förekommer givetvis fenomenet också på jobbet, exempelvis är det många parrelationer som inleds just på arbetsplatsen men det viktiga i det här resonemanget är de ideal och föreställningar som är närvarande i formandet av *bilden av arbetsplatsen* och hur den ska vara.

”På jobbet ska det vara jobbet” sa en kvinna som jag intervjuade angående sexuella trakasserier. Denna utsaga uttrycker en vanlig uppfattning att arbetsplatsen ska vara ordnad utifrån normer som föreskriver något annat än den privata sfären, arbetsplatsen ska präglas av rationalitet, objektivitet och neu-

tralitet. Dessa normer förväntas i någon mening finnas oavsett individerna; de liksom bara är där och upprätthåller arbetsplatsen såsom vi förväntar oss att den ska vara ordnad. Att det ska vara "jobbet på jobbet" indikerar också att arbetsplatsen ska vara inriktad mot arbetsuppgifterna, och inte mot faktorer som ligger utanför dessa som till exempel hur den enskilda arbetstagaren känner sig just den dagen, arbetstagarens kön, sexualitet etcetera. Att det ska vara arbetet som är i fokus på arbetsplatsen är förstås en vanlig uppfattning och utgångspunkt för hur samhället organiseras och fungerar. Det är också en viktig utgångspunkt för jämställdhetsarbetet, nämligen att det ska vara individernas formella kompetens och meriter som ligger till grund för t ex anställningar. Det ska inte vara godtyckliga värderingar som ligger till grund för bedömningar utan arbetsplatsen liksom övriga samhällsorganisationer ska präglas av förutsägbarhet och saklighet.¹

Det privata och det offentliga har skilda normuppsättningar och skapar olika tolkningsutrymmen. Det är samtidigt viktigt att beakta att vad som definieras som det ena eller det andra, privat eller offentligt, alltid är relativt; det beror på hur situationen tolkas och vilka förväntningar (normer) som knyts till situationen. En krog kan både vara en fritidsorienterad arena och en arbetsplats beroende på utifrån vems perspektiv situationen definieras. På en och samma arena kan det alltså finnas skilda normer och förväntningar som bryts mot varandra. Som vi kommer att se har detta sammantaget en avgörande betydelse för hur sexuella trakasserier kan begripas och kommuniceras.

Samtliga aspekter som jag hitintills har lyft fram har stor relevans för förståelsen av sexuella trakasserier.

Arbetslivet förväntas bygga på rationalitet, objektivitet och neutralitet vilket indikerar att till exempel kön och sexualitet fränkänns relevans i arbetet.² Det ska vara individernas formella kompetenser och kvalifikationer som avgör arbetsuppgiften och positionen i hierarkin. Feministisk och genusteoretisk forskning har dock visat att kön som kategori har betydelse för hur kompetens och kvalifikationer värderas och bedöms. Den svenska arbetsmarknaden är starkt könsuppdelad såväl horisontellt som vertikalt: män och kvinnor arbetar inom skilda områden och med skilda arbetsuppgifter; kvinnor tenderar att arbeta inom service och omsorg medan män tenderar att arbeta inom teknik och data. De arbeten som kvinnor gör har många gånger sämre karriärmöjligheter än de arbeten som män gör. Lönerna skiljer sig åt för män och kvinnor, inom vissa branscher har det börjat jämnas ut sig men män har fortfarande högre löner än kvinnor.³

Ett gemensamt kännetecken för de arbetsuppgifter som en majoritet kvinnor utför på arbetsmarknaden är, som Karin Widerberg uttrycker det "...holde hjulen i gang"⁴, det vill säga kvinnors arbeten innebär många gånger att assistera andra så att de kommer vidare med sina uppgifter som till exempel sekreteraren, receptionisten, servitrisen. Kvinnor förväntas vara tillgängliga och

omsorgsfulla, skriver Widerberg, och menar att kraven på kvinnlig tillgänglighet är något som är närvarande oavsett vilket slags jobb det handlar om. Att vara tillgänglig och omsorgsinriktad i jobbet kan också analyseras som en kulturellt förväntad kvinnlighet, det vill säga egenskaper som ofta förknippas med kvinnlighet. Det är först i frånvaron av dessa tecken som normer för kvinnlighet framträder mer tydligt och det är också i dessa situationer som normer för kön – kulturella och samhälleliga förväntningar och ideal – synliggörs. Formulerat annorlunda: så länge som vi alla agerar och beter oss på ett sätt som förväntas av oss återskapas ordningen, först när ordningen och normerna bryts eller rollerna förändras, blir vi i någon mening medvetna om att vi har agerat i enlighet med en föreställd ordning och normerna synliggörs. Piloten som visar sig vara kvinna eller barnmorskan som visar sig vara man överraskar oss för vi förväntar oss inte att en kvinna är pilot eller en man är barnmorska. Många yrken är könskodade det vill säga förknippade med att antingen män eller kvinnor innehar dem, vilket alltså blir synligt när förväntningar inte infrias.

Normer för kön kommer också till uttryck i det att vi förväntar oss att kvinnor respektive män beter sig i enlighet med sitt kön. Kön konstrueras genom en förväntad korrespondens mellan yttre och inre könstecken, det vill säga en biologisk kvinna förväntas bete sig på ett kvinnligt sätt och en biologisk man förväntas bete sig på ett manligt sätt. En kvinna som intar en professionell roll som vanligtvis associeras till män och maskulinitet som kirurg eller chef i näringslivet kan behöva iscensätta tecken på kvinnlighet genom kläder och agerande. ”Hårda nypor” på en kvinna kan riskera att göra henne till en okvinnlig chef medan ett ”mjukt sätt” kan riskera att hennes ledarskapsförmåga ifrågasätts. Kanske behöver hon vara extra trevlig och tillmötesgående utanför styrelsemötets väggar för att på så sätt bekräfta könsordningen.⁵

Det här betyder vidare att ett visst beteende tolkas på olika sätt beroende på om det är en man eller kvinna som företar det. En kvinna som bjuder upp ett antal män på en personalfest kan definieras som ”lätt på foten” eller som att hon är alltför ”sexuellt utmanande” vilket kan ifrågasätta både hennes person som yrkesmässiga kompetens. Medan en man som beter sig på ett liknande sätt snarare kan komma att bli bekräftad i sin manlighet om han dansar med ett flertal kvinnor.⁶

Föreställningen eller idealet om att kön och sexualitet ska sakna betydelse i arbetslivet är skenbar men ändå stark. Den förmenta könsneutraliteten får betydelse för utrymmet att begripa och kommunicera sexuella trakasserier. Könsteoretisk forskning har visat att könstillhörighet har betydelse i alla sammanhang och kontexter – även i sådana situationer som vi föreställer oss sakna betydelse som till exempel vid rekryteringar eller vid löneförhandlingar.⁷ Kvinnor förväntas skapa trivsel på arbetsplatsen genom att på olika sätt signalera kvinnlighet, samtidigt som det finns krav på att kön ska vara irrelevant. Detta öppnar för svårigheter att definiera erfarenheter som har med kön att göra.

Distinktionen privat och offentlig rymmer med andra ord också föreställningar om kön; kvinnor tenderar att förknippas till den privata sfären, till hemmet och familjen medan män i högre grad förknippas med den offentliga sfären, arbetet och produktionen. Kön, sexualitet och kropp associeras vidare till det privata medan det offentliga – arbetslivet – förväntas vara neutralt i detta avseende. Det offentliga ses som rationellt medan det privata ses som det irrationella. Dessa föreställningar rymmer alltså samtidigt föreställningar om kön, vilket innebär att kvinnor och kvinnlighet förknippas i högre utsträckning med kön, sexualitet och kropp medan män och manlighet inte gör det.

Kontexterna – de privata och de publika – skapar olika normer för förväntat beteende. Dessa normer länkar samtidigt till en könsordning. En och samma handling som exempelvis en klapp på kinden uppfattas på olika sätt om det är en man eller kvinna som utför handlingen, om det sker på krogen eller på arbetsplatsen, tillsammans med vänner eller med kolleger, om det är en överordnad som agerar mot en underordnad och tvärtom. Det finns en mängd olika omständigheter som får betydelse för hur beteenden och situationer tolkas och uppfattas av såväl personerna ifråga som den betraktande omgivningen.

Det är möjligt att betrakta begreppet sexuella trakasserier som ett sätt att försöka överbrygga och ifrågasätta distinktionen mellan det privata och det offentliga och därmed också könsordningen. Genom att det finns ett formellt ord för beteenden som inte uppfattas som godtagbara på en arbetsplats kan dessa giltiggöras som legitima problem och därmed kan mer jämställda arbetsplatser utvecklas.

Dilemman med den officiella definitionen av sexuella trakasserier

Sexuella trakasserier är som begrepp relativt nytt. Det myntades i den nordamerikanska kvinnorörelsen under mitten av 1970-talet.⁸ Det var en tid som präglades av starkt politiskt engagemang och där politiska sociala rörelser formades för att på olika sätt påverka samhället i riktning mot ett mer rättvist och jämställt samhälle.⁹ Kvinnorörelsen utmärktes av en strävan efter att göra det personliga politiskt och synliggöra kvinnors erfarenheter och villkor genom benämning och namngivande. Syftet med att skapa ett begrepp som sexuella trakasserier var att synliggöra många kvinnors erfarenheter i arbetslivet och därmed ändra fokus från den enskilda kvinnans problem och ansvar till att blottlägga och problematisera könsrelationen strukturellt. Begreppet *sexual harassment* avsåg med andra ord att skapa legitimitet för ett område som tidigare hade marginaliserats i det officiella samhället.¹⁰

Från det feministiska perspektivet har sexuella trakasserier tagit steget in i den officiella jämställdhetsdiskursen och har inorporerats i samhällets normativa instanser. Exempelvis är det numera ett krav att samtliga arbetsplatser måste ha en policy och handlingsprogram mot sexuella trakasserier. Detta har fått en del feminister att definiera denna utveckling som "the success story

of twentieth-century feminism”.¹¹ Andra ställer sig mer kritiska och menar att kvinnor har förlorat kontrollen över vad sexuella trakasserier ska betyda och att det är dags att omformulera begreppet eftersom handlingsprogram som ska motverka problemet i praktiken visar sig vara tandlösa.¹²

Den första svenska undersökningen om sexuella trakasserier gjordes för snart trettio år sedan och därefter har termen fått starkt genomslag i den officiella samhälls- och jämställdhetsdebatten, kanske särskilt i Sverige.¹³ Sexuella trakasserier – och från och med en lagändring 1998 också beteenden som definieras som kränkningar på grund av kön – är juridiskt reglerade och ingår som en viktig del i samhällsinstitutionernas jämställdhetsarbete. Ingen ska bli sexuellt trakasserad eller kränkt på jobbet!

Den samhälleliga officiella dialogen om sexuella trakasserier – statliga utredningar, policydokument och mer forskningsbaserade undersökningar – präglas av en upptagenhet av att försöka avgränsa och definiera vad sexuella trakasserier är för något och vilka handlingar som kan räknas som sexuella trakasserier. I den officiella definitionen av sextrakasserier och könskränkningar framgår att det är den utsatta individen som avgör vad som är ett trakasserier eller en kränkning. På exempelvis Diskrimineringsombudsmannens hemsida står det: ”Trakasserier är ett beteende som är ovälkommet. Det är du som är utsatt för trakasserier som avgör vad som är kränkande. Samma beteende kan uppfattas som trakasserier av en person medan en annan person inte alls behöver bli illa berörd”.¹⁴ Detta innebär ett dilemma: ett och samma beteende tillskrivs olika innebörder och betydelser avhängigt vem som blir utsatt för det. Med andra ord präglas begreppet eller för den delen *fenomenet* av subjektivitet; det är den subjektiva tolkningen som definierar problemet. Fast ändå inte. För på samma gång är arbetsgivaren skyldig att utreda (påstådda) trakasserier och kränkningar och då blir huvudfrågan huruvida det verkligen har hänt det som påstås ha hänt och om det ska bedömas som sextrakasserier. Den subjektiva definitionen och tolkningen blir därmed prövad av en yttre instans som förväntas att objektivt pröva subjektets tolkning och komma fram till om det finns fog för tolkningen. Är den allmänt giltig eller föreligger det faktorer och omständigheter som försvårar eller försvagar giltighetsanspråken? Subjektet ges alltså å ena sidan ett tolkningsföreträde, å andra sidan förutsätts det att det finns mer objektiva kriterier för vad som ryms inom begreppet.

Det dilemma som urskiljs mellan å ena sidan den officiella definitionen som ger subjektet tolkningsföreträde, å andra sidan den officiella praktiken som måste ifrågasätta densamma, gör att begreppet sexuella trakasserier präglas av otydligheter. Begreppet möjliggör att alla slags handlingar och beteenden kan kvalificeras som sexuella trakasserier beroende på individens tolkning; ett beteende som uppfattas som trakasserier gör att det är trakasserier. Samtidigt ger begreppet utrymme för att inte tolka något som sexuella trakasserier, det vill säga om ingen individ tolkar beteenden och handlingar i dessa termer så

är de inte trakasserier. Betraktat utifrån perspektivet att det finns vissa handlingar, beteenden och situationer som objektivt sett är trakasserier, så har den subjektiva uppfattningen och tolkningen ingen betydelse. Om de objektiva förutsättningarna är uppfyllda är det fråga om ett sexuellt trakasserier oavsett individens definition. Otydligheten öppnar alltså för en förståelse eller uppfattning av att allt kan vara sexuella trakasserier, alla beteenden som en individ uppfattar som trakasserier är ett trakasserier, samtidigt som det kan innebära att ingenting är sexuella trakasserier om ingen individ uppfattar det på det sättet. Antingen fransas kanterna så att ingenting ryms inom sextrakasserigränsen, eller så är det möjligt att fånga en mängd beteenden och upplevelser inom dess gränser och se det som trakasserier.

Mot bakgrund av detta är det svårt att undersöka sexuella trakasserier. I intervjuer som jag har gjort med forskarstuderande kvinnor om sexuella trakasserier visar sig olika dilemma när de resonerar mer allmänt om sextrakasserier och när de förhåller sig till egna erfarenheter.¹⁵ På frågan "Vad är sextrakasserier enligt dig?" ger de uttryck för att alla slags handlingar och beteenden som den utsatta individen uppfattar som icke-önskade är sexuella trakasserier. Gränsen för sexuella trakasserier är alltså subjektiv. Samtidigt är det vissa specifika beteenden och handlingar som urskiljs som sexuella trakasserier – oavsett individens uppfattning. Gränsen för ett trakasserier kan med andra ord också fastställas mer objektivt. Det talas om glasklara respektive icke-glasklara trakasserier, om klassiska respektive flummiga trakasserier, och om faktiska och subtila trakasserier. Exempel på så kallade faktiska eller tydliga sexuella trakasserier som ges är fysiska närmanden, kommentarer om utseende, kläder och kropp eller att missbruka en maktposition genom att exempelvis kräva sexuella tjänster eller när en tidigare sexuell och ömsesidig relation bryts och den överordnade parten börjar att frysa ut den mer underordnade parten genom att exempelvis sluta hälsa. Olika slags beteenden och situationer kan vara trakasserier; allt från verbala kommentarer till fysiska kränkningar men också den formella positionen, det vill säga i vilken arbetsmässig relation parterna står till varandra tillskrivs betydelse. Betraktat på detta sätt är spannet för vad som räknas som trakasserier relativt stort; allt från mer subtila former till mer tydliga och konkreta övergrepp ryms inom gränsen för sexuella trakasserier.

Men när det kommer att handla om självupplevda erfarenheter av kränkningar förändras bilden. Från en relativt vid och bred uppfattning krymper denna avsevärt. En intervjuperson säger till exempel att hon inte har "...varit utsatt för något som ens skulle kunna likna en klapp i stjärten". Andra intervjupersoner ger uttryck för att de inte motsvarar en sådan typ av kvinna som blir utsatt för sådana situationer ("jag är kanske inte sinnebilden för den här söta, väna doktorandtjejen", "jag är mer den här tuffa personen som inte många vågar ge sig på").

Samtidigt berättar samtliga intervjupersoner om situationer och episoder

i den akademiska vardagen – ja, på jobbet – som enligt deras mer principiella förståelse av sexuella trakasserier skulle räknas som sextrakasserier men som i förhållande till mer konkreta situationer inte gör det. I intervjuerna berättas det till exempel om äldre manliga forskare "som liksom gullar" med yngre kvinnliga forskarstuderande och kommenterar deras privatliv; manliga kolleger som plötsligt kommer och tar nackgrepp på den kvinnliga kollegan när hon står och är inbegripen i ett professionellt samtal på en officiell mottagning; manlig rumskamrat som skickar e-post och liknar den kvinnliga kollegan vid en tiger som egentligen vill äta upp honom och som utsätter henne för en "klapp på rumpen" när de möts i en smal korridor eller handledare som gör sexuella närmanden mot sina kvinnliga doktorander.

Erfarenheterna är varken önskade eller välkomna men tolkas inte som sextrakasserier med hänvisningar till att just de här personerna är ju "sådana". Det vill säga att dessa beteenden tolkas som uttryck för en viss slags personlighet som gör att "alla kvinnor är lika intressanta", som en intervjuperson uttrycker det. Det kan också handla om tolkningar som har att göra med hur ofta respektive hur sällan det sker. Om det ses som en förstagångsföreteelse ("det var bara en gång som det var så") är det sällsyntheten som blir betydelsebärande för definitionen, och om det ses som något som ständigt förekommer ("det händer alla kvinnor") är det regelbundenheten och att det är så vanligt förekommande som tillskrivs betydelse.

I intervjuerna förekommer utsagor som "...om han hade tryckt upp mig mot väggen och gjort någonting, då skulle det inte vara något snack om saken" ...han stöter aldrig på någon så att han verkligen skulle vilja få en i säng, han har aldrig visat intresse av att gå längre" eller "...han hade ju ändå inte försökt våldta henne". Dessa utsagor vittnar om att gränsen för sextrakasserier flyttas till att omfatta grova och våldsamma övergrepp.

I en intervjuundersökning där forskande kvinnor hade valts ut just för att de hade uppgivit erfarenheter av trakasserier och kränkningar visade det sig att även denna grupp ogärna ville definiera erfarenheter på detta sätt.¹⁶ I den levande vardags/arbetspraktiken tycks sexuella trakasserier upplevas som en främmande tolkningsram att använda. Gemensamt för båda dessa grupper är att situationerna är "ovälkomna" och på så sätt *över gränsen* för vad som ses som accepterat beteende på en arbetsplats samt att erfarenheterna har inneburit olika slags begränsningar. Det utvecklas en rad strategier för att hantera situationerna, som till exempel att undvika att gå på fester, undvika specifika kolleger eller till och med byta yrkeskarriär.

Tid eller kanske snarare ålder verkar vara en faktor som har betydelse för tolkningsutrymmet. Tid i bemärkelsen hur länge man har arbetat på en arbetsplats. De forskare som blickar tillbaka på en lång akademisk karriär har i högre utsträckning omprövat och reflekterat mer över sina erfarenheter i akademien och definierar därmed situationer och relationer längre bakåt i tiden som

trakasserier i ett retrospektivt perspektiv och ger uttryck för att se liknande mönster i dag. Skillnaden från "då" och "nu" verkar för denna grupp framför allt handla om att de upplever sig ha större möjligheter att inte lägga skulden och ansvaret på sig själva, vilket de yngre forskande kvinnorna tenderar att göra. Utsagor som: "Varför sa jag inte ifrån med en gång?", "Jag borde ha förstått att det som hände skulle hända" förekommer. Kvinnorna tillskriver sig själva ansvar och tar på sig skuld för att situationerna uppstår och ger uttryck för föreställningar som handlar om att de i någon mening borde kunna utläsa på förhand vad som kommer att ske om man accepterar att exempelvis dansa med en kollega som inte är nykter.

Det finns med andra ord en gränsdragningsproblematik vad gäller sexuella trakasserier som mynnar ut i att det finns en relativt stor gråzon av situationer och beteenden som utspelas på arbetsplatsen men som är svåra att benämna och "dra fram i ljuset". Exempelen från mina undersökningar visar att det för enskilda individer är möjligt att tolka begreppet sexuella trakasserier *på ett sätt* strukturellt och *på ett annat sätt* när det gäller konkreta situationer som involverar dem själva.

Gråzonen

Om vi tänker oss sexuella trakasserier som ett kontinuum, en skala, där vi i den ena änden har beteenden som objektivt och oberoende av subjektets uppfattning definieras som sexuella trakasserier (till exempel våldtäkt, sexuellt utnyttjande). I den andra änden har vi beteenden som inte direkt är problematiska ur jämställdhetssynpunkt och som inte är sexuella trakasserier. Ett exempel på ett sådant beteende eller situation skulle kunna vara en arbetsplats där det finns en regel som säger att när pappret i kopieringsmaskin tar slut förväntas samtliga arbetstagare att fylla på med papper. Detta har inget med kön eller jämställdhet att göra direkt. Det kan *få* det om det visar sig att det framför allt är kvinnor som kopierar men det faller inte in under sexuella trakasserier.

En mängd beteenden hamnar dock i en gråzon mellan dessa poler. I avsnittet tidigare gav jag några exempel på situationer som inte ses som ömsesidiga eller önskade men som ändå inte behöver definieras som sexuella trakasserier. Exempel på sådana beteenden är en klapp i baken eller på kinden, en blick, en vissling eller manliga arbetskolleger som i tid och otid betar sig fysiskt och psykiskt närgånget mot yngre kvinnliga kolleger. Dessa och liknande erfarenheter motverkar jämställdheten på arbetsplatsen eftersom situationerna förstärker könsordningen. De borde därför räknas som sexuella trakasserier om de upplevs som kränkande av dem som utsätts för det. Men på grund av begreppets konstruktion exkluderas dessa och liknande beteenden från definitionen om det subjektiva kriteriet inte är uppfyllt. Det subjektiva kriteriet för vad som räknas som sexuella trakasserier begränsar möjligheten att identifiera och reagera mot den här typen situationer som ligger i den mörka gråzonen.

De exempel som angavs ovan ryms alltså inom den mörkare delen av gråzonen. Det vill säga den del av gråzonen som innehåller beteenden som den enskilda individen inte behöver se som sexuella trakasserier men som objektivt skulle kunna ses som trakasserier. I den mörkgråa zonen kan oönskade beteenden passera som tillåtna. Den mer "ljusgråa" zonen innehåller också beteenden som är olämpliga utifrån ett jämställdhetsperspektiv men som inte är sexuella trakasserier; en kollega berättar en slipprig fräckis för en annan kollega. Handlingen är visserligen olämplig men är inte sexuella trakasserier objektivt sett. Trots att sådana handlingar inte är att se som sexuella trakasserier bidrar de till att återskapa en könsordning och är därför olämpliga på en arbetsplats i ett jämställdhetsperspektiv.

Gränserna mellan vad som är klara sexuella trakasserier, det som ligger i gråzonen mellan sexuella trakasserier och andra handlingar som är problematiska från jämställdhetssynpunkt, är föränderliga. Det som under en tidsperiod inte uppfattas som ett sexuellt trakasserier kan komma att definieras som ett sådant i en annan kontext och i annan relation. För gränsen till könsrelaterade problem på arbetsplatsen går inte att fixera en gång för alla utan den är föränderlig i tid och rum.

Avslutning

Sexuella trakasserier brukar framställas som ett dolt problem som är svårt att undersöka. Undersökningar som riktar in sig på frågor om förekomst och omfattning, det vill säga hur många är utsatta för sexuella trakasserier på den svenska arbetsmarknaden, visar kraftigt varierande siffror, mellan 7–56 procent.¹⁸ Denna variation vittnar om att gränsen för vad som uppfattas som sexuella trakasserier inte är given eller konstant. Som begrepp är sexuella trakasserier ett viktigt redskap för jämställdhetsarbetet i arbetslivet. Det gör det möjligt att synliggöra och förändra könsordningen. Att ge tolkningsföreträdare till den person som blir utsatt för trakasserier och kränkningar är ett sätt att skapa legitimitet för ett tidigare marginaliserat problem. Samtidigt konstrueras begreppet utifrån objektiva kriterier. Det finns vissa beteenden som är trakasserier oavsett hur individen tolkar dessa.

Risken att definiera sexuella trakasserier utifrån en subjektiv och objektiv skala är att endast ett fåtal beteenden uppfattas som sexuella trakasserier. Följden blir att en stor mängd handlingar och situationer, som borde ses som problematiska och olämpliga, hamnar i gråzonen. Om konkreta åtgärder mot diskriminering och könsojämlikhet reserveras för de grövsta beteenden, som både objektivt och subjektivt uppfattas som sexuella trakasserier, legitimeras passivitet gentemot andra mindre grova beteenden som antagligen är mer vanligt förekommande i arbetslivet. Paradoxalt nog motverkar förbudet mot sexuella trakasserier sitt eget syfte att skapa jämställdhet mellan könen på arbetsplatsen. På grund av sin konstruktion upprätthåller därmed sexuella trakasserier som begrepp en ojämlik könsordning i arbetslivet.

Litteratur

Tryckta källor

- Ahrne, G, Roman, C och Franzén, M (2003) *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 1950-talet till början av 2000-talet*. Bokförlaget Korpen.
- Alvesson, M och Due Billing, Y (1999) *Kön och organisation*. Studentlitteratur.
- Bacchi, C L (1999) *Women, Policy and Politics. The Construction of Policy Problems*. Sage Publications.
- Bondestam, F och Carstensen, G (2004) *Från sexuella trakasserier till könskränkande processer. Om kön, utsatthet och normalitetens våld*. Uppsala universitet.
- Borgblad, M (1992) *Sexuella trakasserier på Stockholms universitet. Rapport från en kartläggning*. Stockholms universitet.
- Brantsaeter, M (1992) *Om kjønnets logikk*. I Brantsaeter, Marianne & Karin Widerberg (red), *Sex i arbeidet i Norge*. Tiden.
- Carstensen, G (1997) *Tror du Dolly Parton skulle kunna göra karriär på universitetet? Könsnormer och könsymbolik i akademien. I Könsortering Forskning om kön och makt*. Working Paper Series 1. Uppsala universitet.
- Carstensen, G (2004) *Sexuella trakasserier finns nog i en annan värld. Konstruktioner av ett (o)giltigt problem i akademien*. Förlags AB Gondolin.
- Eriksson, K (2003) *Manligt läkarskap, kvinnliga läkare och normala kvinnor. Köns- och läkarskapande symbolik, metaforik och praktik*. Förlags AB Gondolin.
- Eyerman, R och Jamison, A (2005) *Sociala rörelser i en ny tid*. Studentlitteratur.
- Farley, L (1978) *Sexual shakedown: the sexual harassment of women on the job*. New York.
- Frid-A projektet (1987) *Sexuella trakasserier mot kvinnor i arbetslivet*. JämO.
- Gutek, B (1987) *Women and Work*. Sage publications.
- Hagman, Ninni (1998) *Sextrakasserier på jobbet: Myter – Fakta – Råd*. Wahlström & Widstrand.
- Hanno, C och Svanberg, K (2000) *Trakasserier som kan härledas till kön och självvärdering*. Luleå Tekniska Högskola.
- Hearn, J m fl (eds) (1989) *The Sexuality of Organizations*. Sage Publications.
- Kitzinger, C (eds) *Feminism & Discourse: Psychological Perspectives*. Sage Publications.
- Lundgren, E m fl (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Brottsoffermyndigheten.
- MacKinnon, C (1979) *Sexual harassment of working women. A Case of Sex Discrimination*. Yale University Press.
- Salminen-Karlsson, M (2010) *Rekrytering av lektorer och professorer vid Uppsala universitet ur ett jämställdhetsperspektiv*. Uppsala universitet.
- Thomas, A och Kitzinger, C (1995) *Sexual harassment: A Discursive Approach*. I Wilkinson, S &

Wahl, A m fl (2001) *Det ordnar sig. Teorier om organisationer och kön*. Studentlitteratur.

Widerberg, K (1992) *Kjön og sex – problematiske selvfølgheter*. I Brantsaeter, Marianne & Karin Widerberg (red), *Sex i arbeidet i Norge*. Tiden.

Witkowska, E och Menckel, E (2002) *Sexual Harassment in Swedish High-Schools: A National Study*. Paper presented at "The Tenth Annual Conference: Interconnecting Research, Theory and Practice (ICASH) Chicago, Illinois.

Otryckta källor

Arbetsmiljön 2005, Arbetsmiljöverket. Pdf www.av.se/dokument/statistik/official_stat/ARBMIL2005.pdf

Diskrimineringsombudsmannen www.do.se

Kunskapsöversikt. Sexuella trakasserier på grund av kön i arbetslivet.

(2006) JämO. Finns att ladda ner på Diskrimineringsombudsmannens hemsida www.do.se

På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2010. SCB www.du.se

1. Se t ex Ahme, Göran m fl 2003, Alvesson, Mats & Yvonne Due Billing, 1999.

2. Se t ex Eriksson, Kristina, 2003, Hearn, Jeff (eds) 1989, Wahl, Anna, 2001 för en närmare diskussion om kön, jämställdhet och organisation.

3. På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet. SCB, 2010, www.scb.se 2011-11-12.

4. Widerberg, Karin, 1992, s. 127.

5. Eriksson, Kristina, 2003, Gutek, Barbara, 1985.

6. Brantsaeter, Marianne, 1992, Carstensen, Gunilla, 1997, 2004.

7. Salminen Karlsson, Minna, 2010.

8. Den första boken om sexuella trakasserier kom 1978 – *Sexual shakedown: the sexual harassment of women on the job*. Författaren Linn Farley skriver att det må vara att termen är ny men de problem som dessa ord försöker identifiera är inte nya. Ett år senare kom statsvetaren Catharine A MacKinnons bok *Sexual harassment of working women*. MacKinnons analyser av hur rättssystemet förhåller sig till sexuella trakasserier mot kvinnor i arbetslivet har haft stor betydelse både akademiskt och praktiskt för förståelsen av problemet. Genom hela boken

argumenterar MacKinnon för att sexuella trakasserier ska ses som könsdiskriminering och inte som ett individuellt problem som de enskilda arbetstagarna ska hantera och lösa. Dessa två böcker har haft stor betydelse för kunskapsutvecklingen på området.

9. Eyeran, Ron & Jamison, Andrew, 2005.

10. Se t ex Thomas, A. M. & Kitzinger, C. 1994 för en närmare diskussion.

11. Gallop, citerad i Bacchi, C.L., 1999, s. 181.

12. Bacchi, C.L., 1999, refererar till antologin *Rethink sexual harassment*, Brant C. & Too, Y.L (eds), 1994.

13. Frid-A projektet, 1987, Hagman, Ninni, 1988.

14. Diskrimineringsombudsmannen, www.do.se, hämtad 20111020.

15. Se Carstensen, Gunilla., 2004 och Bondestam, Fredrik & Carstensen, Gunilla., 2004.

16. Bondestam, Fredrik & Gunilla Carstensen, 2004.

17. Kunskapsöversikt. Sexuella trakasserier och trakasserier på grund av kön i arbetslivet. JämO, 2006, s. 5 f.

18. Se t ex Borgblad, M, 1992, Hanno, C & Svanberg, K., 2000, Witkowska, E & Menckel, E., 2002, Lundgren, E m fl, 2001, Arbetsmiljöverket, 2005.

Innan det har hänt – och efter

Av Gullvi Sandin

Frågan om sexuella gränsöverskridanden på en arbetsplats rymmer många olika aspekter och problemställningar. Det är inte möjligt att ge entydiga definitioner, gränsdragningar, råd eller förhållningsregler. Jag ska istället här dela med mig av tankegångar och associationer utifrån mitt perspektiv och föra en diskussion kring problemområdet – sexuellt relaterade problem som berör arbetsplatsen. Det framstår som angeläget att varje arbetsplats överväger dessa problem och vad som kan vara aktuellt i deras aktuella situation.

Vad är ett sexuellt gränsöverskridande?

Jämställdhetslagen och annan svensk lagstiftning ger anvisningar och riktlinjer men är ofta inte tillräckliga för att hantera de problem som det kan handla om. Tankegångarna bakom lagstiftningen måste, för att genomföras, vara förankrade i chefers och anställdas medvetande. I debatten i massmedia framhålls ofta att till exempel sexköpslagen, jämställdhetslagen och olika arbetsplatsers policydokument går utöver vad som är förankrat i medborgarnas medvetande och inställning i allmänhet. Att lagstiftning kan ha en attitydpåverkande effekt kan vi dock se till exempel i Sexköpslagen¹, Lagen mot aga av barn² och Lagen om partnerskap samt könsneutrala äktenskap³. Detsamma gäller Lagen om insemination (2005) för kvinnor i samkönade relationer och möjligheten för samkönade par att adoptera (2003) Även om det fanns invändningar från olika håll när sexköpslagen kom till är det idag en allmänt grundad uppfattning att det är fel att köpa sexuella tjänster. Lagstiftning kan alltså gå före och bidra till en förändring av attityder.

Sexuella trakasserier

I förarbeten till jämställdhetslagen framhålls att arbetsgivaren ska, tillsammans med anställda, upprätta rutiner för hur man ska handla vid kännedom om att sexuella trakasserier förekommer eller påstås förekomma på arbetsplatsen. Med sexuella trakasserier avses ett uppträdande av sexuell natur som kränker någons värdighet.⁴

Jag tänker mig att vad som betraktas som kränkande behandling får olika svar i olika företagskulturer och på olika arbetsplatser. Om exponering av hud eller av fötter eller vrister är ett gränsöverskridande eller inte kan uppfattas olika beroende på vilken arbetsplats och i vilket land eller vilken kultur som

frågan ställs. Den klädkod som gäller på en bank eller i ett internationellt företag kan på ett avgörande sätt skilja sig från kulturer – också representerade i vårt land – där reglerna ser väldigt olika ut. Det som gäller på ett badhus eller på en badplats där man huvudsakligen arbetar i stark värme eller nära vatten med beredskap för ingripanden eller livräddning och kanske i stark värme ger en tillåtelse som inte finns i en kontorsmiljö. Ett visst beteende, en viss klädsel, kan alltså i ett sammanhang uppfattas – och vara – en kränkande behandling eller ett sexuellt gränsöverskridande, men inte i ett annat.

Vad är ett sexuellt gränsöverskridande? Frågan är inte enkel att besvara. Det kan inte definieras så, att det är när två personer av samma eller olika kön blir förälskade i varandra. Tveklöst är komplikationerna större när en sexuell relation eller en kärleksrelation uppstår mellan över- och underordnad på en arbetsplats. Vissa arbetsplatser, till exempel Systembolaget och Försvaret, har nolltolerans mot sexuella relationer på arbetsplatsen även om det handlar om arbetskamrater på samma nivå. När sexuella relationer sker på ena partens villkor – antingen det är en över- eller underordnad eller mellan arbetskamrater på jämställd nivå – eller ingår i någon form av maktutövning är det tveklöst ett gränsöverskridande. När det innehåller inslag av kränkningar, förnedring, trakasserier, förtal, hot eller om avvisanden och ”nej” inte respekteras likaså. När avvisanden av sexuella inviter får negativa konsekvenser *kan* det innebära sexuella trakasserier. Exempel på konsekvenser kan vara sanktioner, fråntagande av arbetsuppgifter, oförklarade omplaceringar, övertidskrav eller speciell hantering av ansökningar om utbildning, ledigheter eller personalförmåner som kommer andra till del.

Gränsdragningen kan ibland vara svår att göra, men om någon ger uttryck för att känna sig kränkt eller sexuellt trakasserad ska detta respekteras och tas på allvar. En chef behöver då sätta sig in i vad som har hänt och inte avfärda upplevelsen. Det kan självfallet handla om missförstånd, kulturkrockar eller okunskap – men det kan också vara ett uttryck för ett otillbörligt handlande som man behöver lyfta fram och klargöra företagets policy. I manligt dominerade miljöer finns ibland en jargong och ett sätt att tala om kvinnor som sköljer över kvinnor som kommer till arbetsplatsen. Ibland är arbetsplatsen inte strukturerad så att den tar hänsyn till båda könen behov, till exempel i hygienutrymmen, och det kan ge upphov till en känsla att inte vara välkommen, att inte ha samma värde som det motsatta könet och till och med som en aggressiv handling. På kvinnligt dominerade arbetsplatser kan finnas fördomsfulla föreställningar om män som av dessa uppfattas som kränkande och som trakasserier när de kommer in i arbetsgruppen.

Hur förebygga sexuella gränsöverskridanden?

Så som jag ser det finns det inga möjligheter att helt förhindra att sexuella gränsöverskridanden uppstår. Det är inte möjligt att med förebyggande insat-

ser helt eliminera problem på detta område. Det finns dock åtskilligt att göra för att rusta sig för problem som kan uppkomma och att undvika att det som händer blir giftigt och elakartat, för individer och organisationer. Jag ska här lyfta fram några aspekter som utifrån min erfarenhet kan vara till hjälp.

1. Arbetsplatsen/organisationen ska utarbeta en policy för hur gränsöverskridanden bör betraktas och hanteras. En allmän diskussion bland anställda och berörda kan ge viktigt material som bör beaktas i till exempel policyformuleringar. Policydokumentet bör alltså utformas i samarbete med de anställda och inte presenteras uppifrån. Det har då störst möjlighet att bli förankrat. De anställda kan också ha upplevt problem eller ha känslor och tankar som i det här sammanhanget kan lyftas fram. I arbetet med policyformuleringar är det en fördel om samtalen med personalen förs innan något mera laddat har inträffat på den aktuella arbetsplatsen. Den som leder samtalen bör vara en neutral person som har förmåga att hantera frågorna om sexualitet som något som hör livet till, som händer på arbetsplatser och som utan att vara moraliserande kan söka få samtal till stånd om hur man ska tänka när det händer.

Ofta kan det vara en fördel om den som håller i samtal av detta slag och som är behjälplig med att formulera policydokument utifrån personalens synpunkter och arbetsledares uppfattning är en konsult som står utanför organisationen.

2. Det är angeläget att frågor om kompetens och sexuella gränsöverskridanden finns i åtanke vid rekrytering av chefer och ledare, också i referenstagning. Många presumtiva ledare kan vara väl skickade beträffande kunskaper och erfarenhet men ändå sakna den mognad som krävs för att vara chef. För att klara den utsatthet som det innebär och att ha den etik och förankring som krävs för att hantera de processer som är i rörelse när det gäller sexuella och andra överskridanden krävs hög kompetens och mognad. Under anställningsintervjuer kan det därför vara en god idé att ta med problemställningar som rör detta område. Är chefsaspiranten en person som har tänkt kring, eller som har erfarenhet av, den rörelse som kan uppstå i arbetsgrupper eller bland personal när det gäller olämpliga gränsöverskridanden?

Vad ser han eller hon som gränser som bör upprätthållas? Intervjuerna bör genomföras av personer som har tänkt igenom dessa problem och som eventuellt har erfarenhet av hur det kan bli på arbetsplatser där det har uppstått problem.

3. Chefer måste få utbildning och stöd, möjlighet till handledning eller mentorskap. Det framstår som helt avgörande att chefer får en ökad medvetenhet om den stora betydelse som deras beteende har, deras hållning och hur förödande det blir om en chef halkar ur det som ska gälla för arbetsplatsen.

Samtidigt kommer chefer inte att kunna klara alla situationer som uppstår utan att det finns en struktur och ett stöd från ledningen som ger skydd och stöd utifrån en förståelse för den utsatta situation som de befinner sig i.

4. En levande diskussion som så långt möjligt är befriad ifrån moraliseranden och straffinslag underlättar. Den chef som på ett problematiserande och sakligt sätt kan initiera och hålla ett kontinuerligt samtal igång kring dessa frågor har gjort ett stort arbete som bidrar till att attraktion och sexuella impulser inte behöver bli "giftiga", det vill säga skadliga för sin omgivning. Det kan handla om en diskussion i allmänhet, i relation till personalfester och tjänsteresor, vad som går an och inte i relation till klienter eller vilken klädkod arbetsplatsen har. Det handlar om en arbetsmiljöfråga och det är angeläget att det finns ett förhållningssätt som innefattar alla som är berörda och "drabbade". Här krävs ibland en professionell bedömning, den drabbade är inte alltid den som vid ett första betraktande ser ut att vara det. Det är inte säkert att chefen är den som varit aktiv eller tagit initiativ. Den kan vara processer i arbetsgruppen eller ageranden från en anställd som man måste ha med i bilden när man arbetar vidare för att söka förstå vad som hänt. En chef som har bristande självkänsla, kanske problem på hemmaplan eller en känsla av osäkerhet i förhållande till sina anställda kan ha svårt att motstå förförelseförsök och därför falla för möjligheten att bli bekräftad.

När det har hänt

Det är önskvärt för en organisation att arbetsplatsen och dess ledning har en beredskap för de svårigheter som kan uppstå. Detta kan utformas på olika sätt. Många arbetsplatser har avtal med företag som arbetar med kriser på arbetsplatser och som kan kopplas in. Ibland är företagshälsovården utbyggd och har den kompetens som behövs. Ibland kan det vara av värde att anlita konsulter eller terapeuter som kan arbeta såväl med grupper på arbetsplatsen, som med individuella problem och reaktioner. Insatsen blir mera effektiv om företaget söker konsulter som har erfarenhet av att arbeta med denna typ av frågor och tar noggranna referenser.

Det är enligt min erfarenhet viktigt att inte sopa problemen under mattan och söka hantera det utan att det "märks". Det är på längre sikt bättre att göra det som har hänt talbart, att lämna ett utrymme för reaktioner, synpunkter och känslor. Det betyder inte att varje detalj i det som har hänt måste lämnas ut. I samtalen är det var viktigt att hänvisa till gällande lagstiftning och fastställd policy för arbetsplatsen.

Det finns förstås situationer där hela arbetsgruppen inte behöver blandas in. Skulle det komma till chefens kännedom att en medarbetare har problem med ett pornografiberoende kan den bästa åtgärden vara att hjälpa den som delat med sig av sitt problem. Ingen är ju betjänt av att en anställd med problem

blir föremål för skvaller, avståndstaganden, kanske isolering. Det skulle innebära fördelar om varje arbetsplats hade resurser att bekosta konsultationer, terapi eller eventuell psykoanalys för den som fastnat i ett beroende av detta slag. Det finns flera olika behandlingsformer som kan innebära hjälp. Ibland kan en konkret information om företagets policy och skälen till detta vara tillräckligt. Ibland kan en insats fokuserad på personens beteende vara en relevant behandling. Ibland är det angeläget att gå mera till botten med vad som är bakgrunden till oönskade och för arbetsplatsen skadliga beteenden och där till exempel mer intensiv psykoterapi eller en psykoanalys är det bästa alternativet. Företaget behöver här hjälp med vad som är rätt insats i det aktuella fallet av en person som har kompetens att göra bedömningar.

Det är dessvärre idag svårt att få det slags hjälp som här behövs genom den offentliga sjukvården. För ett företag som försäkrar sina anställda eller ställer andra resurser till förfogande kan kostnaden dock på sikt innebära en vinst. Problemen är inte alltid individuella. Ibland kan den som visat sig ha problemet behöva hjälp med sin parrelation på hemmaplan och den bästa insatsen är att paret får hjälp. Ofta är det ju så ett pornografiberoende avslöjas genom att partnern misstänker, förstår eller ställer mot väggen. Relationen hamnar då ofta i kris och det är för alla berörda en resurs om man kan erbjuda hjälp som innebär att ångest och oro dämpas eller försvinner. Innan ett avslöjande kan personen leva i ett slags "bubbla" som innehåller förnekanden, bortförklaringar och rationaliseringar. Men när någon utifrån fått insyn raseras försvaren och risken för en olycklig utveckling kan inte uteslutas, vilket kan komma att drabba arbetsplatsen. Även relationen på hemmaplan kan vara i behov av hjälp och stöd i någon form av behandling. Ibland kan företagets intressen bäst tryckas genom att situationen på hemmaplan kommer mera i balans.

Detsamma gäller avslöjanden av andra sexuella gränsöverskridanden, till exempel sexköp, sexförsäljning eller blottning. Här är det inte möjligt att skapa vattentäta skott mellan det professionella och det privata. Sexuella gränsöverskridanden får konsekvenser på olika plan:

För organisationen: En organisation kan komma i obalans om ledningsnivån inte håller. Organisationen kan drabbas om svårigheter blir kända utåt. Det är i första hand organisationen som har kompetens och resurser att hantera och staga upp dessa frågor. Det är olyckligt om ledningen "försvarar" sig genom att skicka skulden nedåt i leden. För det aktuella problemet är det till nytta om organisationen har en definierad identitet som innehåller en genomtänkt uppfattning om vad som är organisationens ansvar.

För arbetsgruppen: En arbetsgrupp läser av det som rör sig i samspelet mellan olika nivåer i organisationen och vad som rör sig i arbetsgruppen. Om det förekommer gränsöverskridanden kan det ge upphov till en rad olika konsekvenser. Det kan innebära att andra börjar avvika ifrån det som har ansetts vara korrekt, påbudet eller tillbörligt. Andra kan känna sig obekväma, dra sig

undan i tystnad eller söka sig till andra anställningar. I arbetsgrupper kan ett regressivt klimat utvecklas, som gör att man skyddar varandra: om inte du berättar vad jag gör berättar jag inte vad du gör. Det kan också uppstå grupperingar som mer eller mindre kan ställas mot varandra. Ofta är det då mycket som är underförstått och icke talbart.

För individen: För den som har brustit i etik eller regelverk, i egna eller andras ögon, är skammen, skulden, självbilden, skräcken för andras (partnerns, familjens, chefers, arbetskamraters med fleras) reaktioner drabbande. Samtidigt kan det vara så, att en situation där problem kommer i dagen innebär en chans, ett unikt tillfälle, att börja arbeta med aspekter som kanske varit dolda och som personen kunnat förneka. Paradoxalt är det så, att när ett avslöjande eller när dolda impulser bryter igenom, kan det innebära en helt ny möjlighet. I den oro och klarsyn som då ofta finns med i bilden, finns en motivation att försöka förstå, försöka förändra och ta emot hjälp.

Vid kriser finns det två vägar som en utveckling kan ta: mot utveckling och nya användbara erfarenheter *eller* mot en mera låst, blockerad och stum situation. I det förra fallet blir erfarenheten en möjlighet till utveckling, i det andra en början till något som inte leder vidare. För individen och för arbetsgruppen är det oftast en avgörande erfarenhet att få uppleva att en kris i en organisation blir något som leder vidare och innebär en utvecklingsmöjlighet.

Internet och pornografberoende

Vi som arbetar kliniskt med sexuella problem har på senare år alltmera kommit i kontakt med personer som söker för sexuell beroendeproblematik. Allt sedan antiken, eller tidigare, har pornografiska stimuli utövat en lockelse. Under de senaste åren har dock något nytt kommit in i bilden med utvecklingen av internet. Att läsa en porrtidning eller titta på en porrfilm har sitt innehåll och sitt slut. Det kan läsas eller ses många gånger, men till sist mister det oftast sin laddning. Men med internet öppnas dörr efter dörr och den som sitter vid datorn förs vidare till rum som man inte i förväg kunnat föreställa sig fanns. De flesta som tittar på nätpornografi tröttnar efter en tid och finner det osmakligt eller ointressant. Men för några aktiveras en latent problematik och ett behov växer av att återvända, att söka vidare och att på det sättet bli sexuellt stimulerad. Ett beroende har uppstått. Vid alla beroenden sviktar omdömet och det kan leda till beteenden som hotar såväl relationer som situationen på arbetsplatsen⁵. Det förekommer att personer som har fastnat i detta garn tittar på pornografi på arbetsplatsen, ibland på arbetstid och ibland efter. Jag har träffat personer som har suttit kvar hela natten, som ibland har somnat framför datorn och vaknat av att arbetskamraterna kommer på morgonen. Allt flera arbetsplatser kontrollerar vilka sidor de anställda söker upp och många har därigenom blivit avslöjade. Inom staten finns ett regelverk för kontroll av surfing delvis med motiv av datasäkerhet mot virusspridning.

Köp och försäljning av sexuella tjänster

Köp av sexuella tjänster är ett lagbrott, ändå förekommer det att personer tar de risker det innebär att utföra sådana handlingar. De psykologiska orsakerna är komplexa och ska inte av mig behandlas i detta sammanhang. Det är dock viktigt att förstå, att när detta händer, trots att handlingen är skamfylld och ett lagbrott, är det oftast ett uttryck för en personlig problematik och ett behov av hjälp. Bestraffningar och moraliseranden brukar inte vara till hjälp. Den som utfört handlingen är inte sällan den strängaste domaren. I många andra länder är sexköp en del av kulturen och det kan vara ett sätt att bevisa sin manlighet trots att det har skett mot betalning. Personer med en dragning till det otillåtna och något avvikande kan vid besök i andra länder, där lagstiftningen är annorlunda, känna en lust att "passa på". Underställda eller medarbetare kan av olika skäl ha svårt att säga nej till att gå med till stripp- eller porrklubbar, bordeller eller till så kallade VIP-massöser. Skälen kan vara ett obehag inför att säga nej till en chef eller att motstå ett grupptrick. Det kan också handla om en nyfikenhet och egna latenta behov som tar överhanden. Efter hemkomsten finns då ofta en känsla av skam och relationerna mellan de som delar en hemlighet kan bli problematiska, förutom att oro för sjukdomar och förhållandet till en eventuell partner kan vara ångestväckande.

Köp av sexuella tjänster och pornografiberende går ofta hand i hand. Den som köper sexuella tjänster är ofta storkonsument av nätpornografi. Däremot behöver inte pornografiberende automatiskt innebära att det leder till fullbordande av sexuella fantasier.⁶

Skam och skamlöshet

Sexuella gränsöverskridanden och problem är förknippade med skam. Skam är en reaktion på att ha blivit påkommen med "fingrarna i syltburken" eller "med byxorna neddragna" – för att använda mig av välbekanta bilder. Problemet är fram till avslöjandet inte i första hand att det har hänt, att man har begått otillåtna handlingar. Problemet är att ha blivit påkommen. Innan dess finns möjligheten att leva i ett slags "bubbla". De otillåtna handlingarna kan till och med bli ett sätt att få lugn, tillfredsställelse och att få vara i fred. Skamkänslan kan ageras ut på olika sätt. Det finns personer som hamnar i tillstånd av suicidbenägenhet. Andra reagerar med det slags bortförklaringar som vi kan känna igen från andra former av missbruk. Mera mogna personer kan erkänna sitt problem och behov av att få hjälp.

Skam är en mycket drabbande känsla och när "bubblan" har spruckit kan situationen upplevas som outhärdlig. Med rätt eller orätt kan personen föreställa sig fördömanden, bortstötning, isolering och eventuella juridiska konsekvenser. Personer med bräcklig självkänsla, benägenhet att vända de svåra känslorna inåt mot sig själv, svagt eller obefintligt socialt nätverk, oförmåga att söka professionell hjälp eller bristande korrekt stöd ifrån sin arbetsledning kan

ha svårt att se en framtid och ser självmord som den enda möjliga vägen. I vissa kulturer är harakiri den enda lösningen på skam.

Ett speciellt sätt att handskas med skammen är genom ett skamlöst beteende. Det kan vara svårt för omgivningen att förstå att detta är en "reaktionsbildning", det vill säga det som i psykoanalytisk terminologi beskriver när någonting vänds till sin motsats. Skamlösheten kan yttra sig i till exempel ett sexuellt utåtagerande, i utmanande klädsel, i försök att normalisera sitt beteende och uttrycka förakt mot dem som inte delar denna uppfattning. Ett skamlöst beteende kan få en osäker omgivning i gungning. Det kan ge upphov till känslor som: är det jag som är omodern eller inte så frigjord som man ska vara? Är jag inskränkt eller kanske avundsjuk?

Effekten kan bli att en osäker omgivning blir hejdad, tystad och därmed inte ser det som ett problem som måste lyftas fram i ljuset. Arbetskamrater eller andra som reagerar kan bli avfärdade som ogenerösa och inskränkta. Problemet förläggs genom komplicerade psykologiska processer hos betraktaren, som kommer att se sig själv som den som inte har rätt att sätta gränser eller ingripa. Det är just detta som är den omedvetna eller förmedvetna avsikten bakom det skamlösa beteendet.

Det finns diken på båda sidor om vägen

Problematiken kring sexuella gränsöverskridanden på arbetsplatsen är en balansgång som inte är självklar eller enkel. Det är uppenbart att en slapp hållning och en överdriven tolerans för sexuella gränsöverskridanden är skadlig för såväl organisation som individer i denna. Samtidigt är det så, att ingen organisation eller klimatet på en arbetsplats är betjänt av att det uppstår en ängslan kring att ge bekräftelse, leenden, komplimanger, skämt eller det "glitter" som en liten flirt kan innebära. Det är ju också ett faktum att det fortfarande tycks vara så att de flesta par träffas på arbetsplatsen eller i arbetsrelaterade sammanhang. Det aktualiserar då frågor kring vilka konsekvenser detta kan få för organisation, arbetsgrupper och individer. På vissa arbetsplatser accepteras parrelationer på arbetsplatsen, på andra inte. Den aktuella arbetsplatsens inställning bör vara klargjord i ett upprättat policydokument.

Även när det gäller pornografikonsumtion kan man fundera över om det inte bör få finnas ett utrymme för en privat sfär, utanför den fysiska arbetsplatsen, så länge som det inte får negativa konsekvenser för denna eller att någon blir skadad.

En ledningsfråga

Chefers förhållningssätt är helt avgörande för kulturen kring hur man kommer att förhålla sig kring frågor som rör sex på arbetsplatsen. Chefers etik och beteenden kommer att utgöra en norm för underställda, vilka riktlinjer som än finns och hur företagets policy än ser ut. Den chef som slarvar med arbetstider,

som inte håller tider för inledande och avslutande av möten, som tar långa luncher eller utan skäl försvinner från arbetsplatsen för att uträtta privata ärenden, kommer ofrånkomligen att snart ha en arbetsplats där detta förhållnings-sätt anammats av underställda. På motsvarande sätt är det så, att chefer som på personalfester eller tjänsteresor tillåter sig handlingar som inte officiellt betraktas som acceptabla och som inbjuder sina anställda att delta gör att den etik som officiellt eftersträvas blir undergrävd. Jag har i min yrkesutövning träffat flera personer som hamnat i samvetsförebråelser eller kris efter att i samband med tjänsteresor utomlands fallit för chefens förslag eller ett grupptryck att gå på bordell, strippklubb eller pröva "VIP-massage".

Att säga nej till sin chef kan innebära att man hamnar utanför gemenskapen eller att chefen, som medvetet eller omedvetet känner sig kritiserad och avvissad, på olika subtila sätt kan bestraffa. Chefer som skickar runt "humoristiska" bilder med ett sexistiskt innehåll underminerar också möjligheten till ett värdigt klimat. När det händer stimulerar det ofta andra till att hitta bilder som är lika anslående eller värre medan andra känner sig illa berörda. Det kan handla om bilder med pratbubblor med sexistiskt innehåll, personer med annorlunda utseende eller i utsatta ställningar eller personer med antydd eller uttalad relation till barn eller djur.

Hur kan man förstå att chefer inte förmår att leva upp till kraven på vad som kan förväntas? Denna fråga är komplex och jag vill bara antyda några möjligheter. Att vara chef innebär en ensamhet och utsatthet som kan upplevas som

outhärdlig, i all synnerhet om det inte finns ett gott stöd uppåt i organisationen eller vid behov mentorskap eller handledning. Chefens belägenhet i detta avseende är oftast inte uppenbar för den som inte själv har upplevt den. En drivkraft till att bli chef kan också omedvetet vara att få en plattform där man kan tillåta sig sådant som i lägre positioner inte är möjligt. Personer i en chefsposition kan ha en personlig problematik som ageras ut först när man befinner sig i en position som erbjuder möjlighet till det.

Att vara chef som kvinna eller man – en skillnad?

Jag menar att kvinnliga och manliga chefer möts av och utsätts för mycket olika signaler. Vi har olika bilder med oss från våra föräldrar som påverkar känslor och reaktioner mot chefer som symboliskt representerar en föräldranivå. Även när båda föräldrarna har heltidsarbetat finns från start en speciell förväntan på att mamma ska finnas tillgänglig, vara hemma och närvarande när hon behövs. Även om också pappor förväntas fylla många av dessa behov har pappor oftast en annan tillåtelse att komma och gå. Kvinnliga chefer uttrycker ofta känslor av skuld för att de måste vara borta på möten eller tjänsteresor som manliga chefer mera sällan har. Detta är, tror jag, en olikhet mellan den kvinnliga och manliga chefen. Det är också skapat av underställas mer eller mindre tydliga signaler, kommentarer, invändningar och förståelser.⁷

En auktoritativ kvinnlig chef med tydlig ledningsprofil kan hos osäkra underställda, väcka avund, vrede eller förakt som kan leda till sexistiska kommentarer som underminerar chefens position. Det kan också väcka ett behov av att få kontroll över chefen som kan yttra sig i försök att få till stånd ett sexuellt färgat samspel.

Jag misstänker att toleransen för män som inleder sexuella relationer med medarbetare är större än när kvinnor gör det. Det innebär inte att det är mera försvarbart, men det är olika.

Sexuella gränsöverskridanden – en interaktiv fråga

Den som betar sig otillbörligt är ansvarig för detta. Samtidigt tror jag att vi måste våga tänka kring de inslag av ömsesidighet som ibland finns med i bilden. Sexuell attraktion kan innebära inslag av makt. Män och kvinnor i överordnade positioner kan ha en speciell dragningskraft och väcka impulser hos underställda att känna sig speciell, att få en särskild bekräftelse. Det saknar därför inte betydelse om underställda uppträder inbjudande med exempelvis presenter, hjälp med privata saker, utmanande klädsel, inviter eller att stå till förfogande för samtal av förtrolig karaktär.

När detta är en del av problemet kommer en bekräftelse från chefen att uppfattas som en triumf och inte som något negativt av den som har tagit initiativet. Konsekvenserna för de inblandade individerna och för arbetsgruppen blir ofta katastrofala och innehåller aspekter som påminner om otillbörliga relationer

mellan föräldrar och barn. Enligt min erfarenhet är risken för denna situation störst om självkänslan hos både under- och överordnad är låg. Chefen känner sig förstådd, bekräftad, mindre ensam och får en förtrolig samtalspartner. Den underställda har fått en alldeles speciell betydelse, dels i relation till sin chef, dels i relation till sina arbetskamrater. När en sådan situation har uppstått så märks det på arbetsplatsen, även om de berörda är överens om att det ska vara hemligt. Signaler skickas ut, som för arbetskolleger ibland är uppenbara men ändå inte högt uttalade och ibland förvirrande därför att det känns att något ligger i luften fast man inte riktigt vet vad. Det leder ofta till osäkerhet, otrygghet, vrede och misstänksamhet, inte sällan också till ett förakt för chefen och arbetskollegan.

Chefer på alla nivåer i organisationen har alltså ett speciellt ansvar och en betydelse som de inte alltid är medvetna om själva. Jag kommer nedan att återkomma till dessa problem och nödvändigheten av att organisationen tar ett stort ansvar för rekrytering, utbildning och handledning av chefer.

Par och kärleksrelationer på arbetsplatsen

Många par träffas under studietiden, på arbetsplatsen eller i arbetsrelaterade sammanhang. Par på en arbetsplats, liksom mycket symbiotiska vänskapsrelationer, får ofrånkomligen konsekvenser. När ena parten är en chef eller överordnad blir konsekvenserna oftast annorlunda än om det gäller personer som befinner sig på samma nivå i organisationen. Det finns organisationer och arbetsplatser som har som policy att inte tillåta båda i en kärleksrelation att fortsättningsvis arbeta kvar. Andra arbetsplatser väljer att inte officiellt ha några synpunkter på detta. Jag kan inte ta ställning till vad som är det bästa. Troligen kan det se olika ut beroende på arbetsplatsens karaktär, storlek med mera. På arbetsplatser där ett par arbetar med avgränsade arbetsuppgifter kan det vara av mindre betydelse för övriga på arbetsplatsen, än om de ingår i ett arbetslag. Jag är dock övertygad om att det underlättar om arbetsplatsen har ett klimat som tillåter att man talar öppet om situationen. Det är viktigt att arbetskamrater har möjlighet att uttrycka sina känslor, upplevelser och tankar. En tät relation mellan två kan innebära att det på arbetsplatsen uppstår en otrygghet: Vem talar jag med nu? Vad förs vidare? Vad kommer att ventileras vid matbord eller i sängkammaren? Vem har inflytande över vad?

Om det handlar om etablerade parrelationer kan det knappast betecknas som sexuella gränsöverskridanden. Om det däremot är kärleksrelationer som båda kontrahenterna i och för sig bejakar men som sker "i hemlighet" är det, som jag ser det, definitivt ett gränsöverskridande. Man kan tro eller hoppas att ingen märker, men den laddning som det handlar om och de olika manövrar som krävs för att dölja vad som pågår märks, även om det är otydligt vad det handlar om. Att något pågår blir förr eller senare uppenbart och det skapar en otrygghet som kan leda till en ohälsosam situation på arbetsplatsen.

Relationer mellan under- och överställd blir också på en symbolisk nivå en situation som påminner om relationer mellan föräldrar och barn. Om detta uppstår blir det oftast nödvändigt att någon lämnar arbetsplatsen. När sådana relationer tar slut ger det också upphov till utspel och känslor som drabbar hela arbetsplatsen. Etablerade relationer är däremot öppna och tydliga. Det går att tala om att de två är ett par. Det är dock knappast möjligt att dra en skarp gräns mellan etablerade och mer eller mindre dolda förhållanden, men ett kriterium är väl att man öppet definierar sig som ett par. Hemliga förhållanden innebär inte sällan att någon eller båda av parterna inte vill att det ska bli känt att man har något ihop. Skälen till detta kan vara många, som jag har beskrivit, både på ett inre plan hos dem som har en relation och för att någon arbetskamrat är vän med eller känner den försmådda.

Avslutande reflektioner

Gränsöverskridanden kan vara ett uttryck för en slapp sexistisk kultur. Det kan handla om illa rustade chefer. Företaget eller organisationen kan ha försummat att föra ut sin policy och ge möjlighet till att dessa frågor diskuteras och förankras. Det kan också handla om olyckliga personer som trots att de själva skulle vilja förändra sitt beteende inte förmår att göra detta på egen hand. De lever ofta med sin hemlighet och en skräck för att bli påkommen.

Jag hoppas att min diskussion och mina erfarenheter visar att sexuella gränsöverskridanden på arbetsplatsen är komplexa och kan vara av mycket olika natur. Det är därför angeläget att arbetsledning, chefer på olika nivåer har kunskap, en beredskap och en handlingsplan. Detta är angeläget, dels för att så långt som möjligt förebygga oönskade beteenden och processer, dels för att bidra till ett gott klimat i arbetsgrupper och att kunna erbjuda hjälp när det finns behov av det.

1. 6 kap 11 § BB, 1998:408

2. Jämställdhetslagen 1991:433

3. 6 kap 1 § FB

4. Lag 2003:207 om förbud mot diskriminering. Jämställdhetslagen 1991:433 har samma formulering.

5. Hedlund, Eva: Sexualitetens irrgångar. Carlssons förlag 2006

Hedlund, Eva: Jag glömde tid och rum. Samtal om sexberoende. Carlssons förlag 2011

6. Bekräftat i personlig kommunikation med professor Sven-Axel Månsson, Malmö högskola. Se även Boman, Suzanna & Green, Elisabeth: Sex på köpet.

RFSU 2004 samt Sandell, Göran, Pettersson, Elisabeth, Larsson, Janne, & Kusomanen, Jari: Könsköparna. Varför går män till prostituerade? Natur och Kultur 1996

7. På detta område finns omfattande litteratur och undersökningar. Jag hänvisar här till Kjellqvist, Else-Britt: Ledaren på den inre scenen. Carlssons förlag, 2001, Boëthius, Monica: Insläppt på försök – en bok om kvinnor och ledarskap. Rabén och Sjögrens förlag 1989 samt Molin, Eva: Kvinnligt ledarskap. Stockholm Verksamhetskultur 2000.

Krus
Kompetensrådet för utveckling i staten

Box 12012, 102 21 Stockholm
Besöksadress: Fleminggatan 20, Stockholm
E-post: registrator@krus.nu
Telefon: 08-440 15 50
www.krus.nu

